

ЁШЛК

Адабий-бадий
Ижтимоий-
Сиёсий
Ойбитик

120
Декабр

[1982 йилдан чиқа бошлаган]

●
Муассислар:

Ўзбекистон Ёшлари
Иттифоқи
Марказий
Қўмитаси ва
Ўзбекистон Ёзувчилари
уюшмаси

Бош муҳаррир:

Тоҳир МАЛИК

Таҳрир ҳайъати:

Эркин АЪЗАМОВ
Эркин ВОҲИДОВ
Хуршид ДАВРОН
Жиянбой ИЗБОСКАНОВ
Ҳамид ИСМОИЛОВ
Омон МАТЖОН
Насриддин МУҲАММАДИЕВ —
масъул котиб
Олим ОТАХОНОВ
Азим СУЮН
Абдуқодир ЭРГАШЕВ
Нурали ҚОБУЛ
Абдурашид ҚОДИРОВ
Усмон ҚУЧҚОР
Ғаффор ҲОТАМОВ —
бош муҳаррир ўринбосари

Тошкент
«Камалак» нашриёт-матбаа
бирлашмаси

Мухаррир минбари

НАВОИЙ ЙИЛИ ТУГАДИМИ?

Асронийларнинг ҳисобича йил якунланяпти. Бутун Оврупо, Амриқо пайгамбар Исо Масихнинг туғилган кунини (Рождество) нишонлаяпти. Арчалар безатилаяпти, шамлар ёқилаяпти. Гарчи мусулмонларга хос бўлмаса-да, бу одат бизнинг хонадонимизга ҳам кириб келди. Кимлигимизни унутган ҳолда ғайри одатга сиғинавердик. Қорбобо, Қорқиз деган «қаҳрамон»лар уйимизга кириб келди. Ҳозир ҳам кимнингдир уйида арча ясалган, кимдир янги йилни қаршилашга тайёрланяпти. Патта(талон) билан олган ароғини кўз қорачигидек асраб, Янги йил кечасида ичишга иштаҳа сақлаб турибди. Ҳар кимнинг инон-ихтиёри ўзида — бу ҳақда ваъз айтиш ниятимиз йўқ. Мақсадимиз ўтган даврга бир назар ташлаб олиш.

1991 йил Навоий йили деб эълон қилинди. Бу ҳол тарихимизда илк бор юз берди. Қарийб тўққиз ой тилимиздан Навоий тушмади. Сентябрь ойида катта тантаналар бўлди. Элга ош тортилди, миллий боққа асос солинди. Шоирга ҳайкал тикланди. Тантана тугади, меҳмонлар тарқалди тинчидик қолдик. Гўё фарзандлик бурчимизни қойилмақом қилиб ўтадигу хотиржам

уйқуга кетдик. Мактаблар, Олий ўқув юрглари, ижроқўмлар... юқори ташкилотларга «Навоий юбилейини мана бундай нишонладик!» деб ҳисоботлар ёзишди. Бу ҳисоботлар темир сандиққа ташланди — олам гулистон! Шу билан Навоийни яна эллик йилдан кейин қойилмақом қилиб эслаймиз...

Ўтган йилимиздаги энг муҳим воқеа — Мустақиллик ҳақида қонун қабул этилиши. Бу қонуннинг улуғлигига шак келтирмаган ҳолда бир гапни айтиш лозиммикин: Билмадим, қадимда ҳам шундаймидик, ё бу шўролар даврининг хасталигимиз — қонунни шоду хуррамлик билан қабул қилдигу ҳамду саноларни бошлаб юбордик. Ташқаридан бизни кузатган одам «мустақилликка пешона тери, юрак қони билан эришилди, булар тантаналар билан эришар экан-да», деб ҳукм чиқариши табиий. «Ҳолва деган билан оғиз чуммайди», деймиз. Қунда минг бора мустақилликни олқишлаганимиз билан озод бўлиб қолмаймиз. Қонун қабул қилинган кунлари мен марказий телевидениени кўзатдим. Ундаги ваъзхонлар қонунни шунчаки бир гапдай тилга олиб ўтдилар. Уларнинг юзларида мен истеҳзо ҳам кўргандай бўлдим. Назаримда улар «қонунинг бир чақа, кўрамиз кунингни» дегандай эдилар. Сиз балки мени бадбинликда айбларсиз. Аммо бу ҳолда, сергаплик билан чин мустақилликка эришишимиз мушкул. Ўзбек тилига Давлат тили мартабаси берилган қонунни эслайлик. Қонунни қандай амалга оширяпмиз. Кўпчилигимиз шундай зарур қонун борлигини унута бошладик. Ўзбек тилини билмайдиганлар аввалига қонундан норози бўлдилар. Сўнг қарадиларки, биз қуруқ гапга суянадиган, ишни чала ташлайдиган, одамлар эканмиз. Кўп ўтмай хотиржам бўлдилар. Дастлаб ўзбек тилини ўрганишимиз лозим экан, деб ўқий бошлаганлар ҳам дўконларини йиғиштирдилар. Ўзбекистон мустақиллигини биргина президент, унинг атрофидаги аъёнлар, ноиблар белгилай олишмайди. Халқ бир ёқадан бош чиқармас экан, оғирликларни бўйнига олмас экан, алданиб қолаверамиз. Марказ маълум бир пайт, то эхтиросларимиз сўнггунча озгина ён босиб туриши мумкин. Олтинларимиздан ҳам улуш берар, пахтанинг бир қисмини ҳам ўзинг сот, дер. Шу зайлда арқонни узун ташлаб сўнг яна эски ашуласига қайтмайдими? Қайтади, бу аниқ. Эрус: подшошининг бизнинг юртимизга тиг тортишидан мақсад нима эди? Наҳот унинг ворислари энди бу мақсаддан чекинишса?! Битта қонунга қўллуқ қилиб тайёр ошни ташлаб чиқиб кетувчи нодон борми бу дунёда?

Гапни Навоийдан бошлаб мустақилликка ўтиб кетишим бежиз эмас. Аввало йилнинг муҳим воқеасини эслаш жоиз эди. Қолаверса, Навоий ва мустақиллик тушунчалари бир-бирига боғлиқ. Менинча Навоийни англаган инсон, ўзини англайди. Бу эса мустақилликнинг муҳим омили, таъбир жоиз бўлса муаззам бинонинг пойдевори. Халқ ўзини англамай туриб, фарзандлар Ватан билан фахрланишини ўр-

ганмай туриб тўла мустақилликка эришиш мумкин эмас.

Навоий йили Навоийни англамак йили бўлмоғи даркор эди. Шоир ҳайкаллари тикланиши яхши. Аммо ҳазратни ҳар бир одам юрагига муҳрлаши лозим эди.

Таваллуд тўйи (юбилей) муносабати билан кўчаларга, хўжаликларга, турли муассасаларга Навоий номини бериш расм бўлди. Менга бу Ленин юбилейларини эслатди. Керак, нокирак жойларга Ленин номини беравериб, унинг ҳайкалларини ўрнатавериб одамларнинг ғашига тегдик. Ўзбекистон тарихида, ўзбеклар ҳаётидаги Навоий ва Ленин ўрнини таққослаш ноўрин. Навоий одамлар меъдасига тегиши мумкин деган тушунчадан йироқмиз. Лекин ҳар нарсада меъёр бўлиши керак. Аввало ҳазрат тирик бўлганларида бизнинг бу ишимиздан қувонмас эдилар. Чунки қадим алломалар жойнинг номларини ўзларига тахаллус қилиб олишган. Биз эса аксинча тарихий жой номларини ўзгартириб шахслар номи билан атаямиз. Шу ўринда катта бир янги шаҳар барпо этиб унга Навоий номи берилганини маъқуллаган ҳолда Навоий замонида ҳам Кармана деб юритилган шаҳарнинг Навоий депараси деб аталishi мақсадга мувофиқ эмаслигини эслатиш лозим. Бўка депарасида Ҳамза номидаги жамоа хўжалигида тотувликка раҳна тушиб, хўжалик жанжал билан иккига ажралган ва уларнинг бири Навоий номи билан аталган. Аҳилликка ундаган ҳазратимиз руҳи бу ҳолдан азият чекмадимикан?

Мен Самарқанд, Бухоро, Тошкент вилояти раҳбарларининг таваллуд тўйи муносабати билан ҳисоботларини тинглаган эдим. Ҳисоботлар деярли бир хил — шунча жойда Навоийхонлик ўтказилди, шунча кўчага Навоий номи берилди, шунча ҳайкал ўрнатилди... Қоғозларни безаб турувчи бу рақамлар кимга керак? Фақат шу тadbир бошида турган катта-кичик амалдорларга керак. Халқ эса бундан манфаат кўрмайди. Ундан ташқари ўзбекнинг ҳазрат Навоийдан бўлак улуг алломалари ҳам бор. Хоразмий, Беруний, Форобий, Фарғоний... фақат ҳазрат Навоийга сўғиниб уларни унутсак инсофдан бўлмас. Қаерга борманг, «Навоийхонлик ўтказдик» дейишади. Хўш, Навоийхонлик нима ўзи, у қандай бўлиши керак? Ҳозирги Навоийхонликлар расмий мажлислардан иборат. Мактаб ўқувчилари ёки дорилфунун талабалари бир неча дақиқа ичида тўпланади. Маърузалар қилинади. Тўпланганларнинг ярмидан кўпи эснаб ўтиради. Мажлисдан тезроқ қочиш пайида бўлади. Шу билан тамом. Навоийхонлик мана шундан иборат. Вилоятларда мен шу ҳолни кузатдим. Тошкентдан меҳмонлар келди, деб тантаналар қилишди. Карнай-сурнайлар чалинди. Кўп ерларга борган номдор меҳмонлар Навоий кимлигини ўзлари ҳам билмаган ҳолда йиғилганларга соатлаб маърузалар қилдилар. Бир профессор ўнга яқин «Навоийхонлик»да биргина байтни такрорлайверди. Кейин аниқ

бўлишича, профессор ҳазрат ижодини бутунлай билмас экан. Эллигинчи йилларда аруз вазинини эшак аравага қийёлаган номи улуг шоирнинг Навоийхонликларда иштирок этиши эса бизни лол қолдирди. Шу ҳол ҳазрат Навоий ҳақида гапириш учун одамда ҳам билим, ҳам маънавий ҳуқуқ бўлиши керак, деган фикр уйғотди. Билимсиз ва маънавий ҳуқуқи бўлмай туриб ҳазрат хусусида гапириш — бетаҳорат намоз ўқишдек гап. Бу масаланинг бир томони. Иккинчи томони — тўпланганлар ҳам Навоийхонликка руҳан тайёр бўлишлари керак. Яъни улар фақат маъруза эшитгани эмас балки ҳазрат асарларини биргаликда таҳлил этмоқ учун ихтиёрий равишда тўпланишлари лозим. Тўпланганлар ҳеч бўлмаса ҳазратнинг биттадан ғазалини ёд билишлари ва маъносини чақа олишлари лозим. Маъруза тинглаб Навоийни англаб бўлмайди. Чин маънодаги Навоийхонликни ўтказиш осон эмас. Бунинг учун аввало адабиёт муаллимлари Навоийни оз бўлса-да англамоқлари даркор. Ҳар бир адабиёт муаллими ҳазратнинг 300-400 сатр ғазалини ёд билмоғи ва таҳлил қила олмоғи шарт. Маориф вазирлиги муаллимларни қайта синовдан ўтказганда шуларни инобатга олса яхши эди. Олий ўқув юрталарининг тил-адабиёт, тарих факултетлари кириш ва битириш имтиҳонларида албатта Навоий асарларини ёд ўқиш бериш ва таҳлил этишни талаб қилишлари керак. Беш йил ўқиб Навоийни англамаган одамга қандай қилиб Олий маълумотли адабиётчи (ёки тилчи, тарихчи, маданият ходими, санъатчи...) деган ёрлиқ бериш мумкин? Мана шу масалалар ҳал этилса чинакам Навоийхонлик ўтказишга йўл очилади. Бу йил биз Навоийхонлик ўтказмадик — ҳавога учиб кетувчи мажлислар ўтказдик. Яна бир нарсани унутмайлик — Навоийхонлик фақат таваллуд тўйларида ўтказиладиган тadbир эмас. У бегўхтов давом этиши лозим. Ёдингизда бўлса, авваллари мактаблар ҳафтада бир кунни «Рус тили кун» деб белгиларди. Рус тилини яхши ўрганиш учун шундай қилинарди. Хўш, нима учун биз ҳафтада, борингки ойда бир кунни Навоий кун деб белгиламаймиз? Агар биз Навоийнинг чин ворислари бўлсак, ҳазрат ижодини англашни истасак — шундай қилишимиз керак. Навоий ижодидан фақат ҳар бир ўзбек эмас, Ўзбекистон номини еб, сувини ичиб, ҳавосидан нафас олаётган бошқа халқ вакиллари ҳам баҳраманд бўлмоқлари зарур. Улар ҳам ўзбек фарзандининг улуглигини ҳис қилсинлар. Шунда ўзбекнинг улуглигини ҳис этадилар. Шунда «биз сизга шим кийишни, маданиятни ўргатганмиз» деган бемаъни даъволар тилларидан учмайди.

Шундай қилиб, декабр охирлаб, йил якунланди. Демак, Навоий йили охирлади. Лекин Навоийхонлик давом этади. Куёш нури барча хонадонга кириб боргани, илиқлик — ҳаёт бергани каби, ҳазрат Навоий ижоди ҳам ҳар бир хонадонга, ҳар бир инсон юрагига, руҳига кириб боргуси, иншооллоҳ!

فرزند اتا قولوغین چو عادت قیلغای
اول عادت اید کسب سعادت قیلغای
عمر کیم که اتانده کوپ رعایت قیلغای
اوغلی دین آنکا بواش سرایت قیلغای

عمر کیم ساوا خاطر اولسا تمکین خرد
آندین بیلگیل که پاتی تزیین خرد
آنداق قاری کیم یوق آندا آیین خرد
اول یاش آرتوق که پاتی تلقین خرد

АЛИШЕР НАВОИЙ рубойлари

حق سیردی چو ایلکا علم سرمایه سینى
خورشید اوز اسالدى علمسا سایه سینى
آلغایلار ائنگ تبه سیدین وایه سینى
بیله یک باریدین بییک ائنگ پایه سینى

زیور کیشی گانی تاج و نی افسر میل
اول زیور ادب بیرله جیاد و خور میل
عمر کیم که ادب سیز دور ایشین ابر میل
القصة ایرنلارگا ادب زیور میل

عمر کیم که چو چوک سوز ایلکا اظهار ایلار
عسر نیجا که اغیار دورور یار ایلار
سوز قاتیغی ایل کونکلیگا آزار ایلار
یو مشاغی کونگل لارنی گرفتار ایلار

قانع غم که مخزن سعادت کم یوق
جز زمره اعزاز و شرف محمد یوق
خردندلیغ آسینی کیسی عالم یوق
هر کیمسدا کیم بولسا قناعت غم یوق

بخشی ایل ایلا ایرور مدار حکمت
هر سوزلاری در شاه وار حکمت
قیل بزم لاریدا اختیار حکمت
مجلس لاری چون ایرو چهار حکمت

احسان که قیلور سین افتخار ایلاب آنی
عالم دا اولوق ایش اعتبار ایلاب آنی
هیچ ایلاما ایلا گیسر و دار ایلاب آنی
قیلغیل ایکی آنچه اقدار ایلاب آنی

صبر اچه کیشی گارنج افزون ایلار
آخر کیشی فالینی همایون ایلار
صبر ننگ نیچه کیم کونگنی مخزون ایلار
هم صبر سینی ظفر غم مقرون ایلار

یوق فعل کیشی خاشیراق احساندین
آفاق ایلیگا جو دس پایاندین
گر محتب اولسا دور ارا نقصاندین
جو دیغ کمال عذر میلگیل آندین

هر نیچه که کیمسا فقر پامالی ای
غم یوق تور اگر صفا کونگول عالی ای
گر کیسه ارا تو لاجهان مالی ای
خوشیراق آندین اگر کونگول خالی ای

Мени қаноатдан айирма энди

Илм

Англаб қолдим — бураб чизилган роҳим,
Бир кун мусаввирни тутади оҳим.
Аммо сен, тоқат қил, деган, эй илм,
Мени шу тоқатдан айирма энди.

Дилга дарзлар тушиди ўйласам элим,
Бир кун ўз қаддини тикларми тилим?
Эй сен, эй, қаноат қил, деган илм,
Мени қаноатдан айирма энди.

Атрофларга боқдим, эл бўлар деб ким?
Меҳрибон кўрмадим, зил кетди кўнглим.
Шунда нажот берган — юпатган илм,
Мени шу нажотдан айирма энди.

Аста-аста ишга ўрганди қўлим,
Ҳаром-ҳаришлардан покладим дилим,
Менга ҳаёт берган — яшатган илм,
Мени шу ҳаётдан айирма энди.

Бир кун борлигини билдириб руҳим,
Деди: эрк, озодлик менинг ҳуқуқим.
Руҳимга қанот бахш айлаган илм,
Мени шу қанотдан айирма энди.

Энди ҳар тонг эрта бошлайман куним,
Толиблик қиламан, нурланар йўлим.
Толибликни одат қил, деган илм,
Мени шу одатдан айирма энди.

Бир кун кўрсатар-ку, ўзини комим,
Мен йўлга тушганман, етмоқ илинжим.
Сафар — саодатнинг дарғаси, илм,
Мени саодатдан айирма энди.

Балиқ овида

Балиқни қармоқдан халос этдим-у,
қушдай енгил тортдим.
Гўёки балиқ ҳам
нимадандир халос этгандай мени.*
Қизиқ. Бирдан балиққа айланиб сузиб кетгим,
Одамнинг қармоғига илингим,
унинг қўлларидан кўзларига термилгим келди.
Ҳаётин ўзгартириб юборгим келди одамнинг.

Сен жуда ҳам дарғазаб эдинг,
Сен дарғазаб эдинг ниҳоят,
Нечун осмон қуламас, дединг,—
Ишонганинг қилса хиёнат.

Кўп гапирдинг, узоқ гапирдинг,
Билмам нени истадинг мендан.
Гоҳо менга ҳамлалар қилдинг,
Бу ҳол мени ранжитди чиндан.

Лом-мим демай чидадим бироқ,
Ғазабингга ташламадим банд.
Тургим келди тобора жимроқ
Чиққан сари овозинг баланд.

Тун яримдан ошганда аранг
Илғаб қолдинг менинг жимлигим.
Ва тирналиб кетгандек яранг
Суриштириб қолдинг кимлигим.

Сўнг ўнғайсиз сукунат чўкиб,
Ўзимизни ҳис этдик ёмон.
Бир нималар дединг сен ўқиб,
Сукунатни бузиб ногаҳон.

Сўнг пинакка кетгандек гўё
Қабоқларни баравар юмдик —
Бир ўлимдан қолди бу дунё,
Хиёнатни ўлдириб кўмдик.

Сен менга хабар бер, севгилим,
Дунёда борлигинг ҳақида.
Сен менга хабар бер, севгилим,
Сен менга ёрлигинг ҳақида.

Мен сенга умримни атадим,
Сени деб ўйларга ботаман.
Бир кун бор. Келарми? Келади,—
Ўзимни бағрингга отаман.

У ёғи эртақдай бир ҳаёт,
Аламни ҳеч писанд этмаймиз.
Ва лекин, севгилим, ҳеч қачон
Муроду мақсадга етмаймиз.

Фарёд

Негадир тундлашиб бормоқда осмон,
Кайлардандир булутлар келиб қўшилмоқда
булутларга.

Энди сен кетасан.
Бу кун чиқиши ёки ботишидек жуда ҳам аниқ.

Буйруқ бериб бўлмайди қалбга.
Буйруқ бериб бўлмас аёл қалбига.
Устига устак, чиройли, турмуш зиндонидан обдон
эзилган,

Қўлларини меҳнат,
Калбини йўқчилик қабартирган аёлга буйруқ бериб
бўлмас.

Буйруқ бериб бўлмайди сенга.

Энди сен кетасан.

Сенинг кетишинг умрбод қамоққа маҳкум этилган
Маҳбуснинг тор, зах бир ҳужрадан
Умумий бўлмага кўчишига ўхшайди.
Мен барибир қол деб айта олмайман.

Бир кун турмуш зиндонидан қандай яшаганимиз
эслаб,

Хузур қиларсан балки.
Кетганингдан сўнги энг яхши кун бўладир ўша.
Балки шунда англарсан
Хузуринг чашмаси муҳаббатлигин.
Аймоки муҳаббат улуг, қудратли,
Зиндонлардан халос этувчи эмас.
У шунчаки, некбин, оққўнғил,
Маҳкум ёки маҳкумани тушунувчи оддий бир соқчи.
Аслида сен эмас, у кетиши керак эди тор
ҳужрамиздан.

У, биз унда қандай тотув яшардик...
Афсус. Бу соқчи — айғоқчи орамизга кўп нифоқ
солди.

Сен ҳануз унинг таъқибидан қутулолмайсан.
Сен бахтлисан.

Энди сен кетасан.

Лаҳзалар тонсалар бир-бирларидан,
Кунлар бир-биридан узоқлашиб кетса,
Ҳафталар қораси сира кўринмай,
Ойлар юз кўришмас бўлса ҳам агар
Ўйламагин қайтиш ҳақида.
Лаҳзаю кунларсиз, ҳафта-ойларсиз
Яшамоқлик учун куч қидир, куч топ.
Ҳеч кимга ва ҳеч бир нарсага
Кўнғилчанлик қила кўрмагин.
Сен — турмуш зиндони.

Тор ҳужрада муттасил эзилган чиройли аёл —
Сиқилишинг мумкин катта бўлмада.
Тушқунликка тушиб қолишинг мумкин.
Соғинишинг мумкин некбин ва оққўнғил
Оддий соқчингни.

Балки шайтон сени қайтишга ундар.
У, ўша дамларда дадил бўл, мард бўл.
Аллоҳдан иноят, марҳамат сўра.
Тонгдан то шомгача ибодатлар қил.
Тасбеҳ ўғиргандай,
Калима қайтариб юргин мутассил.
Калима қайтишдан қайтарар сени.

Энди сен кетасан.

Чунки ичкарида яшадинг фақат.
Ичкаридан дунёнинг турмалиги,

Мустаҳкамлиги, тўрт томони ўралганлиги,
Унда минг, миллион ва ундан кўпроқ
Маҳкум ва маҳкумалар, бева-бечоралар,
Етим-есирлар яшаши кўринмас.
Бу ҳол менинг ичишим ёки тундлагимдек
ёмон таъсир этмайди сенга.
Кўринмас нарсалар мафтун этаверар экан то абад,
Кетгувчилар сафи кўпаяверар.
Тор ҳужралар ҳувиллаб,
Умумий бўлимлар тўлиб боради.
Энг катта даҳшатлар кўпаяр ўшанда.
Кўнғилларнинг кўзи кўр бўлиб,
Кўринмас, мафтункор дўзахга айланар дунё.

Негадир тундлашиб бормоқда осмон,
Кайлардандир булутлар келиб қўшилмоқда
булутларга.

Сўнги сўз:

Болаимиз чақалоқ, мени билмайди,
Отам ким, қайда, деб жанжал қилмайди.
Улғайиб сўз очса менинг ҳақимда,
Отанг ўлган деб алдагин уни.
Алда-ю, энг аввал ўзинг ишонгин.
Алдаш учун шундай сўзлар топгинки,
Бу беғуноҳ сўзлар истеҳкомини
Бузолмасин бирорта нокас,
Бирорта раҳмдил, эсипаст одам
Мени кўрсатса ҳам манов отанг, деб
Унинг ишончига ҳеч дарз тушмасин.
Сен оқила, уддабуррон бўл
Болаимизни алдаётганда.
Сен уни қучоқлаб,
Ўпиб, эркалаб.
Самимий жилмайиб,
Ёруғ юз билан,
Болам, болажоним, дея суюниб,
Оҳиста, бемалол алда, илтимос.

Энди...

Сен...

Негадир тундлашиб бормоқда осмон,
Кайлардандир булутлар келиб қўшилмоқда
булутларга?

Ичимдаги одам

Ичимдаги одам тинсиз эланар.
Унга ёмғир бермас ҳаловат:
«Кани, ташқарига отилгин, ахир,
Ёмғирли лаҳзалар эҳсон, шарофат,
У ёр силамаган сочларинг силар,
Дўстларинг айтмаган сўзни айтар у.
Сенинг кимлигингни ёлғиз у билар,
Сийлар сени — сўлим ёмғир атар у».
Ичимдаги одам гўдакдай маъсум,
Шеър эмас, у кўзгудир шеърга.
Фақат у биларми, унгами маълум
Бўла олмаслигим ёмғир... ёмғирга?..

Алмисоқдан қолган муаммо

Талабалик ҳақида сўз кетганда дастлаб менинг кўз олдимда мутелик гавдаланади. Ҳа, талабалик даври — мутелик давридир. Бу фикр кимлардадир эътироз туғдириши табиий. Чунки онгимизга талабалик олтин давр сифатида муҳрланган. Аслида эса... Талабалик даври қандайлигини талаба бўлганлар билишади. Тўғри, у кимлар учундир чиндан ҳам «олтин»дир, лекин мен бир оддий талаба сифатида унинг «олтин давр»лигини рад этман. Дорилфунунда ўтган беш йиллик умримнинг ҳар қадамида юрагимга тикандек қадалган нарса мутелик бўлди. Беш йил давомида асабларимни эгавлаб келган бу мутелик тобора комига тортиб кетишидан чўчиб яшадим. Бу эзилиш менга дорилфунундан унутилмас хотира бўлиб қолса керак деб ўйлайман.

Бугун ишбилармонлик, омилкорлик, билимдонлик каби фазилатлар кун тартибига чиқди. Жамиятимиз шундай фазилатли кишиларга эҳтиёж сезяпти. Шу мақсадда кейинги йилларда жумҳуриятимиздаги олий ўқув юртлиари қобилиятли, истеъдодли ёшларни қабул қилишнинг турли тадбир-чораларини кўришяпти. Жойларда

Расул Жумаев

ТАЛАБАЛИК

шартнома асосида мутахассис бўйича махсус курслар очилди. Вилоят ва туманларнинг ўзида қобилиятли болаларни олий билим масканларига қабул қилиш фикрлари илгари суриляпти, баъзи жойларда эса бу иш амалий йўлга қўйилди. Бу тадбирлар яхши албатта, лекин мени бошқа нарса ўйлантиради.

Кейинги йилларда корхоналар мустақиллигига кенг ўрин берилди. Ростмана бозор иқтисодиёти режалаштирилмаган ҳолатда ҳаётимизга кириб келяпти. Ташкилотлар, хўжаликлар бирин-кетин ўзини ўзи бошқаришга ўтяпти. Жумҳуриятимизда 115 мингдан зиёд талаба давлат жамғармасидан, атиги 7 мингга яқини корхона ва ташкилотлар ҳисобидан нафақа олади. Агар бозор иқтисодиётига тўлиқ ўтиладиган бўлса, бундай шароитда талабаларни ким ҳимоя қилади? Уларнинг иқтисодий аҳволи, яшаш тарзи, манший эҳтиёжлари ҳақида ким қайғуради? Кўриниб турибдики, талаба яна мутеликка, савоатпешалар қўлига қарашга маҳкум. Қанчадан-қанча истеъдодлар, қобилиятлар олий билим масканларига келиб мутеликнинг бу оғир тошлари остида эзгиланиб, топалади.

Жумҳуриятимизнинг олий билим масканларида талабаларнинг тўлиқ, ҳар тарафлама билим олишлари учун шарт-шароит етарли эмас. Агар мен таълим олган жумҳуриятимиздаги энг катта билим маскани саналмиш

Тошкент Давлат дорилфунуни мисолида қарайдиган бўлсак, замонавий техник жиҳозлар у ёқда турсин, ҳатто оддий маъруза тинглаш хоналари ҳам етишмайди. Танаффус пайтида талабалар домла билан биргаликда бўш хоналар қидириб овора бўлишади. Баъзан худди инқилоб давридагидек очиқ ҳавода, тўнқарилган эски челақлар устида ўтириб маъруза тинглаган вақтларимиз ҳам бўлган. Шароит шуни тақозо қилгандан кейин ўзлаштирадиган «чуқур билим» даражасини ўзингиз белгилайверинг. Уқитиш жараёнининг эскирганлиги, манбаларнинг бугунги кун талабига жавоб бермаслиги ҳақида ойбитикда ёзилган эди. («Туғилдингми, бу дунёда толибсан», «Ешлик», 1991 йил I-сон.) Бугун биз яна бу мавзуга қайтмоқчи эмасмиз. Лекин талабаларни исканжага олиб турган муаммолар билан ҳеч кимнинг иши йўқ.

Талабалар қўмитаси зарурми!

Бугун талаба манфаатларини ҳимоя қилувчи ташкилот ёки уюшма таъсис этиш кун тартибига чиқди. Жумҳуриятимизда яхлит талабалар сиёсати йўқ. Аввало талаба-ёшлар сиёсатини давлат асосига қуриш лозим. Чунки шу пайтгача талабалар қизиқишига бошчилик қилиб келган

комсомол, эндиликда ёшлар иттифоқи, барча ҳаракатни қамраб ололмайди. Олий таълим эса фақат чуқур билим беришни ҳам удда қилолмаяпти. **Вазирлар маҳкамаси таркибида талабалар билан ишлаш кўмитаси тузиш кун тартибидаги долзарб масаладир.** Бусиз талаба муаммоларини ҳал қилиб бўлмайди. Лекин, асло уни жамоат ташкилотига айлантириб юбормаслик керак. Жамиятимизда шусиз ҳам жамоат ташкилотлари жуда кўп. Талаба муаммолари жамоат ташкилотлари томонидан ҳал қилинадиган масала эмас. (Фикримизни мақола давомида асослашга ҳаракат қиламиз.)

Талаба ҳаётда ўз фикрига эга бўлиб бормоқда. Бунинг биз нафақат ҳориждаги (Хитой, Япония, Курия...) сиёсий ҳаракатлар мисолида, балки мамлакатимиз ҳудудидаги талабалар билан боғлиқ воқеалар асосида ҳам кўрдик. Талаба ҳаётнинг номақбул қирраларини тўғри англаб, кескин фикрлар айтяпти. Шундай экан, давлат бошқарув органларида у ўз вакилларига эга бўлиши керак. Зеро, талаба бугун жамиятни қандай тасаввур қилса, эртага у жамиятни шу тасаввур асосида «равнақ» топтиради. Аниқ ишларнинг пухта ўйланган режалари, сурури бўлиши лозим.

Маҳкамада айнан талабаларнинг ишлаши шарт эмас, қолаверса бунинг имкони ҳам йўқ. Аммо маҳкама фас-

Ётоқхона машмашалари

Янги ўқув йилининг бошлари талаба учун энг сермашаққат давр ҳисобланади. Ҳар йили сентябр ойида талабалар шаҳарчасида асабий бир ҳолат вужудга келади. Ётоқхоналарнинг етишмаслиги туфайли талабалар ўртасида ўзаро низолар чиқяпти. Баъзан бу низолар гуруҳ-бозлик, маҳаллийчиликкача бориб етади. Неча йилдирки, айнан шу аҳвол такрорланса-да, масъул хўжайинлар муаммони ими-жимида ҳал қилишади. Оқибатда уч-тўрт ётоқхона алмаштирилиб, талабалар шаҳарчаси бўйлаб «келажакнинг эгалари» кўч-кўронини орқалайдилар.

Ҳар йили ётоқхона билан таъминловчи кишилар бир гапни тўтиқушдек такрорлашади: «Тошкент ва Сирдарё вилоятидан келган талабаларга ётоқхонадан жой берилмайди, ректорский приказ, шунингдек ўқишини кундузгига заочний, вечернийдан перевод қилганларга ҳам». «Приказ» қурғури ҳам шунчалик шафқатсиз бўладими? Айниқса, «ректорский» дегандан кейин барча жойсиз қолган талабалар дарҳол ижара қидиришга тушадилар. Қанчадан-қанча муте кўзлар азим Тошкент шаҳрининг

“Тўғри” ДАВРИМ

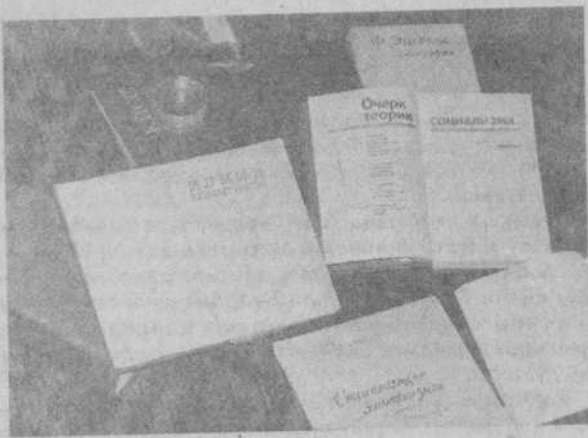
лияти талаба қизиқишларини ҳимоя қилиш принципи асосланиши керак. Вазирлар маҳкамаси таркибида талабалар кўмитаси таъсис этишдан асосий мақсад ҳам мана шу. Бу ерда бир савол туғилади?

Кўмита таркибида талабалар иштироки шарт бўлмаса у яна бир тўрачиликка асосланган маҳкамага айланмай-дими? Шундай бўлмаслиги учун аввало талабаларнинг муаммо ва қизиқишларини ўрганувчи илмий-тадқиқот маркази очиш мақсадга мувофиқдир. Чунки талабалар муаммоси жуда кенг камровли. У талабаларкача бўлган жараёндан бошлаб то талабанинг ўқишни битиргандан сўнг ишга жойлашиши ва уй-жой билан таъминланиши муаммоларигача бориб тақалади. Мана шу илмий-тадқиқот маркази орқали талаба ўзининг муаммо ва қизиқишлари билан Вазирлар маҳкамасидаги кўмитага таъсир кўрсатади. Масалаларнинг ҳал қилинишини назорат қилишни эса талабалар ўз зиммасига олиши керак. Бунинг учун улар ўзларининг назорат қилувчи жамоат ташкилотларини таъсис этиши мумкин. Бу жамоат ташкилотларига Вазирлар маҳкамасидаги талабалар кўмитасининг ишларини тўғридан-тўғри назорат қилиш, таъсир кўрсатиш ҳуқуқини бериш лозим. Ана шунда биз талабаларнинг қалбидан қотиб қолган азалий лоқайдликни, мутеликни олиб ташлаган, уларни ҳаётимизни фаровон қилувчи улғу ғояларга чорлаган бўламиз.

минглаб эшигидан мўралайди. Бу аҳвол бўлғуси зиёларнинг билимларини синовдан ўтказувчи қишқи имтиҳонларгача чўзилади.

Ётоқхонадан жой олган «бахтли» талабаларнинг аҳволига ҳам ҳавас қилиб бўлмайди. Комендант ҳокимлигида ҳар ҳафтада «ленинча шанбалик» ўтказилса-да, ётоқхоналардан қўланса ҳид аримайди. Ётоқхона маъмурияти қанчалик елиб-югуриб, талабаларни инсоф, диёнатга чақирмасин, бари бир ётоқ бу «муаттар» исдан қутулмайди. Чунки ётоқхоналар талабаларнинг кўнгилдагидек яшаш учун ноқулай қурилган. Бу ерда ҳамма нарса умумий: ювиниш хонаси ҳам, ошхона ҳам, кир ювиш хонаси ҳам, ҳожатхона ҳам.

Талабалар шаҳарчасига борсангиз, виқор билан осмонга бўй чўзиб турган ҳайбатли ётоқхоналарга дуч келасиз. Лекин асло бу кўп қаватли ётоқхоналарда яшашни ҳавас қила кўрманг. Айниқса, тўққизинчи қаватда яшаб кўрсангиз биласиз, Самарқанд лифтларига ишониб бундай ҳайбатли бинолар қуриб бўлмаслигига. Бу ерда 32 талабага битта электр плита мўлжалланган. Агар бир чойнак сув бу «сифатли», «бир кўз» плиталарда 30 минутда қайнаса, эрталаб турган талабалар 12 соатдан сўнг, яъни кечқурун тўлиқ н о н у ш т а қилиб бўлар экан. Талаба эса ўз вақтида дарсга бориши керак. Шунинг учун у дўкандан электр плита, электр чойнак,

электр печ (қишда уйни иситиш учун) сотиб олади. Натижада ётоқдаги 108 хонада 108 та электр чойнак бирдан кўйилиб электр симларини кўйдириб юборади. Қарабсизки, жумҳурият пойтахтида ҳафтада 4 кун чироқ ёниб турса, 3 кун ўчиб-ёниб эстрада чироқларига айланади. Ётоқхона бошлиғи бундай пайтда, турган гапки, кашшоқ талабани сўнгги пуллари звазига олган электр жиҳозларидан ҳам муҳрум қилади. Талабанинг муаммолари эса муаммолигича қолаверади.

Ётоқхоналар ичида тўрт қаватлилари «нуфузли» ҳисобланади. Негаки, улар ҳали айтганимиздек, ўзларидан анвойи ҳидлар таратиб туради. Шунинг учун бу ётоқхоналарга боришдан олдин кийимингизга иложи бўлса фаранг атир-упаларидан сепиб олишингиз лозим бўлади. Бу ётоқхоналар куриллаётганда ахлат чиқариш йўллари қисибга олинмаган. Овқат қолдиқлари суви қочган нонлар билан бирга тўғридан-тўғри ошхонага тўкилади. Ҳафсаласизроқ болалар эса деразадан кўчага итқитиб кўя қолади, чунки шароит шуни тақозо қилади. Тасаввур қилинг, сиз шу ётоқхонанинг энг юқори — тўртинчи қаватда яшайсиз. Бир тилим қовун еб пўчоғини қаватма-қават зиналардан айланиб тушиб, яна ётоқхонадан 200-300 метр наридаги ахлат қўтига олиб бориб ташлаб қайтмайсиз, албатта. Эшигингиз тагига битта челақни қўйиб, бир кеча кундузлик ахлатни бир йўла олиб чиқасиз. Агар бир қаватда ўртача 300 дан зиёд талаба яшайдиган бўлса, узун даҳлиз бўйлаб қатор терилган челақлардаги ахлат миқдорини тасаввур қилиб олаверинг.

Олий таълим энагами!

Амрико талабаси дарсдан сўнг маданий ҳордиқ чиқараётган бир пайтда бизнинг тобе талаба ётоқхона ичи ва атрофини ахлатлардан тозалаш ишлари билан овора бўлади.

Ҳа, бизнинг талаба бугун ёруғ ва шинам, компютерлаштирилган замонавий аудиторияларга, яшаш учун қулай ётоқхоналарга муҳтож. Лекин уни талаба баралла айтолмайди, чунки мутелик уларнинг қон-қонига сингиб кетган. Бордию дардини баралла айтолганда ҳам уларни ҳеч ким тингламайди. Уларнинг қизиқишлари ва муаммолари билан ҳеч ким ҳисоблашмайди.

Юқорида айтиб ўтилган қурилиш ва ташкил қилиш ишлари учун, табиийки, жуда катта маблағ керак бўлади. Ҳар йили давлат хазинасидан бу тармоққа ажрати-

лаётган пуллар эса ётоқхона ва ўқув биноларини таъмирлашга ҳам етмайди. Аниқроғи, бу маблағ ўқиш ва ўқитиш ишлари учун ҳам режалаштирилган бўлади. Уни қандай сарф қилиш Олий таълим вазирлиги зиммасига юклатилади, яъни қурилиш ишлари учун ҳам, билим бериш учун ҳам у жон кўйдириши керак. Талабанинг ювиниш хонасида оддий очгичлар йўқлиги туфайли ётоқхонани сув босиб кетса ҳам Олий таълим жавобгар бўлиши кулгилidir. Негаки талабанинг ўқиш иншоатларию ётоқхоналардан тортиб ўша оддий сув очгичигача буюртмани Олий таълим беради. Бизнингча бу ишлар алоҳида-алоҳида ташкилотлар зиммасида бўлиши лозим. Чунки халқимизда «чумчуқ сўйса ҳам қасоб сўйсин» деган гап бор. Қурилиш ишлари билан шуғулланиш Олий таълим Вазирлигининг иши эмас. У талабаларга чўқур ва ҳақиқий билим бериши керак. Чўқур ва ҳақиқий билим олиш учун домланинг маърузасидан ташқари нима керак ёки керак эмаслигини бошқалардан кўра тала-

банинг ўзи яхши билади. Ўзининг эҳтиёжини қандай қилиб қондиришини талабанинг ўзи белгиласин. Бунинг учун (яна бир марта таъкидлаб ўтагимиз) унинг қизиқиш ва эҳтиёжини давлат бошқарув аҳамиятига кўтариш керак. Талаба бизнинг келажагимиз экан, бугун унга қанча маблағ зарур — бунинг ўзи давлат хазинасидан ажратиб олсин. Унга имконият яратиб берайлик. Шу маънода биз таклиф қилаётган талабалар ташкилотининг Вазирлар маҳкамаси таркибида юзага келиши ўринlidir. У юқоридаги муаммоларни Олий таълим зиммасидан соқит қилади. Шундагина Олий таълим ҳақиқий билим бериш билан, талабалар ташкилоти эса талабаларнинг сотсиал эҳтиёжларини қондириш ишлари билан шуғулланган бўлур эди.

Сароб

Бизда талабанинг ҳақ-ҳуқуқи расмий жиҳатдан белгиланмаган. Уни маъмурият истаган пайтда ҳар қандай ишга олиб чиқиши, ўтдан олиб сувага солиши мумкин. Пахта йиғим-терими, сабзавот-мева йиғим-терими, қурилиш ишларида қўл меҳнати зарур бўлган чоғларда биринчи галда талабалар эсга олинади. Муаммо ва қизиқишлари, сотсиал эҳтиёжлари ҳал қилиниши лозим бўлган пайтда эса талаба давлат маъмурияти, комсомол, касаба уюшмалари ўртасида футбол тўпига айланади.

Ҳа, талабалар ижтимоий тараққиётнинг муаммо ва зиддиятларидан энг кўп жабр кўряпти. Улар ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий масалаларда камситиляпти. Талабалар эртанги эмас, бугунги кун ташвиши билан, қандайдир ёруғ ғоялар билан жўшибмас, оддий одамлар каби лоқайд яшаяпти. Бу бизнинг фожиямиз!

Толиб эртанги кун иштиёқида ёниши керак. Тўғри, удар эртанги кун учун интиладилар. Бу интилиш жамиятнинг равнақида бурилиш қилиш ишқи тарзидамас, балки бугунги аянчли мутеликдан, тобеликдан кутилиш ўйи билан суғорилган. Мақсадлари ҳам оддий: қобилиятига яраша ҳақ олиб, ҳалол меҳнат билан осуда ҳаёт кечирish, фақат диплом бўлса бас.

Талабалар ижтимоий жиҳатдан энг ҳимоясиз гуруҳ. Уларнинг олдида жуда кўп ташвишлар бор. Энг аянчлиси яшаш учун, қорин тўйғазиш учун курашиш ташвиши атрофида ўралашиб қоляпти.

— Фақат орақ...

Айрим мулоҳазалар

Бизнинг жамиятимизда инсоннинг гул ёшлик даври аскарлик ва талабаликка тўғри келади. Одамларимизнинг майдалашиб кетаётганлигининг асосий сабаби ва илдизи худди мана шу ерда. Аскарлик—йигитларимизнинг илигини зулукдек сўради, иқтисодий қашшоқ талабалик эса ундан баттар.

Бир пайтлар матбуотда мардикор талабалар штабини

тузиш таклифлари айтилган эди. Менимча, бу таклифни қўллаб-қувватлаш лозим. Агар кимга мардикор керак бўлса, марҳамат, талабалар ташкилоти қошидаги штабга кўнғироқ қилсин. Иқтисодий муҳтож талабалар эса штабдан ўзларига макбул ишларни танлаб мардикорлик қилиши мумкин. Мардикор бозорида соатлаб, кетмон кўтариб, келган-кетувчига мўте қараб туриш қаёқдаю аниқ ишнинг вақт-соатини беш дақиқада штабга кириб билиб олиш қаёқда. Бу йўл мардикор олувчига ҳам, талаба учун ҳам қулай деб ўйлайман.

Илмий тадқиқот маркази талабанинг нафақат билим олиш жараёни, унинг яшаш тарзи атрофидаги муаммоларни ўрганиш билан чегараланмасдан, балки талабанинг ўқишдан сўнг мутахассислиги бўйича иш топиши, ўй-жой билан таъминланиши муаммоларигача ўрганиб чиқиши керак бўлади.

Билим олиш жараёни атрофида ҳам бугун муаммолар салмоқли тарзда юзага қалқиди. 100 мингга яқин та-

лаба энг паст кўрсаткичли нафақа олади. Талаба нафақаси ўртача яшаш эҳтиёжини қоплай олмайди. Айниқса, оилали талабалар турмуши жуда ночор. Ҳар йили талабаларнинг 60-65 фоизи ётоқхоналар билан таъминланади. Қолганлари бор нафақасини ижарага тўлашади. Яшаш тарзи эса биз дарсликлардан ачинаб ўрганади-ган Махмур, Фуркат, Муқимийларнинг талабалик ҳаётидан-да ёмон.

Жумҳуриятимизда бир ўқув йилига талаба учун 2,4 минг сўм сарф қилинади. Масковда эса 10-12 минг сўм. Хўш, бизнинг талаба билан Масков талабасининг нима фарқи бор? Умуман, таълим-тарбия учун сарфланаётган маблағ шу тармоқнинг эҳтиёжини қондирмайди. Бу эҳтиёж қондирилмас экан, жамиятнинг олдинга силжимоғи душвор.

Капиталистик мамлакатларда бир талаба учун йилига 75 минг доллар сарфланади. Шунингдек, талаба қанақа бўлимда (хоҳ кечки, хоҳ кундузги) ўқимасин, ишлаш ҳуқуқига эга. Бизда эса кундузги бўлимда ўқувчилар ишлаш ҳуқуқидан маҳрум, кечки бўлимдагилар иш тополмай овера.

Корхоналар мустақиллиги ошган, ўзини-ўзи бошқаришга ўтаётган шароитда талабаларнинг иқтисодий аҳволи, яшаш тарзи, маданий-маиший эҳтиёжларини тўла қондириш йўлларини илмий-тадқиқот маркази ишлаб чиқиши лозим. Талабалар ташкилоти эса ана шу йўл-йўриқлар асосида иш олиб бориши керак деб ўйлайман. Фақат шу йўл билан талабаларнинг жамиятда ўз ўрнини топишига, қадрини тикламоғига, ҳақ-ҳуқуқни белгилаб олмоғига ёрдам берган бўламиз. Ғоя ва амалиёт ўртасида узилиш, катта жар пайдо бўлди. Талаба билим масканини битиргандан сўнг бу жардан тушиб-чиқиб ўтиши учун икки-уч йил сарф қилишга, ўтган вақт мобайнида жуда кўп ғоявий нарсани йўқотишга мажбур бўляпти. Чунки, талабаларнинг аксарияти ўз устида ишлашга қодир эмас. Бу муаммони бартараф этиш, талабани касбга йўналтириш ишлари талабалар ташкилоти зиммасига тушади. Бунинг учун эса ташкилот жуда катта моддий заминга, маънавий кўмакка муҳтож.

Бугунги тузум бир хил одамларни вужудга келтирди. Ташкилот мана шу бир хилликдан талабани ҳимоя қилиши, ҳур қилиши, унинг шуурини очиши, мустақиллигини таъминлаши лозим.

Бизда қизиқ бир анъана бор: мактабни битиргандан сўнг барча ўқувчилар-иложи борича марказга, Тошкентга келиб ўқишга талпинишади. Олий билим масканини битиргандан кейин эса яна шу ерда қолиб ишлашни исташади. Нима учун?

Тўғри, пойтахтда вилоят марказларига қараганда билим олиш учун имконият, шарт-шароит қулай. Лекин

шундай имкониятларни ўша жойларда ҳам яратса бўлади-ку. Айтайлик, бўлажак табобатчилар, агроном-ҳисобчилар, муҳандис ва ўқитувчилар айнан пойтахтга келиб ўқишлари шартми? Айниқса, қизларнинг ўз ота-оналари бағридан узоқ юртга келиб беш-олти йил ўқишининг ҳеч бир ҳождати бўлмаса керак деб ўйлайман. Тўғри, баъзи мутахассисликлар бўйича вилоятларда олий билим масканлари бўлмаслиги мумкин, аммо барча касб бўйича билим масканлари марказда бўлиши ҳам шарт эмас. Бу кишиларнинг маданий-маиший эҳтиёжларини тўла қондириш тармоғидаги муаммоларни ҳам анча чигаллаштиради.

Ҳар йилгидек бу йил ҳам олий ўқув юр்தларига талабаларни қабул қилиш жараёни юзасидан турли хил миш-мишлар тарқалди. Бу йилги гап-сўзлар олдинги йиллардагига нисбатан антиқароқ. Антиқалиги шундаки, авваллари «фалон ўқишга фалон минг сўм, бунисига бунча минг сўм бўлибди», дейишарди, бу йил эса «бозор иқтисодиёти таъсирими, фалон минг билан ҳам йиқилибди-эй», деган гаплар бўлди. Бундан икки хил хулосага келиш мумкин: ё бу йил адолат қарор топиб пул билан киришга уринувчилар қиличи синган ёки ҳақиқатдан ҳам «фалон минг» бозор муносабати натижасида кўтарилган. Бу гаплар балки ёлғон, балки ростдир, лекин «шамол бўлмаса дарахтнинг учи қимирламайди...» Агар уринувчилар қиличи синган дейлик, нега буни ҳурматли домлаларимиз фош қилмайдилар. Турли хил миш-мишларнинг тарқалмаслиги учун талабалар ташкилотининг мунтазам ўзгариб турувчи назоратчилари қабул имтиҳонларига жалб қилинса фойдадан холи бўлмасди.

Талабалар ташкилоти ўз ҳаракат дастурига ва Низомига эга бўлмоғи лозим. Катта кучлар уюштирилаётганда аввал Низом ишлаб чиқарилади. Бу Низомни ишлаб чиқишни жумҳуриятдаги талабаларнинг ўзига ҳавола қилиш керак. Талабалар ташкилотининг асосий вазифалари нималардан иборат бўлади?

1. Аввало у Ўзбекистондаги барча талабаларни бирлаштиради.

2. Ўқитишни ислоҳ қилишга ёрдамлашади. Негаки бизда ўқитиш ва иш жараёнлари ўртасида жуда катта ўзилиш бор. Талабалар олий масканни битириб иш жойида ўқишни деярли қайтадан бошлаяптилар. Нима учун шундай бўляпти? Талабалар ташкилоти мана шу муаммоларнинг илдиизига чуқур кириб боради ва Олий таълим дастурига бевосита таъсир кўрсатади.

3. Талабани касбга тайёрловчи ва йўналтирувчи ўзига хос мактаб вазифасини ўтайди.

4. Олий ўқув юр்தларида ва ижтимоий ҳаётда талабалар манфаатини ҳимоя қилади.

5. Талабаларнинг қизиқиши, қобилияти ва лаёқатини ҳисобга олиб, уларни ишга жойлаштиради. (Бу муаммо ҳал бўлмас экан, жамиятимиз тобора ботқоққа ботиб кетаверади. Уни ботқоқдан олиб чиқувчи кишилар эса ўзининг шахсий ҳаёти, турмуш ташвишлари билан ўралашиб қолаверади. Бугунги иқтисодий, маънавий таназзулни талабаларга безътиборлигимиз, ўқиш-ўқитишга нисбатан тўраларча муносабатда бўлганлигимиз меваси деб биламан.)

6. Адабиёт, санъат, халқаро спўрт майдонларига Ўзбекистон талабаларини олиб чиқади. Бугунги кунда давлат шаъни кўп ҳолларда спўртчилар, ёзувчилар ва санъат усталари маҳоратига боғлиқ бўлиб қоляпти.

Мисол учун яқинда Лондонда бўлиб ўтган «Универсиада» мусобақаларида Ўзбекистон спўртчиларининг номини кўрмадик. «Универсиада» Низомига кўра унда фақат талабалар ташкилоти жамоалари иштирок этиши

керак эди. Шунинг учун ҳам бизнинг ҳудуддан борган спўртчилар хориж журналистлари билан бўлган суҳбатларда мулзам бўлиб қолдилар, чунки бизда бундай ташкилотларнинг ўзи йўқ эди.

7. Талабалар ўз жўрнали ва рўзномасига эга бўлмоғи керак. Тўғри, ҳар бир олий маскан ўз рўзномасига эга. Лекин улар ўз қобилига. Бугун жумҳурият талабаларининг муаммоларини умумий қилиб ёритувчи рўзнома ёки жўрнал бизда ҳанузгача йўқлиги ажабланарлидир.

8. Моддий жиҳатдан фақир талабаларга ёрдам беради.

9. Талабанинг шахс сифатида ўсишини таъминлайди. Талабанинг шахс сифатида шаклланиши эса бизни бир хилликдан, қонимизга сингиб кетган азалий мутелик ва тобеликдан қутқаради. Зеро, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, жумҳуриятимизга бугун ишбилармон, омиликор, билимдон кишилар зарур. Бундай кишиларнинг етишиб чиқиши учун энг аввало талабанинг миясидан мутелик ва тобелик ғоясини олиб ташлаш керак.

Хулоса

Шу пайтгача биз талабаликка тўрт-беш йил ўтиб кетувчи давр сифатида қараб келдик. Талабаларнинг яшаш тарзига, билим олиш даражасига панжа орасидан қарадик. Бугунги ҳаёт бу лоқайдлигимиз билан узоққа бормаслигимизни исботлади. Бозор иқтисодиёти, жумҳуриятимизнинг мустақил бўлиши муносабати билан билимдон кишиларга эҳтиёжimiz жуда катта эканлигини сездик. Ҳатто биз ўрганган номукамал ғоя ва пала-партиш амалиёт ўртасида ҳам улкан ўпирилишлар мавжуд эканлиги туфайли боши берк кўчада қолдик. Одамларимиз эртанги кун қандай бўлишидан қаттиқ ташвишдалар. Буларнинг ҳаммаси билим олиш ва билим беришни ташкил этиш жараёнини ислоҳ қилишни, капиталистик давлатларникидек замонавий асосда қайта йўлга қўйишни талаб этади. Юқорида биз айтиб ўтган таклиф ва мулоҳазалар муқаддима холос. Қолаверса ўқиш ва ўқитиш ишлари қандай бўлиш кераклиги Сиз азиз ҳам юр்தларга, кескин мулоҳазали талабаларга, Ватанимизнинг келажаги учун жон куйдирувчи олимлару алломаларимиз фикрига ҳавола. Шу Ватан, шу мустақил жумҳуриятимиз келажаги Сизу бизга кўз тиккан экан, барчамиз бу улуғ ишга фидойи бўлмоғимиз — авлодларимиз олдидаги қарзимиздир.

ҚОРБУРОНГА ТОРТДИЛАР МЕНИ...

Чегара

*Сен аралашган жанжалда
Асосан пичоқ таҳликали эмас,
Асосан пичоқ таҳликали эмас
Ҳанимлар қўлига ўтгунга қадар.*

*Уқчилар тўдаси олдида бирдан
Суюкка тегади темирнинг совуқлиги,
Суюкка тегади темирнинг совуқлиги
Милтиқлар сен томон қайрилганида.*

*Мева берувчи дарахт шохи ҳам
Инсон қўлида қуролга айланади,
Инсон қўлида қуролга айланади
Сен қарши томондан қараган чоқда.*

*Дўст билан душманни ажратган чизиқда
Қурол тарихи инсон қадар эски —
Инсон тарихи қурол қадар эски,
Сен қайси томонда тўхтайсан. Тўхта!..*

Қариган сари

*Болалигимда ўйлар эдим:
Менинг бирла ўхлашга боради тун чоғи,
Менинг бирла кўзини очади сабоҳ пайти
Борча дунё.*

*Ёшлигимда билдим бироқ —
Ҳали гўдакликдан ўргатилганим
Белгиланган вақтда ётиш-туришга
Борча дунё билан бирга.*

*Қариган сари сўрайдиган бўлдим:
Увол эмасми шундай
Ҳаёт кечирмоқ
Қундузлари уйғоқ, кечалари уйқуда?*

Тузоқ

*Қоним отилиб чиққанда ушладим
Сенинг ўша унуталмас қарашингни,
Милтиқнинг қўндоғи ортида
Писиб ётган қарашингни.*

*Томирда қуюқлашаётганда қон
Бир фотосувратнинг негативида
Оппоқ бўлиб қотиб қолди тўсатдан
Жаҳонга етти ёт қарашинг сенинг...*

Қорбўрон

*Қорбўронга тортдилар мени
Севинчининг ватани болалар.
Тутқаздилар қўлимга қор
Сизларга ҳам отмоқ учун.*

*Шеъримдаги сўзлар ҳам қордай
Оқиб кирсин қалбларингизга,
Бир зум музлатсин қайғуларни,
Бошласин болалар қорбўронини!*

Бола, дарахтлар, қушлар, тоғлар, баҳор

*Бола деразани кенг очганида
Дарахтлар, қушлар, тоғлар, баҳор
Тўйиб-тўйиб ташқарига қарайди.*

*Тўсатдан бир қўл деразани ёпганда
Дарахтлар, қушлар, тоғлар, баҳор
Деразадан ичкарига қараб қолдилар.*

Темур Хўжа Туркияда туғилган. Покистонда, Америка Қўшма Штатларида таҳсил кўрган, Олмонияда яшайди. Лекин қалби она юрти — Ўзбекистонда, Туркистонда...

Темур Хўжа бултўр Заҳриддин Муҳаммад Бобур юбилейи муносабати билан она юртига ташриф буюрди, кўпчилиқ унинг ўзини кўрди, сўзини эшитди. Унинг:

Мен Ватанда эмасман,
Ватан менинг қалбимда...

— мисралари элга манзур бўлиб, тилларга тушди. Темур Хўжа — бизнинг хорижда гупуриб турган қалбимиз. Унинг шеърлари — ҳассос, жўшқин қалбнинг самимий талпинишлари, дилбар оҳанглари демак. Ана шу қалб ҳамиша гупураверсин, етук олим, гўзал инсон, ҳассос шоир Темур Хўжага шеърятнинг юксак поялари насиб этсин...

Камоли эҳтиром ила Жамол КАМОЛ

БИРКАМ ДУНЁ

ҚИССА

Эруғ, қувончли кунлар хотирадан тез кўтарилади. Гам-аламни унутини оғир; у чойидишдаги куйқадек кўнгил тубига чўкиб қолади. Салима бунн шу тобда, илк бор умр дафтарини варақлаш эҳтиёжи туғилганда яна бир карра туйди. Ҳайлаб қараса, турмуш кургандан кейин бир-икки йилгина ўзини чинакам бахтли санаган экан.

Дарвоқе, ҳаммаси нимадан бошланган эди? Худди кечагидек ёди-да, ўша кунн...

Чеварларнинг кўпчилиги ишини тугатиб, уйга кетган, ҳайхотдай кенг, ойнаванд хонада дугонаси Ҳамида уни бетокат бўлиб кутиб турарди.

— Бўл энди, чаласини эртага битирарсан, — шоширди уни Ҳамида. — Ўзи шундок ҳам анча қолиб кетдик.

— Намунча шошмасанг. Нима, почтамлар кутиб қоладиларми? — Салима яқинда турмушга чиққан дугонасига тегажаклик қилди.

— Ҳали кўрамиз, бошингга тушсин, нима қиларкинсан?! Ўзинг ҳам ҳаммадан бурун уйингга шошиларсан! — дея бурро жавоб қилди Ҳамида.

— Бошга тушганин кўз кўраркан, аввал топилсин, кейин бир гап бўлар, — деди Салима, нарсаларини йиғиштиришга киришди.

— Йигитларнинг кўзи қаёқда экан? — ўзича хуноб бўлди Ҳамида. — Наҳотки шундай қизни кўришмаса?

— Шунн айт-а! — деди Салима ҳазил оҳангида, сўнг эса сумкачасидан тароғини олиб, тошойнага қараган кўйи соч тарашга тушди.

Шу маҳал чевархона эшиги очилиб, хонага қора дипломат папка кўтарган йигит кирди.

— Мумкинми? — деди у, хона ўртасигача юриб келди-да, узун столга папкасини кўйиб, ичидан кийимлигини олди. — Шим тиктирмоқчи эдим.

— Иш вақтимиз тугади, эртага келинг! — деди Ҳамида, эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда катъий жавоб қилди.

Йигит кийимлигини ушлаганча гоҳ Ҳамидага, гоҳ Салимага ўнғай-сизланиб қаради.

— Кечирасизлар, мен... менга жуда зарур эди.

— Ҳамманинг ҳам иши ўзига зарил, — Ҳамида чертиб-чертиб гапирди. — Ҳозир шошиб туриб-миз, тезроқ уйга бориш керак. Келинпошша куттириб қўйса ўзингизга ҳам ёқмас?! — Ҳали уйланганим йўқ. Уйдагилар киз кидиришяпти, — деди йигит.

Унинг гапи Ҳамиданинг энсасини котирди. Кошларини чимирган кўйи деди:

— Тавба! Уйланадиган уйдагиларми ёки сизми?

— Мен ота-онамни ҳурмат қиламан, — деди йигит, унга Ҳамиданинг ёқмаганини шундоққина авзойидан ҳам билиш мумкин эди. Буни Ҳамиданинг ўзи ҳам сезди.

Сездию Салимага қараб секингина йўталиб қўйди. Сухбатга аралашмай, бир четда кулимсираб турган Салима сергак тортиди. Ногоҳ йигит билан кўзлари тўқнашди, беихтиёр кизариниб, ерга қаради. Қизнинг ҳолатини йигит ҳам сезди чоғи, унга қараб гапирди:

— Илтимос энди, йўқ деманглар.

— Сизга ўзи қачонга керак? — Салиманинг йигитга айтган биринчи сўзи шу бўлди.

— Қанча тез бўлса шунча яхши, — у Салимага «йўқ деманг энди» дегандай бокди.

— Қани бу ёққа юринг-чи, — Салима мийиғида кулимсираб турган Ҳамидага «узр» дегандек хижолатомуз қараб олди-да, миждозини хона тўрига бошлади.

Йигит папкасини кўтариб унга эргашди. Салима катта тўгарак стол ёнида тик турганча кийимликни йигитнинг бўй-бастига мослаб кўрди. Кейин ўлчагич тасма билан унинг белини, ортидан оёғи билан белигача бўлган масофани ўлчаб, бир варақ қоғозга ёзиб олди. Ана шуларни ёзар экан, йигитнинг салобати босиб, ўзини ноқулай ҳис этди...

Ишнинг сўнгида буюртма қоғозини тўлдиришга киришди:

— Исм-фамилиянгизни айтинг?

— Шокиров Салим, — деди йигит, сўнг тураржойини ҳам айтди.

Зимдан уларни кузатиб турган

¹ Асарнинг журнал нусхаси.

Хамида чапак чалиб юборди:

— Ана холос! Адаш экансизлар-ку!

— Исмингиз Салимами? — кизксиниб сўради йигит.

— Мана қоғозингиз, келаси ҳафтада хабар оларсиз. — деди Салима, сўнг эса Хамидага «ҳаддингдан ошма» дегандек нигоҳ қадади.

Йигит унга миннатдорчилик билдириб, чикиб кетди.

Кизлар кўчага чиқишганда бино қаршида турган кичик автобусни кўришди. Рулда бояги йигит. Чама-си у кизларни кутиб турган экан, машинаси сигналинини чақилди, эшиги ойнасидан муралаб:

— Чикинлар, обориб кўямай, — деди.

Салима «шук» дегандай бурилган эди. Хамида тирсагидан туртди:

— Ноз қилма энди, ўзи кеч қолиб кетди!..

Хуллас, автобусга ўтиришди. Анчагача на йигитдан, на кизлардан садо чиқди — ҳаммалари индамай боришди.

Ниҳоят орадаги жимликни Хамида бузди:

— Сизни ҳам овора қиладиган бўлди-да!..

Йигит гап очилганидан сал дадилланиб:

— Овораси бор эканми?! — деди.

— Кизлар машинангизга кўп чиқадими? — деб ҳазиллашган бўлди Хамида.

Йигит унинг ҳазилини қитмирлик ўрнида тушунди.

— Энди... йўл-йўлакай кўл кўтаришса олволамам. Савоб ҳам керак-ку! — дея жавоб қилди.

— Химм, савоб яхши нарса! — томоқ кирди Хамида. У бу гапни кесатиб айтдики ёки самимий тарзда айтдики — йигит билолмай қолди. Шу важдан ҳам:

— Мен унақа сиз ўйлаган йигитлардан эмасман! — деди у, ҳар қалай киз кесатяпти деб билиб.

— Хамма ўзини фаришта қилиб кўрсатади, унда ёмон йигитлар қайсидан пайдо бўлади?

— Ёмон кизлар ҳам бўлади-ку! — бўш келмади йигит.

Салима бас қил энди дегандек дугонасининг тирсагидан туртди. Хамида ҳам унга кулок солақолди. Улар анчагача жим келдилар. Йўлда олдин Хамида тушиб қолди. Салима дугонасидан бир маҳалла нарида яшарди. У автобусни уйдан анча бериди тўхтатди: одамлар ҳар хил ҳаёлга боришмасин, деган мақсадда! Узи ўша воқеадан кейин маҳалла-кўй, кўни-кўшни олдида

бош кўтаролмай қолганди.

Салима бундан бир йил олдин унаштирилган, аммо чимилдикка киришга бир ҳафта қолганда тўйи бузилган, шундан буён дунё кўзига қоронғу кўринар, ҳеч кимга ишонмас, маслаҳат, панд-насихатларни эшитишга эса тоби йўқ эди. Тасодиф туфайли бўлажак умр йўлдошининг олдин уйланганлиги, бошқа шаҳарда бола-чақаси борлиги маълум бўлиб қолди. Буни унга алоқа бўлимида ишлайдиган дугонаси аниқ билиб берди. Йигитнинг ўзи гуноҳини бўйига олиб, оёғига йиқилгудай бўлиб кечирим сўради...

Ана шу ноҳуш воқеадан сўнг совчиларнинг оёғи тортилиб қолди. Келгани ҳам бир кўриниш берарди-ю, битта-яримтадан бўлиб ўтган воқеани эшитгач, қайтиб қорасини кўрсатмасди. Бу ҳам етмагандай, кейинги вақтларда хотин кўйган ёки хотини ўлганлардан совчи келадиган бўлди. Салимага гўё ҳаммаси атай ўша шармандаликни эсига солиб, жигга тегниш учун ўчақишаётгандек туюларди. Шунақа одамларни уйига киритиб, олдига дастурхон ёзгани учун у онаси билан айтишиб олар, оқибат-натижанда ундан аразлаб, бир неча кунгача тумтайиб юрар эди.

Ўрмон бува билан Роҳила хола — художўй, меҳнатқаш одамлар. Улар уч ўғил, икки қизни уйли-жойли қилиб, неварачеваралик бўлишди. Фақат шу кенжа қизлари Салиманинг бахти очилавермаганидан чол-кампирининг дили хуфтон. Киз бола бировнинг хасми эканини, уни тезроқ эгасига топшириб кўнгли тинчитиш кераклигини улар яхши билишарди-ю, бироқ боёқининг бахти очилавермаганидан қаттиқ изтироб чекардилар...

Чевархонада тушлик пайти эди. Кўпчилик уйдан егулик келтириб, шу ернинг ўзиде тамадди қилаётган эди. Бир маҳал эшик очилиб, остонада ўша кунги ҳайдовчи йигит кўринди. Хамманинг нигоҳи унга қаратилди, У бемаврид келганини сезиб, қайтиб чиқиб кетмокчи бўлиб турганда, Салима уни тўхтатди:

— Чиқиб кетмай туринг, шимингиз тайёр эди, обераман!.. — у шундай деди-да, мижозларнинг тайёр кийимлари турадиган жавон ёнига борди, уни очиб ичидан шим олди-да, уни қоғозга ўраб, йигитга тутқизди.

— Раҳмат сизга, Салимахои! — йигит унга миннатдорчилик билдирди, кейин яна бир нима демокчи бўлгандай ёстонада бироз турди-ю, аммо айтмокчи бўлган гапни эслолмади, ёхуд айтишга ботинолмади, елкасини қисиб чиқиб кетди.

Эртаси куни Салима Хамида билан ишдан кейин кўчага чиқиб, йўл четиде яна ўша таниш автобусни кўришди. Чевархона томон иттиқлик билан кўз тикиб турган йигит уларни кўргач, қаддини ростлаб, эшикни очди:

— Хорманглар! Чикинлар, обориб кўямай!

Салима йигит атайин у билан кўришиш учун келганини фаҳмлаб кизаринди. Унга қараб:

— Яхшимисиз, — деди-да, автобуснинг ёнидан ўтиб, катта йўлга бурилди. Хамида уларнинг орқасидан хомуш-хайрон қараб қолган йигитга ачинган бўлди, кейин анча илгарилаб кетган дугонасига етиб олди-да:

— Чикаверсак бўларди, — деди.

— Э, керакмас.

— Бечора хафа бўлади энди. Атай келган экан.

— Раҳминг келса ана бор, хали ҳам турибди.

— У сени деб келган-да!

Салима дугонасига ажаблангандай бокди.

— Қизик экансан, нега энди мени деб келаркан?!

— Менимча, сен унга ёкиб қолгансан!..

— Менга эса ҳеч ким ёқмайди! Эшитяпсанми, ҳеч кимни ҳеч қачон яхши кўрмайман!

Хамида дугонасининг бир марта алданай деганини, шу боис ҳам бу соҳада қатикни ҳам «пуф»лаб ичадиган бўлиб қолганини яхши биларди. Ҳар қалай, унга қаттиқ тегмайдиган оҳангда:

— Сени тушунаман, Салима. Лекин дунёдан шундай сўппайиб ўтмайсан-ку! Хаммага шубҳа билан қарайверсанг, оқибати нима бўлишини биласанми?! Оқибатда сени бахтли қилиши мумкин бўлган яхши йигитлардан қуруқ қолсан-ку, дугонажон!

— Ҳаммаси бир гўр. Ҳаммаси яхши кўришни... яхши кўради, холос.

Хамида шу тобда тортишувдан фойда йўқлигини сезгани учун ҳам индамади. Атрофга қоронғи тушиб, кеч қирган эди. Ҳалдеганда автобусдан дарақ бўлавермади. Улар беқатда узок туриб қолишди. Салима йигитнинг таклифига кўнганиде

хозир уйда бўлишни хаёлидан ўтказди. Ўзи сезмаган тарзда хўрсинди. Балки Хамиданинг гапида жон бордир, деб ўйлади. Тагин ким билсин?! «Хамма нарсага шубҳа билан қарайверсанг, оқибати нима бўлишни биласанми?» Биладди — оқибатда қари киз бўлиб, эрсиз қолиши мумкин! Аммо иккинчи бор янглишса, оқибати бундан ҳам хунук бўлади. Унда ҳеч нарса билан ўзини оқлолмайди. Йигит кишининг йўриғи бошқа. Қиз шўрликка қийин, жудаям қийин. Нега шундай-а? Гуноҳи — киз бола бўлиб турилганими? Ахир, унинг ҳам бахтли бўлишга ҳаққи бор-ку?! Аммо, қани ўша бахт?!

Салима уйига борганида ҳам ана шу ўйлар хаёлини банд этаверди: беихтиёр ўша ҳайдовчи йигитни эслади. Эсладию юраги бир хаприкчиб кетди. Негагини ўзи ҳам билмайди. «Қизиқ, исми ҳам галати — Салим! — дея ўйлади у. — Салим ва Салима! Бу ниманинг аломати? Тақдирнинг ҳазилими ёки эскилар айтганидек, пешонами? Нима бўлса ҳам тезроқ бир ёкли бўлгани яхши. Мужмаллик, бетайинлик ёмон».

Орадан кунлар ўтди. Салим яна келди. Яна автобусни йўл четига тўхтатиб, рулга иягини тираганча Салиманинг йўлини пойлади. Дугоналарни кўргач, шоша-пиша кабинадан сакраб тушди, шоша-пиша саломлашди.

— Агар бу гал ҳам автобусга чиқмасанглр, каттик хафа бўламан. Икковингиздан ҳам, — дея сўзида қатъий турди.

Унинг ўтингандай оҳангдаги гапи дугоналарга таъсир қилди чоғи, ўзаро кўз уриштириб олдилар.

— Қани, бўлинглар! Бари бир ўша ёкка боришим керак! — кистовга олди йигит, кейин автобуснинг эшигини очиб, ичкарига ишора қилди.

Қизлар ноқулай аҳволда қолдилар. Айни пайтда унинг сўзини ерда қолдиришга ботинишолмади. Аввал Ҳамида, унинг кетидан Салима автобусга чиқишди.

Йўлнинг ярми ортда қолса ҳамки, ҳеч кимдан садо чиқмади. Салим тепасидаги кўзгу орқали Салимани кузатиб келар, бу ҳуркак, жонсарақ нигоҳлардан ўзича бир нима илғамокчи бўлар эди.

— Шим ёкдими? — кутилмаганди сўраб қолди Ҳамида.

— Ёкди, жудаям ёкди, — деди Салим, у ноқулай сукунатдан

дилгир бўлиб келаётган эди, енгил тортди.

— Ёкса нега қийиб олмадингиз?

— Яхши кунларда қияман.

— Яхши кунларга оз қолдими?

— Билмадим, — йигит секин хўрсинди-да, орқасига — Салимага қараб олди, кейин деди: — Буни-си энди менга боғлиқ эмас.

— Хўш, кимга боғлиқ экан?

— Айтсам... хафа бўлмайсизларми?

— Айтаверинг!

— Яхши кунлар... Салимахонга боғлиқ! — йигит қизнинг исмини тилга олаётганда овози қалтираб кетди.

Салиманинг юраги шиг этди.

— Нега энди менга боғлиқ экан?! — деди у кўрка-писа.

— Сизга боғлиқ-да, Салимахон! — қайтарди Салим, энг қийин синовдан ўтиб олгандек енгил тин олди.

Ҳамида ҳам унинг гапига ҳайрон бўлди қолди.

Салима бошини ерга қаратиб олди.

Автобус паст-баланд асфальт йўлдан елиб борар, уфқка ёнбошлаган қуёш атрофга қондалаш шуъла таратар эди. Салима тезроқ уйга етишни, ҳозиргина кўнглига гўлгула солаётган сўзларнинг маъзини якка-ёлғиз қолиб қақнишни хаёлидан ўтказарди. У маҳалласига етмай, Ҳамида билан тушиб қолмокчи бўлувди, дугонаси қўймади: йигитга сездирмай бармоқларини лабига босиб «жим» ишорасини қилди ва тирсагидан ушлаб, қайта жойига ўтказиб қўйди. Тушаётганида секин кўзини қисиб, сирли кулимсиради. Салима автобусда бир ўзи қолди. Юрагини ваҳима босди. Йигитга ҳадиксираб, ёвқараш қилди. Тушиб қолмаганига афсусланди.

Муюлишга етганда, автобус тезлигини пасайтирди. Салим орқасига ўгирилди-да:

— Салимахон, тўғриси янги йигит, кўнглингизни ҳеч ким банд этмаганими? — деб сўради.

— Менга бунақа гапларни айтманг, — ундан норозиланди Салима.

— Ундай бўлса, — қизнинг жавобидан йигит дадилланди, ҳатто мамнун бўлди, — сиз... сиз рози бўлсангиз, ойимни сизларникига юборсам...

Салима йигитга ялт этиб қаради, кейин тезда кўзларини ундан олиб қочди. У умр савдосини ҳали қимлиги яхши маълум бўлмаган, бегона бир йигит билан шу тарзда ҳал этишини тасаввур қилмаганди.

Рўпарасида бир оғиз сўзига интиқилхак бўлиб турган бу йигит ўзига ёқадими-йўқми — бу ҳақда ҳам жиддий ўйлаб кўрмаган, боз устига, яна алданиб қолишдан қўрқар эди. Мана энди буни хозир, шу тобда айтиши, шу тобда бахтини, бахтга қўшиб тақдирини ҳал қилиши лозим. Мабодо айтмаса, йигитни яна бироз синваса-чи? Аслида шундай қилиши керак-ку! Унда нима бўлади? Наҳотки у айниб, «Уйдагилар шошириб қўйишмади», деб бошқасига уйланиб кетса?! Унда хозирги гапи, илтижоли термулиб туришлари — ҳамма-ҳаммаси ёлғон экан-да! Агар шундай бўлса, уйланиб қетаверсин. Афсусланмайди. Йўғ-э, наҳотки афсусланмаса? Унда ишонадан чиққач, дарров йўл четига қараб, ўша ҳаворанг автобусни қидириб қолиши, кўча-кўйларда ўшанақа автобусларни кўрганда «Шу эмасмикин?», дея юраги бир орзикиб кетиши ниманинг аломати?

Йигит гўё қизнинг кўнглидан кечаётган ўйларни пайқагандек, арқонини узун ташлади:

— Кўнглингизга олманг-у, Салимахон, сизни сўраб-суриштиргандим, ҳаммасидан хабарим бор. Беш қўл баробар эмас. Агар менга ҳам ишонмасангиз, майли, синанг. Кутинг десангиз яна кутаё. Фақат мен... умид қилсам бўладими? Шунини бир оғиз айтсангиз бўлди.

— Мен билмадим, Салим ака, — қиз биринчи марта йигитнинг исмини тилга олди. — Ҳали ўйлаб кўришим керак. Агар сиз шошаётган бўлсангиз...

— Йўқ-йўқ, қанча десангиз шунча кутаман...

Салима кўнглидан кечгани дарҳол юзига қалкиб чиқадиган қизлардан эди. Бу гапларни эшитгач, юзлари лола янглиғ қизариб, олов янглиғ ловулади.

Чамаси, ўша кунги дил изҳори ҳамма нарсани ҳал қилди. Орадан бирор hafta ўтгач, Салимнинг онаси уларникига совчи бўлиб келди. Икки-уч кун ўтгач, ўзи билан икки аёлни эргаштириб яна келди. Учинчи бор келганларида Салиманинг онаси: «Буларга нима деб жавоб қилай?» деб ундан сўраган эди, «Ўзинглар биласизлар», деган жавобни олди. Хуллас, нон ушатилиди. Езга чиқиб тўй ҳам бўлди.

Айрим оилаларда кенжа фарзанд анча эрка бўлади; уй юмушлари асосан қатталар зиммасига юқлади. Салима ундай эмасди. Она-

си, опаларидан овкат қилиш, рўзгор тутишни яхшигина ўрганганлиги келин бўлиб тушган хонадонидан асқотди.

Қайнотаси Абдухаким ака билан қайнонаси Қаромат хола ўғилларини еру кўкка нишоншмас, не-не жойлардан чиққан ажойиб қизларни ёқтирмаган ягона фарзандлари танлаб-танлаб тозисига ураб қолнидан хавотирда эдилар. Тўйдан сўнг кўп ўтмай шубҳалари беҳуда эканлигини маълум бўлдию чолкампири бараварига севинишди. Хар қадамда келинпошшанинг қилган ишини макташди, пиширган овқатини алқаб-алқаб ейишди. Икки хонадон ўртасида бордикелди бошланди. Роҳила хола ҳам кизининг янги рўзгоридан кўнгли тўк; хар келганида қувониб кетади. Салима, ишқилиб, кўз тегмаси, пешонам очилгани рост бўлсин, дея ўзича шукрона келтириб кўяди. Турмуш қурган айрим дугоналарининг: «Хушёр бўл, бу ҳаммаси асал ойн ўтгунча, ширинининг аччиғи ҳам бўлади, кўрасан ҳали», деган гапларини эслаб, кўнгли ғаш тортади-да: «Наҳотки шу рост бўлса, наҳотки хамиша шундай ширин, тотув яшайининг иложи бўлмасан!» дея фикр қилади.

Тўғри, рўзгорда паст-баланд гаплар, ташвиш-қувончлар омухта бўлишини ўзича тасаввур қила олади, аммо ҳозирги туриш-турмушдан жуда-жуда мамнун, уни сира ўзгартиргиси келмас эди.

Салима хар кўни ишдан келади-да, шоша-пиша қийимларини алмаштириб, овқатга уйнайди. Қайнонаси кўпинча масалликни тўграб-тайёрлаб кўяди.

Қуёвбола гоҳо ишда тутилиброк қолса, келинпошшанинг томоғидан овқат ўтмайди. Гулли сочиклар, бежирим кашталар, палак ва сўзаналар, чўғдай гиламлар осилиб, безатилган уйга кириб олади-да, ширин-ширин хаёл суриб ётаверади. Ҳовлида қуёвининг овози эшитилганда жўрттага аразлаган бўлиб, ёстикка ётиб олганча кўзларини юмади. Эшик оҳиста очилади. Қуёв қайлиғининг оромини бузмаслик учун оёқ учида юриб келиб, ёнига чўккалайди. Бир лаҳза унинг руҳсориға ташналик билан термулиб қолади. Кўп чиқолмайди; меҳри товланиб, секин кўтарилиб тушаётган нозик елкаларга бақувват, чайир қўлларини кўяди. Қайлик бир титраб кетади, секин ёнбошлаб, кўзларини ярим очади, ёқимли жилмаяди, кейин сал сурилади. Қуёв секин қайлиғининг ёнига ёнбошлайди, ўт бўлиб ёнаётган

чиройли ияклар, ммик томоқларга аввал иссиқ нафаси, сўнг мўйлови тегади. Қайлиғи қикирлаб, бўйнидан маҳкам кучоқлайди. Бир-бирини ёш боладай эркалашади, суйиб-суйкалишади. Овкат ҳам эсларидан чикиб кетади. Тўйгунча шўхлик қилишади, гоҳо шу кўйи ётган жойларида донг қотиб ухлаб қолишади.

Ҳаётидан, туриш-турмушидан мамнун одам кунлар, ойлар ва хатто йиллар қандай ўтганини сезмайди. Салиманинг бу хонадонга келин бўлиб тушганига ҳаш-паш дегунча икки йил тўлди. Ана шу кўни Салим худди ўтган йилгидек қайлиғи ва ота-онасига бир сидра янги кийим-кечак, совға-салом келтирди. Сўнг автобусида бориб, қайнона, қайнотасини ҳам олиб келди. Икки хонадон жамулам ҳам бўлиб, янги рўзгор дунёга келган кўнни нишонлашди.

Кексалар қайта-қайта дуо қилиб, ёшларга фарзанд тилашди. Бу тилаклар бежиз айтилмаётганини пайкаган Салима хомуш тортди, ҳали ярим бўлмаган иссиқ чойнакни кўтариб, ошхонага чиқди. У ерда анча ҳаяллаб қолди. Қайтиб ичкарига киргиси келмас, худди ўзини айбдордек ҳис қилар эди. Салим хотинидан хабар олгани чиқди. Салиманинг маъюс кийёфасини кўрдию ҳаммасига тушунди. Ёнига келиб, секин елкасига қўлини кўйди.

— Кўп сикилаверма энди. Хали ёшмиз-ку!..

— Тезроқ бўла қолса эди. Майда-чуйда гаплар, ғийбатлардан безор бўлдим.

Бошқаларнинг нима иши бор экан? — дея аччиқланди Салим. — Энди икки йил ўтди. Беш-ўн йиллаб фарзанд кўрмаганлар бор. Вақт-соати билан бўлади-да!

— Дўхтирларга бир кўриниб кўйсак ёмон бўлмасди. Лоақал маслаҳат бериб, йўл-йўрик кўрсатишармиди.

— Бўпти, ҳозирча ўзинг кўриниб тур, мен кейинроқ учрарман. Ишим тигиз шу кунларда. Хўпми? — деди Салим.

Кўйлағи ёқасидаги тугмачани хаёлчан ўйнаётган Салима «хўп» дегандай бошини лиқиллатди. Бари бир уззу кун руҳи синик юрди.

Салим эрталаб хотинини автобусда дўхтирхонага олиб борди. Аёллар дўхтирига талабгорлар кўп экан, шунинг учун ҳам бир кун кейин келиб кўриниш учун навбат қозони олишди.

Салима эртаси кўни дўхтирга бориш учун ишдан вақтлроқ кети-

ши керак эди. Бунинг учун эса, бошлиғи Салтанат опадан ижозат сўраши керак эди. Бошида у опага қандай қилиб айтишини билмай гаранг бўлди, йўқ, кейин воқеани баён қилди.

— Ха, боринг, боринг, — деди Салтанат опа, Салиманинг орқасидан анчагача қараб қолди.

Аёллар дўхтири ёши қайта бошлаган, аммо чиройини ҳали йўқотмаган, хушрўйгина рус аёли Салимани анча жиддий текшириб, яна қайта келишини тайинлади. Салима бир неча бор унинг ҳузурига қатнади. Дўхтир унда ҳеч қандай касаллик аломати тополмагач, энди эри текширувдан ўтиши лозимлигини айтди.

Салима кечкурун бор гапни эрига айтди. Дўхтирға учрашни ортик пайсалга солманг, дея ялинди. Салим шифтга тикилганча индамай ётаверди. Салима, дарди ичида, эрининг оғзини пойлади.

— Шу... ҳалиги... нукулай бўлмасмикин дейман? — Салим қийнаиб гапирди. — Айниқса, эркак кишига... ғалати-да! Дўхтирға борганимда таниш-билиш кўриб қолса нима дейди?..

— Унда шундай юраверамизми?! — Салима мавриди келганда эрини кўндириб қолмаса, кейин бу ҳақда яна гап очини қийинлаштирини сезди. — Рўзгор қилганимизга мана уч йил бўляпти. Ҳаммасидан ҳам одамларнинг гап-сўзига чидаш қийин экан. Сиз хотинларни билмайсиз, сал нарсага дарров... юзимга солишади. Уйлашмайди-ки...

— Ким шундай дейди? Қани айт менга — кўнни кўрсатаман! — дея қўлларини мушт қилиб, ёстикка тушириб Салим.

— Хе, кўйинг ўшаларни! Улар билан тенг бўлгунча ўзимиз тезроқ ҳаракатимизни қилганимиз тўзук, — деди Салима гап нишабини керакли томонга тўғирлаб.

— Бўпти! Индинга борамиз дўхтирингга! Фақат бир марта бораман, ортик бошимни котирмайсан!

Салима эрини кўндирилганидан севиниб кетди. Шунинг учун ҳам дарров:

— Хўп, сиз айтганча бўла қолсин. — деди.

Салим айтганини қилди. Ўзини мажбурлаб, худди бўйнидан боғлангандек бўлиб, дўхтирға учрашди. Фақат бир қарра йўликканда иши битмаганидан ҳуноби ошиб, ноилож яна борди. Дўхтир даволаниши кераклигини айтиб, дори-

дармонга қоғоз ёзиб берди. Салим гарвузи қўлтиғидан тушиб, ташқарига чикди. Автобус кабинасида рулга пешонасини босганча шалпайиб ўтириб қолди. Хотинига дўхтирнинг гапини айтиб ўтирмади. Ишдан кечроқ қайтадиган, баъзан ичиб келадиган одат чиқарди. Оқшом дастурхон устида кўп гапирмас, чарчаганини баҳона қилиб, тезроқ ўринга чўзилиш пайида бўлар, аммо ичкарида ҳам мум тишлаб олар, очилиб-ёзилиб гапирмасди.

Салима ундан дўхтирга учрашдингизми, деб сўраган эди, Салим уни жеркиб берди. Салимнинг нафаси ичига тушиб, бошқа бу ҳақда оғиз очмади.

Орадан кунлар, ойлар ўтди. Салим то бошқа дўхтирга ўзини кўрсатмагунча кўнглидаги ғашлик тарқамаслигини сезди. Ишдан икки кунга рухсат олди-да, уйдагиларга ҳам, Салимага ҳам хизмат сафарига кетаялман деб, вилоят марказига жўнади. У ердаги дўхтирлар ҳам жиддий даволаниши лозимлигини маслаҳат бериб, муолажа учун беш-олти хил дори ёзиб беришди.

Салим дори ахтаришга тушди. Афсус, уларнинг бир қисминигина топди. Шаҳардаги ўйлаб дорихоналарга кирса ҳам қолганини тополмади. Боши котиб, баттар тажанд бўлди. Хотинига нима дейишни ўйлаб, янаям сикилди. Энди айтмасам бўлмас. Ҳар қалай, бегона эмас, кўз очиб кўргани. Унга айтмасам, кимга айтади? Колаверса, бу — ҳар икковининг дарди-ку!

Бари бир айтолмади — гурури устун келди. Салима сафарга қандай бориб келганини сўраган эди, қискагина қилиб «дуруст» деб қўйди. Шу билан гап-сўз тугади. Салима алламаҳалгача мижджа қокмай оғзини пойдади. Аммо эридан бирон жўяли гап чиқмади. Кундузи у эрининг кийим жавонига бир нима яшираётганига кўзи тушган, кейин ўзи қараб, дўхтирнинг қоғози ва дориларни кўрган, кечқурун ҳамма гапни эрининг ўз оғзидан эшитишга умид боғлаган эди. Аммо унинг «ичимдагини топ» дея индамас бўлиб олганига хўрлиги келиб, кўнгли ўксиди. Юрак ютиб сўрашга эса ботинолмади, яна эридан бесўроқ дориларни титганидан ўнғайсизланди ҳам.

«Хотинга сир бермаслик керак, — деб ўйларди Салим. — Бари бир бир кунмас бир кун юзингга солади».

Уйдаги сирни яшириш, айниқса, бир ёстикка бош қўйган кишингдан

яшириш кийин экан. Колаверса, Салимнинг яширгани сир бўлиб сир эмасди, бу бир бедаво дард эдики, ахийри унинг иситмаси ошқор қилди.

Салима эрининг дардидан огоҳ бўлгач, унга янаям эътиборни кучайтириб, кўнглига қарай бошлади. Эр бунга ҳам кўнликди,

фақат хотини дори ичишни эслатиб турганда ичдан хуруж қилиб қоладиган сарқаш исёни зўрга жилволаб қоларди.

— Ҳамма нарса ихлос билан, — дерди халдорини эрига тутқазаркан Салима, — Ихлос — ихлосдан халос!

— Э ўргилдим бунақа ихлос-

дан! Хаймаси бекор гап! — энсаси котди Салимнинг, кейин хафсала-сизлик билан кўл силтади. — Асли пешонамиз шўр экан!..

— Кўйинг, унака деманг! — дея эридан норозиланди Салима. — Фаришта яхши гапга ҳам омин дейди, ёмонига ҳам... Худо хохласа, албатта фарзанд кўрамиз. Кўнглим сезиб турибди. Кеча тушимда ўғил туғибман. Ха, ха, ўғил! Фақат бола... етти ойлик бўлиб, чала туғилибди. Аммо ўзи соғлом эмиш. Ешига тўлмай юриб кетибди. Ерга йиқилганда чўчиб уйғониб кетдим. Роса йиглабман. Йўк-йўк, суюнганмидан йиғладим. Ахир, тушимда бўлса ҳам туғдим-ку!

Салим хотинининг олдида ғалати бўлиб кетди. У хотинининг ўзидан кам изтироб чекмаётганига шу дамда яна бир карра ишонч ҳосил қилди, ишонч ҳосил қилдию уни бағрига босди ва шундагина анчадан буён хотинини кучоғига олмаганини, кучоғига олиш эсига келмаганини ўйлади ва мазкур ўйидан ўзи уялиб кетди. «Сен ўзи қандай бўшанг эркаксан! Хотин ҳам ёлдан кўтариладими?!» деб ўзини койиди, кейин Салимнинг юзларидан, бўйинларидан бўса олишга тушди.

Асосий уй-жойни ёшлар ихтиёрига топширган чолкамбир ҳовли адоғида ўзларига кичик бир хужра тиклашганди. Баҳордан кузгача ишқомлар остидаги катта сўрида ўтиришади. Райҳону жамбиллар очилиб, ҳусайни узумлар фарк пишганда ҳовли янада сўлим, файзли бўлади.

Салима ишлайдиган кунлари қамида икки маҳал, уйда бўлганида бир неча бор кайнона, кайнотасининг иссиқ-совуғидан хабар олади. Салим — ёлғиз ўғил, ота-онасининг бирдан-бир умид-илинжи — ишдан қай маҳал қайтса ҳам, бирров хужрага кириб, кўриниш беради. Фақат кейинги пайтларда у хужрада узок қолиб кетадиган одат чиқарди. Салима олдинига бунга унчалик эътибор бермади. Аммо-кейин бу ҳол тез-тез такрорланавергач, кўнглига ҳар турли шубҳалар оралади. Ўзини бу хонадонда бегона, ғариб бир кимсадек хис этди. Яна, унга, кайнотаси ва кайнонаси ўзаро тил бириктириб ёлғиз ўғилни айнитишаётгандай, бундай бепушт, бехосият хотиннинг баҳридан ўтиш-ликка ундашаётгандай бўлиб туюлди. Ва уларнинг ҳаммаси бирдан кўзига ёмон кўришиб кетди. Еган-

ичгани ҳам татимади, чехраси тундлашди, ҳеч кимнинг юзига қарагиси келмади. Қайнонаси анча сезгир камбир эмасми, келинидаги бу ўзгаришни дарров пайқаб, уни ёнига ўтказиб олиб, ўтган-кетгандан гап очиб кўнглини кўтарди. Шундан кейингина Салима сал ўзига келди.

Аммо бир кун Салим ота-онасининг олдига кириб кетди-да, ҳадеганда чиқавермади. Кеч кириб, қоронғи тушса ҳамки, ундан дарак бўлмади. Сузилган овқат ҳам жойида совиб қолди. Салимнинг хуноби ошди. Боз устига, эрини ота-онасидан кизганишга ўхшаш қандайдир бир ғайирлик туйғуси вужудини кемира бошлади. Ташқарига чиқади, хужра томон ўқрайди, уф тортиб, яна ичкарига қиради, яна чиқади... Ахийри чиқолмади. Қалишини оёғига илди-да, тахта девор ёнидаги торгина йўлка билан ҳовли адоғига қараб юрди. Хужрага яқинлашганда кайнотасининг йўғон, залварли овозини эшитдию такка тўхтади. Сухбат уларнинг турмушига тааллуқли бўлгани учун қулоқ содди.

Қайнотаси салмоқ билан, донадона қилиб ўғлига насихат қиларди:

— Қачонгача шундай юрасизлар? Бу ёруғ дунёда яшайдиган ҳар бир одамдан зурёд қолиши керак, болам. Ўзингдан кейин чиронингни ким ёқади? Буёғиниям ўйлади, ахир!..

— Сен тенгилар иккита-учта болали бўлди, ўғлим, — дея чолининг гапини маъқуллади камбир. — Бизнинг ҳам уч-тўрт кунлигимиз борми-йўкми! Тўрмиздан гўримиз яқин. Кўзимиз очиклигида орзу хавасингни кўрсак деймиз. Келинни ёмон демаймиз — яхши. Аммо нимаям қилардик — биркам дунё экан-да! Бандасининг кўлидан ҳеч нима келмас экан. Ешинлар ҳам ўтиб бораяпти, кейин кеч бўлмасин деймиз-да, болам. Балки бошқа рўзғор қилсанглар баҳтинлар очилиб кетар. Шунакқилибам бола-чақали бўлганлар бор. Тезроқ бир тўхтамага келинлар.

Салимнинг юраги «шиғ» этиб кетди. Кўзлари тиниб, ўзини ташлаб юборишига озгина қолди. Демак, тахминни тўғри экан! Қайнотаси ҳам, кайнонаси ҳам у хамиша кўрқиб, ҳадик билан кутиб юрган гапини айтди, айтганда ҳам жуда дангал қилиб айтди. Аммо унинг учун энг асосий, энг муҳим, балки унинг тақдирини ҳал қиладиган гапини эри айтади! Ҳозир ай-

тармикин? Шу тобда нафақат у, балки чол-камбир ҳам унинг бир оғиз сўзига илҳак...

Салима эри билан илк бор танишган пайтларини, унинг автобусда қузатиб кўйишларини, бир оғиз сўзига махтал бўлиб, севги ўтида ёнганларини, тўйдан кейинги кунларини эслади. Шу дамда у ўзи, учун муҳим бўлган яна бир нарсани англагандай бўлди. Иккови ҳам бир-бирига бўлган меҳру мухаббати, ёшликдаги ахду паймонининг чинлиги, ўзаро кадр-кимматини бир умр исботлаши керак экан! Мундоқ қараганда, бутун умр ҳар турли синовлардан ўтиш керакдай бўлиб кўринди. Хўш, ана шу синовларнинг дастлабкисидан ўта олишармикин? Агар ўта олишмаса ундай турмушнинг кераги йўк. Ортик бу хонадонда қолайди.

Эридан ҳадеганда садо чиқавермади. Ажабо, нега индамаяпти? Наҳотки иккиланаётган бўлса?! Унда кечирмайди! Ҳа, ҳатто иккиланганини ҳам кечирмайди, кечиролмайди!..

Узок сукунатдан сўнг эрининг овози эшитилди:

— Ойи, шу гапни бир гапирдингиз, бошқа гапирманг! Илтимос. Ўз ёғимизга ўзимиз коврилиб ётганимиз ҳам етар. Нима бўлса пешонадан кўрдик.

Салимнинг кўксидан унсизгина «ох» чиқди-ю, аммо қафти билан оғзини тўсишга улгурди. Хужрага отилиб кириб, эрининг оёқларига ўзини ташлагиси, бўйнига осилиб тўйиб-тўйиб йиғлагиси келди. Бир зум кўз олди жимирлашиб кетди. Кейин эса... кейин ўзини енгил хис этиб, етти қават осмонда учиб юргандек сезд...

Салим дўхтир томонидан буюрилган дориларни истаб-истамай ичиб юрди. Уқолга хафсала қилмади. Кўз очиб-юмгунча беш-олти ой ўтиб кетди. Аммо қилган муолажасидан бирон натижа чиқмади. Салимнинг дўхтирларга мутлако ишончи қолмади.

— Сен бошқа дўхтирга яна бир учраб кўргин, — деди у хотинига. — Балки олдингиси янглишгандир.

Хотини дарров рози бўлди.

— Бўпти, учрайман!..

Салим ҳамон айб ўзда эканини тан олишни истамас, тан олишдан ҳам бурун хазм қилолмас, мундоқ қараганда хотинининг олдида тили қисқ эди. Гарчи буни бирор-

та кимса юзига солмаса-да, ўзича изтироб чекиб, ич-этини кемирарди. Мабодо хотини ҳам оз-моз «айбдор» бўлганда сал енгил тортишини ўйлайди ва бундай шаккок фикрга боргани учун виждони кийнаиб, ўзидан ўзи хафаланарди. Кизик, ахир «айб» кимдалиги бари бир эмасми? Муҳими ва энг ёмони — фарзандсизлик! Бу фожеа иккиси учун ҳам ягона қисмат!

Салима сўраб-суриштириб Ҳамиданинг холаси мактаган бошқа дўхтирга нажот истаб борди.

Қабулхонада қирк-қирк бешлардаги, юзлари юмалоққина, истараси иссиқ жувон билан ёнма-ён навбат кутиб ўтириб, гурунглашиб колди. Ҳаётда рўшнолик кўрмаган, айниқса, тақдири муштарак одамлар тасодиқ туфайли учрашганларида ҳасрат, изхори дил ноғох кучли эҳтиёжга айланади. Бечора бу аёл ҳам фарзандсиз экан. Турмуш қуришганидан буён ўтган ўн йил ичида кўрган-кечирганларини худди яқин бир одамга ёрилаётгандек сўзлаб берди. Ўзиям тортинмай, иккиланмай гапирди, ҳеч нарса ни яширмади, ҳатто эрининг «айб»ини ҳам секин шивирлаб айтиб юборди. Салима аёлнинг ҳасратига жимгина кулоқ тутди; шу билан бирга худди бировнинг тилидан ўз дардини эшитаётгандек бўлди. Бу дунёда ўзи каби бахти кемтик, кўнгли яримталар оз эмаслигига яна бир карра ишонди. Шу дамда ўзи ҳам дардини тўкиб солгиси, кўнглини бўшатгиси келди.

Бир маҳал дўхтирнинг хонасидан қорни дўппайиб қолган ён жувон чиқди. Эшик тагида навбатни тартибга солиб турган аёл ичкарига кириб кетгач, ўрнини бошқаси эгаллади. Пастакқина узун ўриндикда ўтирган беш-олти чоғли аёллар қатори Салима ҳам, ёнидаги ҳамсухбати ҳам эшик томон сурилди. Аёл Салиманинг тирсагидан ушлади-да, сўроққа тутди:

— Неча йил бўлди турмуш қурганларингга?

— Тўккиз йил.

— Дўхтирлар нима дейди?

— Шу... энди. — Салима бир зум иккиланиб турди, сўнг ҳамсухбатининг киёфасида зоҳир бўлган ҳамдардлик аломатини кўриб, тортинибгина шивирлади: — Хўжайин даволанишлари керак экан.

— Хўш, даволандиларми?

— Даволандилар-у...

— Бўлмаепти денг. Тушунарли! — аёл шундай ён-атрофига

ўғринча қараб олди, сўнг эса Салима томон энгашиб, кафтини оғзига соябон қилиб сўради: — Ўзингизни синаб кўрмадингизми?

Салима ҳам суҳбатининг бу гап билан нима демоқчилигига тушунолмади, унга саволмуз қараб тураверди.

Аёл керакли сўзни кидириб, бир зум тараддулланди.

— Шу энди... ҳалиги... бошқа билан...

Салима ҳайратдан серрайиб колди. Ҳамсухбатига ғазаб билан тикилди. Аёл шундагина синалмаган отнинг сиртидан ўтиб, қовун туширганини пайқайди. Саросимага тушди. Оғзидан чиқиб кетган тугуруксиз, бемаврид гапдан афсусланиб, тилини тишлади. Аммо энди кеч эди. Айтилган сўз — отилган ўк! Айни чоғда индамаслик ҳам ноқулай туюлди.

— Сиз мени тўғри тушунинг, айланай. Емон ниятда айтмадим. Ахир, ҳаётда нималар бўлмайди дейсиз. Бу шўр пешона мажбур қиларкан. Эримни яхши кўрмаганимда ҳам бошқа гап эди. Фарзанд кўрмасак ажралишимиз аниқ бўлиб қолувди. Ундан ажралишни истамадим. Ахир чўқаётган одам ҳасга ҳам ёпишади-ку!..

Салима унга бир нима деб жавоб қайтармоқчи бўлди-ю, аммо тилига арзирли сўз келмади. «Э-ҳа, биркам дунё-да, ҳали бунақа ишлар ҳам бор экан!», деган ўй миёсига болғадек урилди.

Аёлга раҳми келса-да, уни кечиролмаслигини билди. Ногоҳ ўзининг туриш-турмуши, кайнонасининг яқинда ўғлига берган ўша маслаҳати эсига тушди. Нахотки бир қунмас бир қун эри уни ташлаб кетса?! Ҳозирча маҳкам турибди. Аммо ойиси тинимсиз кулоғига қуяверса, таниш-билишлар ҳам шу маслаҳатни бераверса, фарзандсизлигини ёдига солдиган ҳар бир кўнгилсизлик, беҳуда кутиш билан ўтаётган ҳар бир нурсизнохуш кунлар охир-оқибат ўз ишини қилмайди деб ким қафолат бера олади? Демак, у ҳам нимадир қилиши керак. Хўш, қўлидан келганича уриняпти-ку. Эскичаю янги-ча — барини қилиб кўрди. Нахотки энди мана бу аёл айтаётган ифлос ишга қўл уриш керак?! Йўқ-йўқ, бу ҳақда ўйлашнинг ўзи гуноҳи азим!

Бошқача йўлини топиш керак. Яна қандай чора қолди ўзи? Дарвоқе, бола бокиб олса-чи? Ҳозир туғиб, боласини ташлаб кетаётганлар кўп. Яқинда газетада янги туғилган чакалогини ахлат-

ҳонага ташлаб кетганлар ҳақида ўқиб, даҳшатга тушган, лабларига учук тошиб, бир ҳафтагача ўзига келолмаган эди.

Ажаб дунё экан-да! Қимдир тирноққа зор, кимдир... Ҳар гал бола бокиб олиш ҳақида ўйлаганда негадир ўша мақола эсига тушаверади: «Етим кўзи асрасанг оғзи-бурнинг ёғ қилур, етим бола асрасанг оғзи-бурнинг қон қилур!». Ҳарҳолда, бола асраш қочмас, бу — сўнгги чора, ҳали ўзидан умиди бор. Яхшиям ана шу умид-илнжи бор экан...

Ҳалиги аёл дўхтир қабулига кириб кетди. Салима ўтиравериб зерикди, оёқлари увишди. Секин туриб, деворий газетадаги шифокор маслаҳатини ўқий бошлади.

Анчадан сўнг аёл ичкаридан чиқди. Тўғри Салиманинг олдига келди-да, қатта гуноҳ қилган одам киёфасида унга юзланиб:

— Синглим, бояғи гапни ўйламай гапириб юбордим, бунинг учун узр. Сезиб турибман, мени ёмон кўриб қолдингиз. Майли, ҳар кимнинг гуноҳи ўз бўйида. Ишқилиб, мени қарғамасангиз бўлди. Қарғишдан кўркаман. Болага қасри урмасин дейман-да. Хўп, бўлмаса, хайр! — деди.

— Хайр, — деди Салима, ўзини қўлга олди. Аёл билан хайрлашаркан, унинг орқасидан афсусланиш, мавҳум бир дилгирлик билан қараб колди. Бу қутилмаган учрашув, тасодиқий суҳбат унинг дардига малҳам бўлиш ўрнига ярасини қайта тирнаб ҳали олдинда рўй бериши мумкин бўлган кўнгилсизликлардан огоҳлантиргандай бўлди.

Салима ўз ўйи билан бўлиб, навбати келганини ҳам сезмай колди. Ҳар қалай, ўзидан кейинги аёл инсофли экан, эслатиб қўйди.

У ичкарига кирганда, кўринишдан ёшини белгилаш қийин бўлган, юзлари сип-силлик дўхтир аёл Салиманинг касаллик тарихини диққат билан қузатаркан:

— Чевар экансиз-да! — деди, анчадан кейин сўзида давом этди: — Хўш, эшитаман!..

Салима бутун дардини унга тўкиб солди. У сўзлаётганда дўхтир касаллик тарихига бир нималарни ёзиб борди. Салиманинг сўзларини охиригача эшитгач:

— Мана шу текширувлардан ўтиб келинг, — дея икки-учта қорозни унга тутқизди, кейин гап тамом дегандек, касаллик тарихини ёзиб, эшикка қаради. Салима ўнгайсизланиб чиқиб кетди.

Уч қувдан кейин текширувдан

ўтиб, яна ўша аёлнинг кабулига кирди. Унга текширув натижалари қайд этилган қоғозларни узатиб, худди лоторея билетига қандай ютук чиққанини билмоқчи бўлган одамдек бетокат кута бошлади. Дўхтир қоғозларни бирин-сирин варақлаб кўрди-да, уларни бамай-лихотир касаллик тарихига елимлади. Таквим ёнидаги муҳра бор қоғоздан олди-да, унга бир ниматарни ёзди, кейин Салимага узатаркан:

— Касалингиз айтарли кўрқинчли эмас, синглим. Хавотирланманг. Хозирча мана шу дориларни ичиб туринг. Кейинроқ яна бир учрашарсиз, — дея уни тинчлантирди, кейин шовилгандай бир тарзда соатига қараб олди-да: — Навбатда турганларга айтинг, мени кутишмасин, — деди.

Салима у билан хайрлашиб чиқиб кетди. Ташқарида эшикнинг очилишига интиқ кўз тикиб турган аёллар сафи қимирлаб қолди. Аммо Салимадан қабул тугаганини эшитгач, боёқчиларнинг хафсаласи пир бўлди: ўзларича мингирлаб-пичирлаб қолишди. Эшикни дадил очиб, норозилик билдиришга ҳеч кимнинг юраги дов бермади.

Салима кечкурун дўхтирнинг гапларини оқизмай-томизмай эрига айтиб берган эди, унинг ҳам боши котиб қолди: қай бирига ишониб керак ўзи? Касаллик ундами ёки хотинидами? Буни аниқ билмай туриб бир нима қилиб бўларканми? Балки бу дўхтирнинг гапи тўғридир. Демак, хотини ҳам... Бир ҳисобдан «айб»ни тенг бўлишиб олгани ҳам тузук. Акс ҳолда гарданига ортилган «юк»дан қадди букилиб, холи таиғ бўлиб қолувди. Ҳар нима бўлганда ҳам эр-как — эркак! Қизиқ, мабодо хотини яна бошқа шифокорга борса, у нима деркин? Буларнинг тутуриги борми ўзи?!

— Олдинги дўхтирнинг гапини айтмадингми? — Салим худди катталарнинг топширигини яхши урдалай олмаган болани тергагандай хотинини сўроқлай бошлади. Айтолмадим. Дўхтирларга ишонмасангиз нима қиласиз олдинга келиб деб уришиб беришидан кўрқдим.

— Ишқилиб, касалингиз хавфли эмас, дедими?

— Ҳа, шундай деди.

— Унда нега тагин бир учранг дейди?..

— Шунга хайронман, — деди Салима куюниб. — Нега унда бира-

тўла маслаҳатини бериб кўя қолмади.

— Балки бир нарсанинг илнжи-да... арқонни узуинок ташлагви-дир.

— Йўғ-э, ўлибдими?!

— Бунчалик содда бўлмагин-да, энди, — деди Салим. — Худди осмондан бугун тушган одамга ўхшайсан-а!

— Жа-а уақа назари пастга ўхшамовди-ку!

— Ўхшаманган билан унинг ҳам нафси бор...

— Тўғри айтасиз, — деди Салима, ўзининг соддалигидан хижолат чекди.

— Сен, яхшиси, яна бир учраб, кўнглига қўл сол. Балки ўзи ана шу нарсадан оғиз очиб қолар. Ишқилиб, ёрдамини аямаса бўлди. Рози қилиш биздан.

Салима дўхтир унга қараб «Чевар экансиз-да», деганини ва жилмайиб кўйганини эслади, эсладию: «Наҳотки ана шу жилмайишида бирор гап бўлса», дея мулоҳазаланди. Эрига қараб:

— Хўп, учрайман, — деди.

Кейинги борганида дўхтир Салимани худди эски танишдай илқ кутиб олди. Унинг саломатлигини, уйдагиларнинг тинч-омонлигини суриштирди. Гап орасида: «Дориларни ичиб турибсизми?» деб сўраб қўйди. Сўнг кўзига бир лаҳза тикилиб турди-да, унга ачингандай қиефада деди:

— Рангингиздан асабингиз анча чарчаган кўринади. Текширув натижалари ҳам буни тасдиқляпти. Тушунаман, сиз кўп ўйлагансиз, эзилгансиз. Ҳамма касаллик асабдан. Ҳозир болалар ҳам онасининг қорнидан асабий бўлиб туғилляпти. Одам ўзиниям еал ўйлаш керак. Бу дунёга бир марта келамиз. Сизга ҳам дўхтир, ҳам яқин бир опангиз сифатида маслаҳатим — санаторийга боришингиз керак. У ерда сиз хотин-қизлар касаллигини даволовчи махсус бўлимда ётасиз. Баҳонада дам ҳам оласиз, ҳаво ҳам алмаштириб келасиз.

— Менга уёкка йўлланмани ким беради?..

Дўхтир аёл ёқимли жилмайди-да:

— Сизга ёрдам беришим мумкин, — деди.

Салима бундай таклифни кутмаган, эри ҳам, ўзи ҳам бу ҳақда ўйлаб кўрмаган эди, шунинг учун ҳам нима қиларини, дўхтирга нима деярини билмай гарангланиб қолди.

— Хўш, нима дейсиз? — дўхтир

қаламини столга уриб, жавоб кутарди. — Еки боргингиз йўқми?

Салима бундай муҳим таклифни бажонидил қабул қилолмаганидан хижолатланди ва буни юз ифодасида ҳам намоён этди-да:

— Олдин уйдагилар билан маслаҳатлашиб олганим керак, — деди.

— Менимча, куёвбола йўқ демаса керак. Тушунар ахир, ўйнагани кетаётганингиз йўқ-ку!

— Тушунишга тушунадилар, шундайям олдиларидан бир ўтишим керак, — деди Салима, шу тобда онасининг: «Эр — авра, хотин — астар», деган гапини эслади. — Эртага келиб жавобини айтсам бўладими?..

— Майли, — рози бўлди дўхтир, ортидан эса: — Дарвоқе, сиз чевархонада ишлайсиз-а, Салимахон, — деб сўради.

— Ҳа, чевархонадаман.

— Қизларга тозарок кўйлақликни қаерда тиктирган маъжул?

Салима гапининг нишабини аниқ сезди. Шу сабабдан ҳам унга муносиб жавоб қилди:

— Қизингиз ишхонамизга борсинлар, бир иложини қилармиз.

— Барака топнинг, Салимахон. Шундай қилинг, — деди дўхтир.

Салима тоза кўйлақлик матолари орасидан сув париси билан шакарсептини алоҳида ажратиб, бир четга олиб қўйди: эртага дўхтирнинг қизи олдига келса кўрсатади, маъжулини ўзи танилаб олар. Латта-путтага ўч бўлмаса-да, эри байрамларда, туғилган кунда соғга-саломни қанда қилмасди. Мундоқ қараса, анча-мунча нарса туғиланиб қолти. Ҳар бири яхши кунларидан нишона. Уларни бировга тортиқ қилиш тотли хотиралар баҳридан ўтиш билан баробар бўлса-да, аммо илож қанча? Ўзлари ҳам жуда ошиб-тошиб кетишгани йўқ, маошга яшашади, бу замонда ҳамма нарса ҳисоб-китобли. Майли, шунча кетганининг бири. Ўша кунга етишса — ёлғиз армони ушалса бас!

Салима сандиқ бурчагида, алоҳида оқ дуррага туғилган илҳам бўҳчани кўрганда юраги бир орзиқиб кетди. Тугунини аста олиб, бағрига босди, сўнг оғир хўрсинди. Ботиниб-ботинмай дуррани очди, ичидан чақалокка аталган жажжи, бежирим кийимчаларни бирма-бир қўлига олиб, худди гаройиб мўъжизани кўраётгандек тикилиб қолди. Кўйлақ ва иштончани ҳам, пайпоқча ва қалпоқчани

хам ўзи, мана шу кўллари билан тиккан эди. Ахён-ахён, ҳеч ким йўрида, бисотини шунақа сеп қилиб ёйди, ҳали тугилмаган чақалоғини кўмсаб, ўртанади. Бисотлар ичига кўмилганча ўз ёғига ўзи қоврилиб, узоқ ўтиради, ўз дардидан бўлак ҳамма нарсани унутади.

Шу пайт ташқарида оёқ шарпаси эшитилди. Салима сергак торгди. Шоша-пиша бўҳчани йиғиштиришга киришди. Уйга кирган эри хавотиромуз сўради:

— Ҳа, тинчликми?
— Тинчлик, ўзим шундай...
— Нимани яширясан?
— Ҳеч нимани!
— Қаний-чи? — Салим шошиб тугунга кўл чўзди.

— Шошманг, ўзим кўрсатаман, — Салима ноилоҳ тугунни қайта очиб, чақалоққа аталган кийимларни ёнига қўйди. Салим бир кўришдаёқ ҳаммасини тушунди. Кўз олди қоронғилашгандек бўлди. Ичдан хуруж қилиб келган аламли хўрсиникдан кўкраги бир кўтариллиб тушди. Қалпоқча билан кўйлақчани кўлига олди-да, синиқ овозда сўради:

— Ўзинг тикдингми?
— Ўзим.
— Чиройли тикибсан... Дарвоқе, дўхтиринг нима деяпти?
— Санаторийга боринг деярти, — деди Салима, у шу ҳақда қандай гап очишни билмай турган эди, эрининг сўраб қолгани айти мудоао бўлди.

— Ўзинг нима дединг?
— Нима дердим, хўжайин жавоб берса бораман, дедим.
— Агар фойдаси бўлса борганинг маъқул, — деди Салим.
— Бунисини сўрамабман.
— Йўлланма нима бўлади?
— Ўзи тўғрилайман деярти...
— Сенга қайишиб қоптими? Бекорга бўлмаса керак.

— Ана, ҳақини ажратиб қўйдим, — Салима шундай дея боя алоҳида олиб қўйган кўйлақларига ишора қилди. — Ирим-сиримларга ҳам қанча сарфладик. Шунча кетганинг бири-да!..

— Майли энди, бош-кўздан садақа, — деди Салим, хонадан ташқарига чиқаркан, орқасига ўғирилиб сўради: — Ҳа, айтгандай, овқатинг тайёрмиди?..

— Ҳозир сузаман, мана буларни йиғволай, — деб жавоб қилди Салима.

Оқшом дастурхон устида бутун оила жамулжам бўлди. Салим санаторий масаласини ётиги билан тушунтирди. Чолу кампир эътироз билдиришмади. «Ўзинглар шунга

келишган бўлсанлар биз нима ҳам дер эдик. Қелинпошшага оқ фотиха берамиз. Бемалол бориб даволаниб келсан», деди қайнотаси, қайнонаси ҳам чолнинг гапини қувватлади.

Салима самолётда жўнашга кўнмади. «Поездда бораман», деб туриб олди. Эри уни автобусида темирйўл вокзалигача олиб бориб қўйди.

Поезд жўнашига яқин қолган, кузатиш йўлкасида йўловчилар гавжум эди. Салим мўъжазгина жомадонни, Салима енгил тўр халтани кўтариб вагонга чиқишди. Купеда иккита йўловчи дераза тагида юзма-юз ўтириб, ташқарини томоша қилишгаётган эди. Салом-алиқдан сўнг юкларни пастга жойлаб, ҳамроҳлар ёнига ўтиришди.

Радиокарнайда поезднинг жўнаши эълон қилинди. Салим ўрнидан турган ҳам эдики, купега каттагина тугун кўтарган кампир ҳаллослаб кириб келди. Кампирни кўришдан заҳоти эр-хотин хурсанд бўлиб кетишди.

— Ана, сенга бувимлар ҳамроҳ бўладилар, — деди Салим, кампир билан тезда сўрашди, кейин шу тарзда хайрлашиб купедан чиқди.

Салима эрининг орқасидан вагон эшигигача келди. Унинг миждаларига беихтиёр ёш қалқиб чиқди. Узини тугулмади — энгашиб, эрининг кўксига юзларини яширганча йиғлаб юборди.

— Йий, ийи, бу нимаси? Ўзингни боссанг-чи! — Салим хотинининг елкаларини силаб, овутаркан, ўзининг ҳам ўпкаси тўлиб, овози қалтириб чиқди. — Борса келмасга кетаётганинг йўқ-ку! Хурсандчилик билан бориб келгин!..
— Хўп, сиз ҳам... яхши қолинг... — деди Салима, бошини кўтарди.

Шу маҳал поезд шарақлаб силқинди, кейин аста ўрнидан кўзгалди. Салим ундан сакраб тушишга улгурди. Пастга тушгач, хотинига қараб «хайр» деди-да, қўлини силқитди. Салима ҳам ўз навбатида унга қўлини силқитди.

Поезд узоклашиб, кўздан ғойиб бўлгандан кейин ҳам Салим анчагача жойидан кўзгалмади...

Ш

ифохона шаҳардан йигирма беш-ўттиз чақирим нарида, баҳаво, сўлим бир боғда жойлашган. Бу ер-

даги минерал сувнинг довуғи олис-олисларга кетган. Узоқ-яқиндан келган миждозлар ҳар хил: кимдир охириг чора дея ана шу шифобахш обихаётдан нажот истайди, бошқа биров келиши осону; кетиши кийин дарднинг олдини-олмоқ ниятида; булар орасида толиққан асабларига андак ором бериб, қундалик турмуш икки-чикирларидан қалғимокни ихтиёр қилганлар ҳам йўқ эмас.

Салиманинг хонаси томи аил чинорлар билан бўйлашиб турган баланд бинонинг иккинчи қаватида. Алоҳида жой етишмагани учун узун йўлак қоқ ўртасидан бўлиб қўйилган; буёғи аёллар қасалликлари бўлими! Даволанувчилар ҳазиллашиб бу жойни «хотин-қизлар монастири» ҳам дейишади. «Роҳибалар»нинг аксарияти аслида икки-уч кишига мўлжалланган, мўъжазгина хоналарда тўрт-бештадан бўлиб яшашиди. Шифохонада ҳар бир ўрин ҳисобли, беморлар эса кўп. Боёқиш миждозларнинг кўникмай иложи ҳам йўқ...

Салима бу томондан омади чопиб уч кишилик, шинамгина хонага жойлашди. Ҳамхоналаридан бири ёши анчага бориб қолган, қорачадан келган, котма аёл — Маъмура опанинг уруш қатнашчиси эканлигини эшитиб, хайратланди. Энди билса, урушга борган аёллар билан ҳали бирон марта гаплашмаган экан. Бу аёлнинг китобларда ёзилган, киноларда кўрсатилган дахшатли жангу жадаллар гувоҳи бўлганига ақли бовар қилмасди. Маъмура опанинг сўзлари салмоқли, кўпинча мўлжалга бехато тегадиган эди. У одамга синчков, айти чоғда истехзо билан қараётганга ўхшарди. Салиманинг иккинчи кўшнисини — Руқия эса ўзи тенги бўлиб, қулча юзли, шахло кўзли, қулдирғичлари ўзига ярашган, кўхликкина жувон эди. У шўх-шадбод бўлиш билан бирга ҳамниша бир шумликни дилига тугиб юргандек таассурот қолдирарди.

Салима дастлабки қунлари бегона жойга қўниқолмай, анча ёт-сираб, ёлғизланиб юрди. Аммо кейин хонадаги аёллар билан ҳам, бошқа аёллар билан ҳам чиқишиб, қундалик ҳаёт оқимига, янгича тартиб-қоидалар измига тушиб кетди.

Санаторийда муолажалар асосан тушликкача давом этади. Тушликдан сўнг гавжум йўлақларда одам сийрақлашади. Беш-олтига қолмай дўхтир ва ҳамширалар сумкасини билагига илтиб, уй-уйларига равона бўлишади. Шундан

сўнг хордик соати бошланади. Бундай маҳалда албатта хонада камалиб ўтириш шарт эмас. Бемалол бокка чикиб, соя-салкин шийпонлардаги ўриндикларда дам олиш, мирикиб хаёл суриш, хилват хибобларда хохлаганча кезиш мумкин.

Салиманинг бўш вақти кўп. Унга айланма жилварак (дастлаб китиги келиб, кўниколмай юрди) ва икки хил хапдоридан бошқа муолажа буюрилмаган. Жилваракка ҳам кунора тушилади. Маъмура опа билан Руқия эса гоҳ чўмилиш-хонага, гоҳ балчикхонага чопишади, кейин хонага қайтиб бирров нафас ростлаган бўлишади-да, яна бошқа муолажаларга боришга ошикишади. Тушликка аранг улгуришади.

Салима бу ердаги аёлларнинг дарди ҳар хил, касаликнинг эса ҳали ўзи билмаган турлари ҳам кўп эканлигини билиб, хайрон қолди. Маъмура онанинг тўртта фарзанди борлиги, кенжа кизи шу ерда — бошқа бўлимда даволанаётгани, Руқиянинг ҳам эри, ўғил ва кизи борлигини эшитгач, уларнинг касалини сўраб-суриштириб ўтирмади, энг муҳими маълум-ку: шунча йил орзикиб-интикиб кутгани уларда бор! Ўзида йўк! Шундай экан, уларнинг дардини ўзиники билан қиёслаб бўларканми?..

Дўхтирларга кўп иши тушган, аммо узок вақт дардига даво топмай юрган одам охир-оқибат шубҳачи бўлиб қолади. Орадан бирон ҳафта ўтгач, Салима бу муолажаларнинг наф беришига шубҳалана бошлади. Шунча олисдан умид билан келса-да, давонинг тайини бўлмаса!.. Бунақа енгил-елли муолажани ўша ёқдаям хоҳлаганча олавериши мумкин эди. Дўхтири эса унинг дардини тузук-рок текширмади, текшириш у ёқда турсин, ақалли тузукрок суриштирмади ҳам. Кунда ё икки кунда бир шунчаки хўжақўрсинга кўринади-да: «Қалай, процедуралар оғирлик қилмаяптими? Бирон гап бўлса айтарсизлар», деган бўлади-да, шоша-пиша қайтиб чикиб кетади. Устига устак, у хонама-хона юрганда даволанувчилар муолажа олишига чикиб кетган бўладилар. Шунинг учун ҳам айрим беморлар кўпинча дўхтирга йўлиқолмас, тушликдан кейин эса уларни топиш кийин эди.

Салима юрак ютиб яна бошқа бирон муолажа буюришни илтимос қилган эди, балога қолди. Оқсарикдан келган, новча бу аёлнинг жаҳли бурнининг учида турган

экан, бобиллаб берди: «Қандай даволашни ўзимиз биламиз — ўргатишнинг хожати йўк!»

Салима бўлак бир оғиз сўз демади — тилини тишлади.

Хонага Руқия кирганида, унга дардини айтганди, у муғамбирона кулиб қўйди-да:

— Дўхтирингиз эркак киши бўлганда мушкулнингиз осон кўчарди. Хай, майли, энди бу хотиннинг нафсини овлайсиз-да! — деди.

— Тавба, ҳаммасининг тили бирми дейман.

Салима унинг айтганини қилди. Дўхтири эртасига кирганида не бир азобда унинг киссасига эри берган юз сўмини солиб қўйди.

Ана шундан кейин дўхтир аёл ўзгарди-қолди. Унга эътибор билан қарайдиган бўлди. Шифохонага ойда бир марта ташриф буюриб, маслаҳат бериб кетадиган профессорнинг қабулига Салимани шахсан ўзи етаклаб олиб борди. Унинг кўрсатмасига асосан даволаш дафтарчасига талайгина янги муолажалар ёзиб берди.

Салиманинг кундалик муолажаси маълум бир изга тушгандек бўлди. Энди ҳар бир кунни беҳуда-бесамар ўтмаётганига, кўнглидаги ўша яғона умид-илнижи бу гал сароб бўлиб чиқмаслигига астойдил ишонгиси келар эди.

Салима кичик йўлакка чикиб, совук сувда юз-кўлини ювди. Ўзи тиккан чиройли гулли халатини кийиб, пасга тушди. Бугунги муолажалардан кўнгли тўлгани учунми, ё ана шу муолажалардан сўнг мирикиб ухлагани учунми, ишқилиб, руҳи тиниқ эди. У қайфияти яхши бўлганида боғнинг адоғидаги ховузнинг ёнига бориб балиқларни томоша қилишни яхши кўрарди. Хозир ҳам ана шубҳа юрди.

У одати бўйича мажнунтол тагидаги ярми бўялган, ярми бўялмай қолиб кетган ўриндикка келиб ўтирди. Шу пайт толдан битта-яримта шира ёғилаётганини сезди ва ўриндикнинг нариги бурчига сурилди-да, юкорига қараб олди. Тепасида толнинг шоқлари сийрак эди ва шу сабаб бу ерга шира ёғилмаётганди. У анчагача балиқларнинг сузиб юришларини, емиш ахтаришларини кузатиб ўтирди. Ховузнинг нариги қирғоғи ошхонага яқин эди. Кўп ўтмай у томонда Руқия билан бошида оқ қалпоқ, икки кўлида икки челақ кўтарган ёш йигит кўринди. Улар қирғокдаги зина билан ховуз бўйига тушиш-

ди. Йигит челақларни сувга ботириб, бир четга олиб қўйгач, икковлари чўнқайиб ўтириб сувга тикилишди. Руқия кўлидаги нонни майдалаб сувга ташлади. Балиқлар ўйноқлаб, емишга ёпирилишди. Руқия бир кўлини сувга ботириб, яқинига келган баликни тутмоқчи бўлди-ю, аммо тутолмади, боз устига, сувга тушиб кетишига оз қолди. Яхшики йигит унинг тирсагидан ушлаб қолди. Руқия кўркмади ҳам. Қула-қула йигитга миннатдорчилик билдирди, кейин ўзлари томон қараб турган Салимага кўзи тушди. Кўзи тушдию унга қўл силтади. «Буюкка келинг!» деди. Салима унамади. «Раҳмат, сизлар бемалол!» деб жавоб қайтарди.

Улар қирғокда яна бир муддат туришгач, челақларни кўтариб, ошхонага кириб кетишди. «Демак, бугун ҳам қовурдоқ ерканмиз-да», деб ўйлади Салима ўзича. Руқия гоҳида хонага бирон-бир овқат келтириб қолади ва дейди: «Олинглар, Собир бизга атаб алоҳида пиширибди». Ошхонадаги овқатга кўниколмай юрган Салиманинг қўлбола таомдан тўйиб-тўйиб егиси келади-ю, аммо ийманади. Маъмура опа шунчаки кўнгили учун тотиниб қўяди. Руқия эса уларга қараб: «Э-э, емадинглар-да!» дейди, кейин «увол бўлмасин» дегандай товоқни олдига тортиб, охиригача паққос тушириб, ялаб қўяди, кетидан аччик-аччик чой ичади. Салима билан холи қолишганда «Хожиона»нинг қулоғини қизитади: «Ўзиям ёшлигида фаришта бўлмагандир. Ўғри қариса сўфи бўлармиш. Энди ўзи юролмайдди, юрганни кўролмайдди. Парво қилманг. Хоҳласангиз, Собирга айтаман, ўрфоғи билан таништириб қўяди. Зўр бойвачча-да!»

Салима Руқияга лом-мим демайди, унинг гапларига кулиб қараб тураверади...

Салима ана шуларни эслади. Нариги қирғокда сувга бўккан нонни еб бўлган балиқлар энди бу томонга сузиб келишди. Одамларнинг сийловига ўрганган жониворлар соҳилга яқин жойда ярми сувдан чикиб турган катта қора тўнка атрофида уймалаша бошладилар. Йирикрок балиқлар худди жажжи сув ости кемасидай сув юзига вазмин қалқиб чиқади-да, яна шундай сирли ғойиб бўлади. Орқаси қоп-қора, майда балиқлар ўйноқлаб, шўх сузишади, гоҳо «чўлл-чўлл» қилиб, сувдан сакрашади — сарик тангачалари офтобда яркираб кетади.

Шу маҳал боғ тарафдан рубоб.

чилдирманинг жўр нағмаси эшитилдию Салиманинг хаёли бўлинди: «Бошланди!» деди ўзича.

Хар окшом боғдаги кичик фаввора атрофида ўйин-томоша бўлади. Санаторийда дам олаётган, ахён-ахёнда ойнаи жаҳонда кўриниб турадиган хаваскор хонанда хар куни чилдирмачиси билан бокка чиқиб, томоша кўрсатади, мижоз-мухлислардан олқиш-мақтов эштади.

— Тушингизни сувга айтяпсизми?— Рукия шарпасиз юриб келиб, Салиманинг оркасида тўхтади.— Янгибойнинг концертига бормаймизми?

— Вуй, одамнинг эсини чиқариб юбордингиз-э, Рукия! Йўталиб келмайсизми?— дея ҳамхонасидан нозизи бўлди Салима, кейин эса:— Борсак борайлик,— деди-да, ўрнидан кўзгалди.

Хонанданинг мухлисларни ёнига чорловчи хониши тобора авжига чикмоқда эди. Улар бориб даврага кўшилганда Янгибой жилмайиб, енгил бош ирғади ва доирачига қараб секин кўз қисиб кўйди. Кейин худди тўйда кўшиқ айтаётган отарчи мисол даврани айлана бошлади. Салиманинг рўпарасига келганда тўхтади. Навбатдаги кўшиқни бошлаш учун бошини бир томонга эгиб, созини узок созлади ва Салимадан кўз узмай тураверди. Салима ўнғайсизланиб, кўзларини ундан олиб қочди, хонанданинг нари кетишини кутди. Аммо у нари кетмади, ёнига яқин келиб, охишта кўлоғига шипшиди: «Илтимос, битта ўйнаб беринг!»

Салима баттар мулзам бўлди. Айни чоғда худди қилқўприқдан ўтаётгандек мувозанатини йўқота-эди. Янгибой ортик сўраб ўтирмади, Салиманинг тирсагидан авайлаб ушлади-да, даврага етаклаб чиқди. Кейин бошини бир ёнга эгиб, янги кўшиқни бошлаб юборди:

*Қалбине сирини бўлғай аён
Кўзларингени яширма...*

Даврада яна уч-тўрт чоғли қиз-жувонлар ўйнашаётган эди. Уларнинг борлиги далда бўлди чоғи, Салима бир зум таралдулланиб тургач, охишта кўлини кўтариб, айлана кетди. Куй-кўшиқ мақомига тушиб олгунча ҳаракатлари қовушиб-қовушмай турди. Кўп ўтмай, бутун вужуди қушдай енгил бўлиб қолди. Энди бутун борлиги ўз ихтиёрида эмас, бошқа бир сирли-сехрли жоду таъсирида эди. Енида ўйнаётганлар ўз-ўзидан бирин-кетини ғойиб бўлишди. Даврада унинг

бир ўзи қолди. Аммо энди бундан тортинмади. Берилиб, завқ билан ўйнади. Хамма ўрнидан туриб қарсак чалар, узок-яқинда юрганлар шошиб даврага кўшилишар эди. Хонанда билан созанда ҳам терлаб-пишиб кетди. Аммо бас қилишни икковиям хаёлига келтирмас, аксинча бошқа кўшиққа ўтилса ўйин тўхтаб қолишдан ҳадиксираб, мисраларни қайта-қайта такрорлашар, шу тобда буни ҳеч ким сезмас, хамманинг диққат-нигоҳи ўртада шунча одамни махлиё қилиб кўйган номаълум ўйинчида эди.

Ниҳоят, ўйин тугади. Қарсақлар, олқишлар янгради: «Раҳмат, барака топинг!», «Жуфт бўлсин энди!», «Айниқса, хонанда билан созанданинг ўйинчига баб-баравар таъзим қилиб, ташаккур изхор қилгани хаммасидан ўтиб тушди.

Салима Рукиянинг олдида келди. Пешона терларини рўмолчасига артди.

Рукия унга ҳасад билан тикиларкан, билагидан ушлади-да:

— Чакки эмассиз-ку?! Индамай юриб-а?!— деди.

Салима айбсиз айбдордек хижолат бўлди, энди тезроқ бу ердан кетгиси келди. Шу сабаб ҳам Рукияни шоширди:

— Юринг, тезроқ бу ердан кетайлик!..

Рукия ҳам кўнди. Улар минерал сув ичгани юришди.

Минерал сувни ичиб, яна шу йўл билан хонага қайтишаётган эди, яқиндагина ўйин-томоша бўлган майдонда сочларига оппоқ лента тақиб олган етти-саккиз ёшлардаги қизалок дадасининг қўлидан ушлаб олганча улар томон келаётганини кўришди. Қизалок дадасининг қўлини кўйиб юборди-да, «Ойи, ойижон!» дея Рукиянинг истикболига ошиқди. Рукия Салимага қараб: «Менинг қизим», деди-да, уни қучоғига олди. Қизалок онасининг бўйнидан маҳкам қучоқлаб олди.

Салиманинг юраги ҳаприқиб кетди. Беихтиёр кўзларига ёш қалқиб чиқди: нахотки у ана шундай бахтдан бебахра ўтса?! Ўз боласини бағрига босиш унга ҳам насиб этармикан? Насиб этар! Хали умиди бор-ку! Ахир, несиқ ўрнини соғутиб, девона топмас жойларда бекорга юргани йўқ-ку!..

Рукия Салимани оиласи билан таништирди. Қорачадан келган, хушрўйгина йигит у билан саломлашди. Салима уларни ҳоли қолдириб, хонага йўл олди. Зинапойдан кўтарилаётганда пастга тушиб келаётган Маъмура опа билан Мало-

ҳатга дуч келди. Қиз бошқа бўлимда ётиб даволанса-да, хар гал тамаддига ойсини билан бирга чиқар, қолган вақтларда инон-ихтиёри ўзида эди.

— Қани, юрмайсизми овқатга?— деди Маъмура опа.— Рукия қани?

— Уйдан келишди. Сизлар бораверинглар, ҳозир етиб оламан,— деди Салима, кейин юқорига кўтарилди.

Салима хонасига кириб, кийимларини алмаштириб чиқди. Унинг ортиқча пардоз-андозга хуши йўқ эди-ю, аммо бу ердаги қиз-жувонларнинг одам тўпланадиган жойларга, ошхонага ясан-тусан қилиб боришини сезгач, уям сал ўзига қарайдиган бўлди.

Ошхонада уларнинг столи овқат тарқатиладиган ерга яқин эди. Салима ўша томондан Собир бўёққа ўқтин-ўқтин, асабий қараб қўяётганини сездди. Чамаси, уни Рукиянинг бўш жойи безовта қилар, хар куни ўша ердан туриб кўз уриштиришга ўрганиб қолган эди. Малоҳат ҳам унинг қараётганини сезиб, Салимага қулиб кўйди. Унинг кулгисиди: «Собирнинг хуноби ошаётгани сабабини биламан», деган мазмун бор эди ва ана шу мазмунни онаси сезиб, хар икковиға ола қараш қилганини кўрди, кўрдию ўзини биламанга олиб, овқат ейишга киришди.

Тамадди қилиб бўлишди-да, ховлига чиқишди...

Шифохонада ўтадиган кунлар худди эгизаклардек бир-бирига ўхшаш; бу ерда қаттиқ интизом бўлмаса-да, хар қалай маълум бир тартиб-қоида бор. Салимага ўхшаш кун санаб, уйига интиқ-интизор бўлиб юрганлар учун вақт ниҳоятда имиллаб ўтади. Ҳеч бўлмаса шу ерда кундалик ҳаёт ташвишларидан қалғиб, озгина ўйнаб-қулиш пайига тушганлар эса даволаниш муддати қачон ва қандай тамом бўлганини сезмай қолишади.

Рукия ана шу тоифага мансуб. У кейинги кунларда Салимага қовок-тумшук қилиб, ўқрайдиган, мавриди бўлса-бўлмаса киноя қилиб, «чакиб» оладиган одат чиқарди. Салима: «Сизга нима бўлди? Нега бунақа қиласиз?» дея орани очик қилгиси келарди-ю, аммо сабаби ўзига маълум бўлгани учун индаёлмасди, бу ҳақда оғиз очишининг ўзи ноқулай. Ажабо, у нима ҳамдаю Рукия нима хаёлда?! Негаям ўртага тушиб ўйнай қолди? Янгибой ўртага тортмаганда ўйна-

масди ва турган гапки Рукиянинг гашига тегмасди. Ахир, у ерга Рукиянинг ўзи бошлаб борди-ку! Яна димок-фироқ қилгани ортиқча.

Тўғри, ўша кундан бошлаб Янгибой уни гоҳ ошқора, гоҳ зимдан кузатишга тушди. Боғдами, ошхонадами ёки муолажага навбатда турганидами — қаерда бўлмасин бирон бахона топиб, ёнига ўтирар ва гапга солишга интиларди. Лекин у Салимага шилкимлик қилмас, гоҳо кўзларини узолмай, худди сеҳрлашга чоғлангандек галати тикилиб қолишини ҳисобга олмаганда, одоб доирасидан четга чиқмас, баъзан кизик-кизик нарсалар ҳақида берилиб, тўхтовсиз сўзлар эди. Салима дастлаб атрофдагилардан, одамларнинг гап-сўзидан ҳадиксираб юрди. Кейинчалик ортиқча ташвишга тушиш, хавотирланиш учун асос йўқлигига ишониб, ўзича тинчланди.

Шунда ҳам Рукиянинг ўзини тутиши, унга бўлган муомаласи уни галати аҳволга қўйди. Янгибой ёки унинг чилдирмачиси Ҳалимжоннинг Салимага бўлган муомаласи нега унинг гашини келтирди экан? Ё Янгибой билан ўрталарида бирор гап бормикин? Йўғ-э, ундай бўлиши мумкин эмас! Унда Собир қаёқда қолади?..

Янгибой билан Ҳалимжон ҳали ҳам боғда томоша кўрсатиб туришарди. Салима ҳам энди олдиндайд бегонасирамас, бир ўзи ё бўлмасе бошқа киз-жувонларга қўшилиб даврада рақсага тушар, шу билан озми-кўлни кўнглини ёзиб, дилгир ўй-хаёллардан фориг бўларди.

Ўша куни, одатдаги томошадан кейин боғдаги ўриндикда Янгибой билан қандай қилиб ёлғиз қолди. Салима ҳали-хануз аниқ эслолмайди. Фақат Рукия орқадан гўё ҳеч нима билмагандек келиб, гап пойламоқчи бўлганда, Янгибой нима дегани ёдида: «Рукия, сизни Собир ошхонада кутяпти! Картошка тозалашар экансиз!»

Рукия унинг қочиримидан титраб-қакшади, юзлари гезариб, кўзлари ёмон олайди. Салима уни биринчи марта бундай ночор-аянчли аҳволда кўриши эди; жуда хижолат чекди. «Яхши бўлмади», деган ўй ўтди кўнглидан. Рукия яна бир зум ғазаб билан қараб турдида, шартта орқасига бурилиб, тез-тез юриб кетди.

— Шу гапни айтмаслигингиз керак эди,— деди Салима, Янгибойдан астойдил ранжиди.— Ҳарҳолда, бир хонада турамыз, энди юзига қандай қарайман?

— Кўрмайсизми ўғри мушукка ўхшаб гап пойлашини? Нима қилди суймаганга суйкалиб? Мен фақат сиз билан...

— Нима мен билан?!— унинг муддаосига тушунмай сўради Салима.

Янгибойни унинг дағал муомаласи шошириб қўйди. Шу лаҳза муносабатларида ўзи кўпдан кутган ўша кескин ўзгариш юз бериши мумкинлигини, бу унинг шу тобда айтадиган сўзига, мўлжалга беҳато урадиган бир оғиз сўзига боғлиқ эканини англади. Аммо қани ўша сеҳрли-ҳикматли сўз?

— Сиз... Сиз... яхши даволанаяпсизми ўзи?— Янгибой шундай дедию, тилини тишлаб қолди. Бундан ҳам бемаъни гап бўлиши мумкинми? Бир латифада айтилишича, самолётда ёнма-ён кетаётган йигит киздан: «Ойимқиз, сиз ҳам шу самолётда кетаяпсизми?» деб сўраган экан. Янгибойнинг жавоби ана ўша йигитнинг гапини эслатди.

— Даволашяпти,— Салима хотиржам жавоб қилди. Янгибой енгил тортиб, сал дадилланди.

— Сиз касал одамга ўхшамаясиз. Кўринишдан соппа-соғсиз...

Салима бир зум нима деярини билмай, каловланди. Хиёбонларда беғам-беташиш юрганларга, ховуз бўйида баликларга нон улашиб кийкиришаётганларга хомуш тикилди. Бирдан руҳи тушиб кетди.

Одамлар кизик. Нега улар билиб-билмай эски ярасини тирнайди? Наҳотки энди дардини мана шу эркакка ҳам айтиши лозим бўлса?! Энди бари бир — айтди нимаю, айтмади нима? Бари бир ўртадан нимадир кўтарилди, нимадир йўқолди.

— Мен фарзанд кўришим керак,— Салима йигитнинг юзига қарамай, гўё ҳеч ким йўғида ўзи билан ўзи сўзлашгандек, руҳсиз-лоқайд гапирди.

— Э-э, шундайми?!— Янгибой афсус билан бош чайқади. Ногоҳ хаёлига урилган фикрдан жонланиб, шоша-пиша қўшимча қилди.— Бунинг иложи бор. Мен сизга ёрдам беришим мумкин.

— Кетинг!..— ғазаби бўғзига тикилди Салиманинг.

— Кечирасиз, Салимаҳон, м-мен сизни... хафа қилмоқчи эмасдим,— Янгибой энди ростакамига ковун туширганини фаҳмлаб, дудукланди. Ўрнидан секин турди, яна ўтирди, атрофга олазарақ қараб қўйди.— Сиз мени... нотўғри тушундингиз. М-мен...

— Кетинг деялман сизга!— яна такрорлади Салима.

Янгибой ҳозирок кетмасе бирон кори ҳол рўй бериши мумкинлигини англади. Нонлож ўрнидан турди-да, секин-аста Салимадан узоклашди. Нарирок юргач, орқасига ўгирилди. Салима пешонасига кафтини босганча ерга қараб олганини кўргач, янаям эҳсонаси чиқиб кетди. Нима қиларини билмади. Орқасига қайтиб уни юпатмоқчи ҳам бўлди-ю, ботинолмади. Тез-тез юриб, кўздан ғойиб бўлди.

Салима қадам шарпаси тингандан кейин оҳиста бош кўтарди. Атрофда сайру томоша қилиб юрганлар ҳам сийраклашди. Боғнинг энг хилват бурчакларига қўйилган ўриндиклар банд бўладиган палла бошланди.

Хиёбонлар, йўлақлар четидаги ўрдақтумшук чироқлар ёнди. Япроқлар орасидаги сирли, сутранг-яшил ёғду таралди. Фақат Салиманинг кўнгли ёришмади. Унинг дили ҳамон хуфтон, боши гаранг эди.

У ўрнидан турди-да, ховуз бўйига борди. Мажнунтол остидаги ўша ўзининг ўриндигига келиб ўтирди. Қирғок қимсасиз. Дўппидек қувурдан ховузга оқиб тушаётган сувнинг шилдираши оқшом сукунатини бузиб турибди. Қирғокнинг ҳар икки томонига ўрнатилган неон чироқлар атрофга хира ёғду таратади. Енгил шабада эсади. Сувда ярим ой акси жимирлаб, ўйнайди.

Салима сувга тикилиб ўтираркан, қаердадир ўқиган бир шеърни хаёлига урилди: «Қўнглим каби ой ҳам яримта». Бу шеър болалигида ойисидан эшитган бошқа кўшикни ёдига солди:

Андижонда ўт ёқсам Ўшда тутун,
Бу дунёда бормикин бағри бутун.
Бу дунёда бор бўлса бағри бутун,
Қоғоздан ўтин қилай, гулдан ўтин.

Пешонасида тўзғиб ётган парижон сочларини силаб, сарин ел эсиб ўтди. Сувда яна ўйноқлай бошлаган ой кўзига худди тилла баликка ўхшаб кўринди. Ана, баликча унинг хузурига ошиқяпти. унга ёрдам бермоқчи бўляпти. «Тилла баликча! Қачон менинг тилагим ижобат бўлади? Эшитяпсанми? Қачон?! Тезроқ бир иложини қилгин. Одамлар, ёмон одамлар менга кун бермаяпти. Эшитяпсанми; тилла баликча? Мен нима қилай, ахир?! Фақат сенгина менга ёрдам бера оласан. Шу тобда сен-

дан бошқа топинадиганим йўк. Мен сендан тилла буюм ё току равोक эмас, биргина... ЗУРЕД СЎРАЙ-МАН. Нахотки, бу ёруғ дунёда тирнокка зор бўлиб ўтсам?! Менга раҳминг келсин, тилла баликча!..»

Юзига сепкил тошган семиз хотиннинг шифохонада нима иш қилишни ҳеч ким аниқ билмайди. У гоҳ кирхона, гоҳ омборхона атрофида пайдо бўлади, баъзан катта қора сумкасини пишиллаб-ҳарсиллаб кўтарганча каватма-кават изғиб юради, очик савдода топилмайдиган камёб молларни устига пул кўйиб мижозларга сотади. Яна ўзининг чайковчи-савдогар эмаслигини икки гапнинг бирида қайтаради. Таниш-билиш оркали зўрга топган хорижий туфли гоҳ кизига кичиклик қилганини, гоҳ японларнинг етти иқлимда топилмайдиган ялтирок сим рўмоли келинига ёкмай қолганини рўқач қилиб кўрсатади. Беморлар учун бунақа баҳонанинг кизиги йўк бўлса ҳам у мажбурлик туфайли буларни сотаётганига ишора қилаверади. Пули борлар у билан савдолашиб ўтирмай айтганини бериб, матохни қўлга киритади, йўқлари эса афсус-надомат қилганча қолаверадилар.

Семиз хотин иккинчи каватга кўтарилиб, мижозлар ўртасида шивир-шивир, югур-югур бошланиши билан Рукянинг ҳам пайтавасига қурт тушади. У нарса харид қилавериш пулини тугатган, аммо хар гал тоза молни кўрганда ичи кизиб, кўзи ўйнайди. Хар гал энди кимдан қарз олсам экан, дея боши қотади. Маъмура опа билан Салимада ортиқча пул йўк, борини олиб ўлтурган. Рукя шунда ўйлаб ҳам ўтирмай тепага — Янгибойнинг олдига югуради..

Ана шу олди-берди баҳона бўлди ми ёки бошқа сабабданми, хар қалай, Рукя юқорига серкатнов бўлиб қолди.

Салима эса ўша воқеадан кейин Янгибой билан юзма-юз келишдан юраги безиллаб қолди: узокдан қораси кўринди дегунча йўлни бошқа тарафга буради. Боғдаги томошага ҳам чикмай кўйди. Бир кунни у кундузги муолажалар тугашига яқин, чўмилишхонада бошига кичкина резина ёстиқча кўйиб, тепага қараганча роҳат қилиб ётувди, қулоғига таниш овоз чалиниб қолди. Эркаклар чўмилишхонаси ҳам шу қаторда, ўртада юпка тахта тўсик бор эди, холос. Чамаси, улар ҳам охирги мижозлардан бўлиб, ёнма-

ён тўлдириб қўйилган иссик сувда бемалол ётганча гурунглашишар, ҳамшира-хизматчилар тушликка чиқиб кетишган эди.

Салима овозни танигани учун сергак тортди. Бутун вужуди қуллоққа айланди. У томонда Янгибой Халимжонга ишқий саргузаштларини марок билан ҳикоя қиларди. Гап орасида Рукя билан ўзининг ҳам номи тилга олинди: «Ўзим жавобини бериб юбордим. Ўзини жудаям ақлли-доно ҳисобларкан. Ортиқча ноз-фироғини кўтаришга менинг тоқатим йўк. Маншатга сал мундайроғи тузук... Рукя олдиндан тайёр эди, шўх-шаддолиги бир никоб, холос...»

Бир оздан кейин у томондан овоз келмай қолди. Шунда Салима улар чўмилиб бўлиб чиқиб кетишганини сезди. Ўзи ҳам ўрнидан кўзгалди. Халтадан пахмок сочиғини олиб артинди. Ички кўйлагини кийгач, девордаги энсиз, хира ойнага қаради. Юз-кўзлари кизариб, бўғриққан, нам сочлари қокила-қокила бўлиб елкаси, кўрагига довр тушганди. Шу тобда у ўзининг янаям кўркам ва малохатли бўлиб кетганини ҳис этди. Кейин тезда кийиниб, дам олиш хонасига чиқди. У ерда Халимжон билан Янгибой юмшок ўриндикда талтайиб ўтирганча бамайлихотир чой ичишаётган эди. Олдиларидаги ихчам столда чойнак, пиёла, ялтирок қоғозда шоколад. Салима уларнинг саломига енгил бош ирғиш билан жавоб қайтарган бўлди-да, пойгадаги узун диван четига ўтирди. Шу ерда озрок нафас ростлаб олишни мўлжаллаганди, зеро, ванна қабул қилгандан сўнг дарров ташқарига чикмаган маъқул. Бунга кўпчилик амал қилади.

Дераза олдида улкан тувакка ўтказилган манзарали пальманинг қалин, катта япроқларини ҳамшира киз нам доқа билан артиб-тозалар, кенг хонада булардан бошқа ҳеч ким йўк эди.

— Чой ичинг, Салимаҳон! — дея манзират қилди Янгибой, бўшаган пиёлага чой куйиб Халимжон орқали узатди.

Салима «раҳмат» деди-да, ўридан кўзгалди, йўлакка чиқиб кетди. У ерда тери қотмагани учун бўйнига сочиғини ўраб олди.

Хонага кирганда Рукя бир ўзи ухлаб ётар, Маъмура опанинг жойи эса батартиб қилиб тузатилган, оппоқ ёстиғининг бурчакқирраси тепага чиқарилган эди. Салима ҳам-хонасини уйғотиб юбормаслик учун эҳтиётланиб қаравотига яқинлашди. Ечиниб, аста жойига чўзилди.

Бутун вужудида ёкимли бир чарчок-хорғинлик туйди. Тезда уйку элитиб, кўзлари юмила қолди. Бир маҳал ёш боланинг овозидан чўчиб уйғонди. Рукянинг қаравоти олдида ўша кош-кўзлари коп-қора, сочлари пешонасига тушган, попуқдек кизалоқ ойисининг уйғонишини кутиб турарди. Салиманинг юраги бир хапқиқиб кетди. Шу ҳолат, айни шу лаҳза хотирасига муҳрланиб қолди. Бейхтиёр ўзини Рукянинг ўрнига кўйиб кўрди. Ўз вақтида фарзанд кўрганда, тўнғичи ҳозир шу қизча билан тенг, йўк, ундан каттарок бўларди. Унда балки ўн йилдан сўнг тўй ҳам қилармиди, неваро ҳам кўрармиди... Кизик, ёш бўла туриб бобо, эна бўлиб қолиш ҳеч гап эмас экан-да! Одамлар умрининг ўтиб бораётганини, қариётганини бола-чақаси, неварачеварасига қиёслаб илғайди. У эса... Ҳа, унинг ёши бир жойда тўхтаб қолган, гўё турмуш қурган йили қандай бўлса, халиям ўша-ўша...

Кизалоқ ухлаб ётган Рукянинг юзларини силади. У уйғониб кетди-да, тепасида турган кизини кўриб бағрига босди. Она-бола шу кўйинанча туриб қолишди.

— Соғиндингми?

— Химм...

— Даданг билан келдингми?

— Химм...

— Қани ўзи?

— Пастда кутиб турибдилар.

— Майли, сен тушавер, мен орқангдан бораман.

Қизча хонадан чиқиб кетди. Рукя эринчоқ мушукдек чўзилиб керишди ва аста ўридан турди. Жойини нари-бери йиғиштирган бўлди, ҳалатини кийди, ойнага қараб сочларини таради, қовоғини бармоғи билан силади. Салима унинг хар бир хатти-ҳаракатини зимдан кузатиб ётаверди. Рукя чиқиб кетгач, ярим юмук кўзларини очди. «Ҳозир пастга етган бўлса керак, — дея ўзича ўйлади. — Кизик, эри билан қандай кўришаркин? Нима ҳақда гаплашаркин? Уни соғинармикин?! Соғинса нега уйига бормади? Ўзининг айтишича, уйи бу ердан кўпма олис эмас экан. Яқин атрофда яшайдиганлар дам олиш қулаги бемалол уйларига бориб келишади. У эса хали бирон марта бормади. Янгибойнинг машинасида аллақайларга сайр қилиш учун вақт-хафсала топилади. Таваб, эри билан қолишдан кўрқмасмикин? Худди бутун ҳаётини гаровга тиккан одамга ўхшайди-я! Еки жонидан тўйганмикин?»

Салима Янгибой билан салом-айкини йиштиргандан сўнг Рукия яна ўзини унга яқин тутта бошлаган, шундай эса-да ҳали чинакамига дардлашиб, очилгани йўқ эди.

— Бугун шанба, Маъмура опа ўйига кетган, энди эртага қайтса керак. Рукия опанинг олдида ҳар қанча шўхлик, ҳазил-мутойиба қилиши мумкин, аммо изхори дилга ботинолмайди. Бари бир, опада одамни хушёр-сергак тортишга ундайдиган бир сир-салобат бор.

Шу лаҳза йўлакдан қимдир гурс-гурс қилиб юриб келиб, остонада тўхтади. Сўнг эшик қия очилди. Салима Рукия қайтгандир, деб ўйлаб, ўша ёққа қаради. Қарадию мўралаётган Собир эканини кўрди.

— Қим, кечирасиз... Йўқмилар?— дея Рукиянинг жойига ишора қилди Собир, унинг эғнида кир бўлиб кетган оқ халат, бошида эса оқ қалпоқ бор эди.

— Уйидан келишган экан, пастга тушиб кетди,— деб жавоб қилди Салима, кейин тезда ўрнидан туриб ўтирди.

Собир «қимм» дедию илдамай орқасига қайтди.

Рукия қўлида каттакон сумка билан хонага кириб келганда Салима айвончада туриб ташқарини томоша қиларди.

— Келинг, овқатга,— Рукия сумкани жавончага қўйиб, ичидан устига сочик ўралган идишни олдида, копкағини очган эди, ундан буг кўтарилиди.

— Манти экан. Мурчи ва пиёзи билан,— деди у, иштаҳаси қитиклади чоғи, тамшаниб қўйди.

Салима ҳадеганда келавермади, тортиниб тураверди. У шундай маҳал ўзини ноқулай сезар, ийманарди. Уйи олис, бу ерда уни ҳеч ким йўқламайди. Буни билган Маъмура опа билан Рукия ҳар гал уни бирга тамадди қилишга қисташарди.

— Келмайсизми энди?!— деди Рукия бетокат бўлиб.

Салима ноиллож бориб ўтирди. Уй-овқатини жудаям соғинган эди.

— Олинг, ҳали совумапти,— деди Рукия овқатга қўл узатиб.

Салима мантининг ёғини оқизмаслик учун авайлаб ушлаб, ея бошлади. Ёяр экан:

— Мазали бўпти, ким пиширсаям пазанда экан!— деб қўйди.

— Ким пиширарди, хўжайинда!— деди Рукия.— Ўзим ўргатганман: Ҳафсала бўлса ҳамма нарсани ўрганиш мумкин. Баъзи бировлар эркак киши қозонга яқин йўламаслиги керак дейди. Бунга

сира қўшилмайман. Эркак ҳам хотин билан елкама-елка туриб овқат пишириш керак.

— Эрингиз овқат пиширсалар яхши экан. Сизнинг йўнгиғизни билдирмас эканлар,— деди Салима.

— Қир-чирниям ювади. Болаларгаям ўзи қарайди. Қайнонам раҳматли бўп кетгандан буён йўқлигимни билдирмай, рўзғорни бошқариб ўтиради. Бўлмаса бу ерда еган-ичганим татирмиди?

Салима ҳамхонаси эрини сенсирётганига, ундан устун туришини ошқора кўз-кўз қилаётганига ажабланмади, зеро бу хатти-харакатни Рукиянинг табиатига, ўзини туттишига мувофиқ деб билди.

— Эрдан ёлчиган экансиз. Севишиб турмуш қурган бўлсангиз керак?

— О-о, севишганда қандок!— деди Рукия завк билан хитоб қилиб.— У ҳарбийдан келгунча икки йил, ўқишини битиргунча беш йил, жами етти йил қутибман-а! Езишган ишқий хатларимизни тўпласам бир жомадонга сифмайди.

— Кейин-чи, кейин нима бўлди?!

— Э, нима бўларди, мана кўриб турганингиздек... яшаяпмиз. Сезиб турибман, нимани сўрамоқчи бўлганингизни. Хойнаҳой, муҳаббат нима бўлди демокисиз. Ҳақиқий муҳаббат фақат китобларда бўлади дейишса ишонмасдим. Рост экан. Йўқ, муҳаббат бор, бундан кейин ҳам бўлади, фақат у вақтинчалик нарса, худди буюмдек эскириб-титилиб, ахйир тугар экан. Эҳтиёт қилинса, асраб-авайланса узоқроқ чидаши мумкин. Мен ўша... севишган кунларимизни эслагим келмайди.

— Нега?

— Чунки тарозига қўйилса бу томони босиб кетаркан. Ўзимча эзиламан, умрим бўйи ногўрри яшагандек кўнглим гаш тортади. Аммо бўлар иш бўлган: энди ўтган кунларни қайтариб бўлмас экан. Мен оқим ихтиёрида қалқиб, дуч келган катта-кичик тўлқинга таслим бўлиб оқаётган олмага ўхшайман.

— Қизик, шунақаям бўларканми?— деди Салима таажжубланиб.— Ахир бир вақтлар чиндан ҳам бахтли бўлгансизлар-ку! Қачондан буён...

— Қачон, нимадан бошланди— аниқ эслолмайман. Менимча ўша манжалақига илашгандан кейин орамизга совуқчилик тушди. Фақат совуқчилик эмас, ўтиб бўлмас бир ўпқон-жарлик пайдо бўлди.

— Ҳеч нарсадан ҳеч нарса

йўғ-а?! Ахир, бирданига қандай... хиёнат қилиш мумкин?— Салима бари бир бу сирли фожеа-можарони тасаввурига сифдиrolмади.— Балки сиз ҳасадгўй одамларнинг гийбатига учгандирсиз?

— Мен ҳам олдин ишонгим келмовди. Шубҳа-гумонларимнинг ёлгон бўлиб чиқшини жудаям истаганман. Аммо бундай эмас экан. Эрим қурилиш идорасида ишлар, кўпинча хизмати юзасидан сафарга-бориб турарди. Ўшанда негадир тез-тез сафарга кетадиган бўп қолди. Шундаям хаёлимга ҳеч қандай ёмон фикр келмади. Илгари сафардан соғиниб, ташна бўлиб қайтадиган одам бора-бора худди кўшдан чиққан ҳўкиздеқ сулайиб, қулоғидан ой кўринадиган аҳволда келар, ўзини етти ёт бегонадек тутарди. Аммо негадир кийим-боши ҳамиша ювиб-тозаланган, дазмонланган бўлади. Бир куни ўзим кийдириб юборган қўйлакни ташлаб, ўрнига бошқасини илиб кепти. «Қани ўзингизники?» деб сўрасам, олдинига каловланди, кейин тутуриқсиз баҳоналар қилди. Биттагям гапига ишонмадим. Кейинги гал яна сафарга жўнаганда секин орқасидан пойладим. Ўшанда биз янги ўзлаштирилган чўлда яшардик. Ўз юртига сифмаган, дордан қочган ҳар хил қаланги-қасанғилар кўп эди. Биров ҳазиллашиб кўзини қисса чинакамига эргашиб кетадиган саёқлар ҳам ҳар қадамда топиларди. Хуллас, яшшамагур шунақалардан биттасини топилди. Ўз кўзим билан кўрдим: башараси худди алвастига ўхшайди. Унга қараган одам бир ҳафта овқат егиси келмайди. «Э, номард, юрсанг тузукроғи қуриб кетганимди, бу нарса ҳозир қаҳат эмас-ку! Келиб-келиб шу мегажинни меидан афзал кўрдингми?! Суф сенга, туф сенга!» дедиму оркамга қайтдим.

Ўзиям гапим ёмон алам қилган экан денг, уч-тўрт кундан кейин уйга қайтди. «Бор кучала еган жойингга бориб тириш», деб остонадан қўймовдим, бети йўқ, куч билан уйга кириб олди. Анча вақт гаплашмай юрдик. Олдига овқат ҳам қўймайман, уст-бошигаям қарамайман. Ёйиш-ичиш ҳам, ётиштириш ҳам бошқа-бошқа. Башарасини кўрмасам дейман. Шу қадар кўнглим қолган-да, Салимаҳон. Болалар иккови ҳали ёш, уларда нима гуноҳ? Ёмон бўлсаям бари бир ота керак. Шу томонларини ўйлаб, шайтонга ҳай бераман. Бурнига сув қирса, инсофга келиб қолар деб умид қиламан. Аммо ер

юттурнинг нияти бошқа экан. Бир кунни томдан тараша тушгандек нима дейди денг: «Мен ундан бутундай воз кечолмайман. Аммо сенларниям ташлаб кўймайман. Домлага никоҳ ўқиттирмайсиз. Фақат сенинг розилигинг керак. Топганим сизларники. У пулга мухтож эмас. Фақат ҳафтанинг уч кунини менга берсанг, кифоя, қолган кунлар уйда бўламан», дейди-я уялмай-нетмай.

Аламинни ичимга ютиб, индамай туравердим. У мени ўтмас пичоқ билан бўғизлаётганини сезмас ё сезса ҳам парво қилмас, ҳамон зўр бериб, юзсизларча савдолашар эди. Мен сабр-тоқат билан уни эшитиб турдим, кейин эса: «Бор ўша мегажининг билан кўшмозор бўл! Қайта бу эшикка қадам боса кўрма!» дедим. Менга қўл кўтармоқчи бўлган эди, йўл қўймадим: «Агар қўлингиз теккиссанг, кўш-ниларни чақираман, мелсага айтиб, шарманда қилмаман!» дедим. Ана шундан кейин ели чиккан пуфакдек шаллашиб уйдан чиқиб кетди. Шу кунни аламахалгача ухлай олмадим. «Қайси қилган туноҳларим учун мени худо бунчалар азоблади?!» деб тонг отгунча йиғлаб чикдим.

Кунлар ўтаверди. Эрим уйга худди бегонадек келиб-кешиб юрди. Болалар уни суриштиришса, ёлгон гапирмади. Даданинг иши кўпайиб кетди, дейман. Аммо уйдаги аҳволни боладан яшириб бўлмас экан. Ўртадаги совуқчиликдан боёқишлар ҳайрон. Каттасининг эси кириб қолган эмасми, эр-хотин орамиздаги муносабатни кўриб сикилади, хамина хомуш юрадиган бўп қолди. Илгарни бир жойда ўтиролмайдиган шўх-олов болақайлар энди катталардек вазмин, индамай юришди. Турмуш-турмушимда ҳаловат йўқ. Кўп сикиладиган, сал нарсасга тутакиб, жаззакилик қилдиган бўлиб қолдим. Фақат боғчада иш билан андармоқ бўлиб овунаман, у билан-бу билан гаплашиб дардимни унутгандай бўламан. Ишхонада Бахри деган эрдан чиққан жудаям хурлико жувон бор. У ҳеч кимга айтмайдиган сирини менга айтар, ўзга эркаклар қилган қимматбахо совгаларни кўрсатиб, мактанар, бир неча бор мециям йўлдан уришга уриниб кўрган эди. Бошимга тушган ташвишдан хабар топган, менга аянгандай оҳангда насихат қилди: «Одам дунёга бир марта келади. уртоқжон. Сал одамларга ўхшаб яшаш керак-да, беш кунлик умрин. Яхши еб, яхши кийиб, яхши юриб қолсанг-чи!

Нима азоб сенга сикилиб! Хўш, эринга шунча садоқат кўрсатиб, нима каромат кўрдиги ундан?! Хўш десанг бир бойвачча билан таништириб кўяман. Ўзи базада ишлайди. Сен ҳам даву даворон суриб қолсанг-чи?!»

Илгарилари бунақа гапларга учмасдим. Кейин мундоқ ўйлаб қарасам, Бахрининг гапларида жон борга ўхшаб кўринаверди. Дарҳақиқат, эримнинг кўрнамакдигини ўйласам, ҳамма нарсадан воз кечворгим келар, икки дунё бир қадам бўлиб қолган эди. Тўғри-да, ўзим ҳали ёшман, айна ўйнаб-қуладиган пайтим, тақдир толедан кисса ҳам ҳусидан қисмаган. Бошқалардан кам жойим йўқ. Нега энди уйдан ишга, ишдан уйга бориб, мотам тутиб ўтиришим керак экан?! Хуллас, Бахрининг гапига кириб, ўша бойвачча билан танишдим. Яширмайман, мен ҳам совға-саломга ўргандим. Илгари бир ой ишлаб топганим битта дурустрок кийимга етмасди. Энди яхши еб, яхши кийинадиган, ўзимга қарайдиган бўлдим. Рангим чиқиб, димоғим чоғ бўлди. Энг муҳими — бошимга тушган кўргиликни унутдим. Олдинги ғам-андуҳлар ҳам гўё қумликка сингиб кетгандек туюлди. Мен сизга айтсам, одамзоднинг ҳамма ташвиши асосан йўқчиликдан экан. Биз тирикчилик кўйида ўзимизни ўтга-чўққа уриб, чумолидек ғмирлаб, бир марта берилдиган умрни беҳуда елга совурақанмиз. Яшашни билмаймиз. Бу дунёда ё заринг, ё зўринг бўлмаса қийин экан. Фалакнинг гардиши билан жазман орттириб (ўдай агар, шу йўлга қираман деб сира ўйламовдим), икковингаёям осон эришдим. Қаёққа кўлимни узатсам етадиган бўлди...

Рукия жимиб қолди.

«Хар бир одамнинг ҳаёти ўқилмаган қизиқ китоб экан-да!» деб ўйлади Салима. Шу тобда у Рукияни дабдурустдан оқлай ёки қоралай олмас, айна чоғда унинг турмушига ҳавас қилмас, унга кўпроқ ачинар. «Мен бундай қилмасдим, қилолмасдим, бошқачароқ йўл тутардим», демоқчи бўлар, аммо у қандай йўл эканини ўзи ҳам билмас эди. У «Кейин-чи, кейин нима бўлди? Эрингиз билан қандай яшадигилар? Ахир, шунча можаро, шунча ғам-сўздан кейин турмуш турмуш бўладими?!» деб сўрамоқчи эди, Рукиянинг оғиз жуфтлаганини кўриб, шахтидан қайтди.

— Мендаги ўзгаришларни кўриб, эримнинг пайтавасига қурт тушиб қолди. — дея хикоясини да-

вом эттирди Рукия, сочикка ўралган термосдан пиёлаларга чой қуйди. — Ичинг, энди овқатга бормай-миз.

— Хўп, — деди Салима, кейин қизкиб сўради: — Кейин нима бўлди?..

— Бир-икки марта боғчага ҳам келди, хид олмоқчи бўлиб. Аммо ҳеч нарсани сезмади. Сўрай деса ўзининг тили қисик, қилмишини ҳамкасбларим билади. Иннакейин, биз томонда бунақа ишни яшириб бўлмайди. Боғчада ҳамма менинг ёнимни олади. Ахийри чидолмадим. «Билиб қўй, агар қадамингни тўғри босмасанг, нақ терингга сомон тикаман!» дея дўк-пўписа қилишга ўтди. «Олдин ўзингга бок, кейин ногора қок!» дедим башарасига бакрайиб туриб.

Орадан ҳеч қанча вақт ўтмади, йўқ, ўша мегажиндан бутунлай қўлини ювиб, қўлтигига уриб қайтди. Энди сафарга бормайдиган, ишдан вақтли қайтиб, мен келгунимча уйлари супуриб-тозалайдиган, ҳатто овқат қилиб, болаларга қараб турадиган одат чиқарди. Аммо биз бир-биримизга бегонадек эдик. Илгариги яқинлик-иноклик йўқ, ўртадан нимадир кўтаришган, нимадир йўқолган. Энди уни қайта топиб, тиклаб бўлмайди. Тўғриси айтсам, бунинг кераги ҳам йўққа ўхшар, гўё инон-ихтиёрим ҳам энди ўзимда эмасдай эди. Бу гапларни нима учун сизга айтяпман — ўзим ҳам билмайман. Бари бир қимгадир ёрилиб, кўнглимни бўшатволишим керак эди. Сиз яхши аёлсиз, менга ўхшамаганингиз учун ҳам яхшисиз, одамни тушунасиз. Буни шунчаки йўлга айтаётганим йўқ. Ҳозир сизга ўхшаганлар кам учрайди. Сиздай аёл албатта бахтли бўлиши керак. Тақдир сизларни фақат битта нарсдан қисиб турибди. Хали белинлар тўла бола, худо хоҳласа бу армонингиз ҳам ушалиб қолар. Насиб этса, бешик тўйингизда ўзим йўқлаб бораман.

— Айтганингиз келсин, — Салима хар гал шундай яхши тилакни эшитганда суюниб-ховлиқиб кетади, хар гал бунга жавобан одат бўлиб қолган ўша гапини айтади, миннатдорчилигини бундан ортиқ изҳор қилолмайди. У опалари, қариндош-уруғларининг хонадонига кўп марта қузатгани бешик тўйи манзарасини кўз олдига келтирди. Келтирдию Рукиянинг гаройиб хикоясидан жунбушига келган ички ғалаёни ҳам ўз-ўзидан пасайиб, кўнгли сал ёришгандек бўлди.

— Чойингиз совиди, келинг бошқа қуйиб берай, — деди Рукия, ше-

ригининг пиёласига чой қуйиб узатди, кейин хижолат чеккандай бир овозда: — Ичинг. Сизга гап бермай нуқул ўз дардимни айтаверипман. Ўзингиз ҳам мундоқ очилинг. Туриш-турмушингиздан гапиринг. Одамнинг тафтини одам олади, — деди.

Салима кўнглини бўшатгач, ўзи ҳам анча енгил тортди. Гап билан андармон бўлиб, вақтнинг қандай ўтганини сезмай қолишди.

— Ойлави ҳаётингиз худди хинд киноларига ўхшар экан, — деди Рукия. — Айниқса, қандай танишиб, топишганингиз, хуш-нохуш кунлар, ҳатто ўша ягона армонингиз — ҳамма-ҳаммаси табиий, худди шундай бўлиши керакдек. Фақат, ҳали айтганим — ўша кинолардагидай битта бахтли яқун етишмай турипти. Тўғри, ҳаёт эртак эмас, лекин сиздай аёл албатта мурод-мақсадига етиши керак. Мен бунга ишонаман. Бари бир, сизга ҳавасим келади.

Салима бу гаплар қанчалик юракдан айтилганини билмоқчи бўлиб, ҳамсуҳбатига синовчан тикилди. Рукия ўйчан жилмайиб, олдидаги бўшаган пиёлани айлантириб ўйнар, гўё боягина ўзи ҳақда айтган гапларнинг энди унга алоқаси йўқдек кўринарди.

«Кизик, ҳеч ким ўзини ёмон деб ҳисобламайди, ҳеч ким ўзи ҳақда нохуш таассурот уйғотишни истамайди», деб ўйлади Салима. Шу лаҳзада унинг юрагида Рукияга нисбатан ачиниш ҳисси уйғонди. У аввал ҳамхонасидан бегонаси-рар, унинг хатти-ҳаракатлари ғашини келтирарди, ҳозир ана шу тўғри уни бутунлай тарк этди.

Ҳали окшом чўқмасданок хона ғира-шира бўлиб қолди. Сўхбатга андармон аёллар вақт қандай ўтганини пайкашмади. Айвонча рўпараси қалин дарахтлар билан қоплангани учун, ташқаридан қўналга қидирган қушлар шохдан-шоҳга сакраб, чиркиллаш бошлади. Кўча, хиёбон, майдонларда чироклар ёнди. Санаторий яна тунги ҳаёт оғушига чўка бошлади. Бундай маҳал ҳеч кимнинг хонада қолгиси келмайди.

Салима билан Рукия ҳам айланиб келиш учун хонадан чиқдилар.

Окшомда алоҳида файз-тароват касб этувчи сўлим-салқин боғ яна даволанувчиларни бағрига олган. Фаввора ёнида одам сийрак, негандир кейинги пайтларда Янгибой концерт қўймай қўйди. Бунинг ус-

тига ўзи ҳам, машинаси ҳам кўринмай қолди.

Улар марказий хиёбон орқали боғ адоғигача юриб бордилар. Бу томонда дов-дарахтлар, ўт-ўланлар қалин, деворнинг нарёғи қолхознинг узумзори. Улар тахта деворнинг маҳалла болақайлари очиб қўйган туйнугига етиб, энди орқага қайтишган ҳам эдики, шундоқ бешолти қадам наридан киз боланинг қикирлаб кулгани қулоққа чалинди. Улар тўхташди. Кўнғирокдек бу овоз ҳар иккисига танишдек туюлди. Рукия бармоғини лабига босиб «жим!» ишорасини қилди. Кўп ўтмай кулги яна такрорланди. Энди овоз эгасини танишди: бу Малоҳат эди. «Ана, кўрпизми?» — Рукия қўли билан чап томонга ишора қилди. Салима у кўрсатган тарафга қарадию ҳанг-манг бўлиб қолди: Малоҳат йўлка четигаги ўриндиқда йигитнинг тиззасига бошини қўйганча тепага қараб ётар, йигит эса ахён-ахён худди товук дон чўкилагандек пастга энгашиб-энгашиб кўяр эди. Уч қадам наридаги акация орасидан тушиб турган неон чирокнинг хира, сутранг шуъласи уларни ёритар, теvarак-атроф эса қоронғи эди.

Малоҳат эрқаланиб йигитнинг юзига енгил шапатилаб қўйди. Йигит яна энгашди, шу қўйи анча вақтгача бошини кўтармади.

Салима Рукияга қараб:

— Кетдик, — деди-да, унинг юришини ҳам кутмай изига қайтди. Сал нарида Рукия унга етиб олди.

— Маъмура опа ҳали шахардан қайтмабди, шекилли, — деди у.

— Шунақага ўхшайди, — жавоб қилди Салима.

— Онаси кўрсамиди, кизининг шу қилиқларини, — қулди Рукия.

— Онаси шу ерда бўлганда боласи бунақа қилиб ўтирмади! — деди Салима.

— Менга ақл ўргатишни, мени қузатишни билади, онаси. Ундан кўра, кизингдан хабар ол, — дея истехзоланди Рукия.

Салима хоналарида чирокнинг ёниб турганини кўриб, Рукияга деди:

— Маъмура опа қайтганга ўхшайди.

— Ҳа, шундай шекилли, — деди Рукия.

Улар тепага кўтарилишди. Хона эшиги қия очик эди. Йўлда толиқиб келган Маъмура опа қароватида ярим ёнбошлаганча газета варақлаб ўтирар, радиодан енгил қуй тараларди. Эшик очилганда опа қаддини ростлади. Рукия билан

Салима олдинма-кейин унга салом беришди.

Опа уларнинг саломига алик олгач:

— Малоҳатни кўрмадингларми? Хонасига чиқсам йўқ экан, — деди.

— Йўқ, кўрмадик, — деди Салима, шоша-пиша қўшимча қилди: — Балки биронта дугонаси билан айланиб юргандир, ҳали эрта-ку!..

Салима ёлғон гапириб ўрганмагани учун қизарди. Рукия унга норозиланиб қаради, мийиғида қулди-да, секин бориб қаравотига ўтирди.

— Киз бола бировнинг хасми, — деди Маъмура опа салмоқ билан. — Вақтида эгасига топшириб, кўнглинг тинчмагунча еган-ичганинг татимас экан.

— Минг тергаб-қўриқлаганингиз билан ўзига инсоф бермаса қийин. Қайтанга аяган кўзга чўп тушади, — дея илмоқли гап қилди Рукия кейин ўрнига бамайлихотир ёнбошлади.

Салима бошидан совуқ сув қуйилгандек бир сесканиб кетди: «Нимага шама қияпти ўзи? Наҳотки шу тобда...»

Маъмура опа Руқиянинг қочиринини сезмади. Шунинг учун ҳам унинг гапини маъқуллади:

— Тўғри, ўзига инсоф бермаса қийин. Инсоф ҳаммага керак.

— Келинлар, чой ичамиз, — Салима тезроқ гапни чалғитгиси келди. Сочикка ўроғлик термосни очиб, пиёлаларга ховури чиқиб турган чойдан қуя бошлади. Маъмура опа ўрнидан туриб, жавонча устидаги тугунни очди. Ноз-неъматлардан ликопчага оз-оздан солиб, бир четга алоҳида ажратгач, қолганини ўртага қўйди. Салима Рукия билан кўз уриштириб олишди: «Малоҳатга!»

— Синглим кизини чиқарувди. Қани олинглар!..

Ҳаммалари патир нон, қатлама, сомса, писта, майиздан тотиниб чой ича бошлашди. Маъмура опанинг хаёли паришон, нигоҳи жонсарак — йўқладан овоз келса эшикка қарайди.

Салима нимадир демокчи бўлди-ю, аммо боғдаги ўша манзара кўз олдига келиб, оғиз очолмади. Рукия сомса ейиш билан овора. Ноқулай жимликни радионинг овози бўлди:

«Хурматли дўстлар! Олдинги гап эфирга чиққан ифбат ҳақидаги мунозарамиз, сиз, азиз радиотингловчиларда катта қизиқиш уйғотди. Редакциямизга кўплаб хатлар келмоқда. Ҳозир ана шу мактублардан айримларини эътиборин-

гизга ҳавола қиламиз...»

Маъмура опа ўрнидан туриб радионинг симини тармоқдан олиб қўйди.

— Ифбат эмиш! Тавба, бу ҳақда таланиб-тортишишнинг ўзи уят, бемаънилик эмасми?! — деди жаҳл билан.

— Нега энди бемаънилик бўларкан? — унга қўшилмади Рукия, қўлини сочқика артди, ўрнидан турди-да, ўзининг каравотига бориб ўтирди. — Одоб-ахлоқ доирасида ҳамма нарсани муҳокама қилиш мумкин.

— Одоб-ахлоқ бунақа бўлмайди, — деди Маъмура опа қизишиб. — Мана биз ҳам ёш бўлганмиз, аммо ахлоқ ҳақида оғиз кўпиртириб гапирмасдик, ҳамма нарсани дилимизга жо қилинган эди. Тилимиз билан дилимиз бир эди. Урушда солдатларнинг шинелига ўралиб, бирга ухлаб қолардик, аммо ҳеч кимнинг ҳаёлига ёмон фикр келмасди...

— Ха, энди у даврлар бошқа эди, — деди Рукия энсаси қотиб.

— Менимча, яхши-ёмон ҳамма замонда, ҳар бир авлодда бўлган, — уларнинг ораларига тушди Салима.

— Мен ҳам шуни айтмоқчиманда, — Рукия тортишувни ўз фойдасига ҳал қилмоқчи бўлди. — Ҳар кимнинг гуноҳ-савоби ўзига! Қил-кўприкдан ўтаётганда ўзи жавоб беради... — деди у, кейин эса ўз гапи ўзига наъза қилиб кетди шекилли, хиринглаб қолди. Аммо Маъмура опа билан Салиманинг жиддий ўтиришганини кўриб, ноилож жимиб қолди. Сал ўтгач эса: — Дарвоқе, намунча жиддийлашиб кетдик?! Санаторийга нима учун келганмиз? Бари бир бунақа тортишувдан фойда йўқ. Келинлар, яхшиси ҳозирги гапларга дахлдор битта латифа айтиб берай.

— деди Рукия, олдин опага, кейин Салимага мағрур-беписанд қаради. — Ешини яшаб, ошини ошаган чолу кампир бор экан. Бир куни чол: «Кампиршо, мана шунча йил бир ёстикка бош қўйдик. Қани айт-чи, менга неча марта хиёнат қилгансан?» деб сўрабди. «Э, миянгиз айнидими чол? Нималар деб алжираяпсиз?» дебди кампир. «Кел энди, тўғриси айт, бари бир ўлиб кетамиз», дея кистовга олаверибди чоли тушмагур. «Олдин сиз айтинг бўлмаса», дебди кампир. «Айтсам айта қолай, чордоқда бир халта бор, олиб тушинг», дебди чол. Кампир халтани олиб тушибди. Чол халтанинг оғзини очиб силкиган экан, ерга бир талай ёнғок сочилиб

кетибди. «Халтада қанча ёнғок бўлса, сенга шунча марта хиёнат қилганман, уэр кампир», дебди чол. Навбат кампирга етганда: «Тандирнинг остини қазинг, бир хум чиқади», деб чолига буюрибди. Чол хумни қазиб келтирибди. Мундоқ ағдарган экан, уйнинг ичи мошга тўлиб кетибди. «Шу ерда қанча мош бўлса, шунча марта хиёнат қилувдим, энди орамиз очик, чол!» деб жавоб қилибди кампир. Чол унга анграйиб қараб турган экан, қўшиб қўйибди: «Бу мошдан сизга беш-олти марта мошхўрда ҳам пишириб берганман!»

Салима мийғида қулиб қўйди. Маъмура опанинг кўнглига шу тобда ҳазил сиғмас, ҳамон жиддий-дилтанг эди. Рукия бир зум тараддуланиб турди-да, ўзича опани мувозанатдан чиқармоқчи бўлди.

— Маъмура опа, энди тўғриси айтинг, сиз ҳам шунақа мош тўплаганмисиз?

Опанинг кўзлари ногоҳ чўғни босиб олгандек олайиб кетди. Нима дейишини билмай серрайиб қолди. Салима таги зил кета бошлаган бемаврид ҳазилининг олдини олмаганидан афсусланди. Фақат Рукиягина парво қилмас, ёстикка тирсагини тираганча Маъмура опанинг жиғига тегишда давом этарди:

— Айтинг энди, ҳарҳолда фаришта бўлмагансиз-ку!

— Рукия! — Маъмура опа жаҳл билан қаддини ростлади. — Ҳаммани ўзингизга ўхшатманг!

— Вой-вой, менга нима бўпти?! — Рукия масҳараомуз бурнини жийрди.

— Қимлигингиз шундоқ пешонангизга ёзиб қўйилган! Ишонмангиз — ана ойнага қаранг!

— Э-ҳа, ҳали шунақами? — Рукия сенга кўрсатиб кўяман дегандек, ҳезланиб ўрнидан турди. Ранги гезарган, важоҳати ҳунук эди. — Йўқ, сиз аввал айтинг, менга нима кипти? Пешонамга нима деб ёзилпти?

— Қўйинглар энди, шу арзимага нарсаса... — Салима уларни муросага ундамоқчи эди, сўзи оғзида қолди. Рукия қўлини паҳса қилганча опага зуғум қила кетди:

— Тишингиз борида роса гўшт егандирсиз? Энди бизга ўхшаб ўйнаб-қуллолмайсизда-а?! Алам қиялтими?!

— Сенга ит ўхшасин! — Маъмура опа азбаройи жон аччиғида оғзига келган сўзини ўк қилиб отди.

— Олдин кизингн тийиб ол, кейин бировга ақл ўргат!

— Қизимга тил тегизма!

— Қизингга ит тегиб ётибди-

ку! — титраб-қакшади Рукия.

Маъмура опа тўла гавдасига ярашмаган чакқонлик билан ўрнидан турди-да, Рукиянинг ёқасига чанг солди:

— Сўзингни қайтиб ол, манжа-лаки! Бўлмаса ҳозир бўғиб ўлдирман!

Одамнинг жаҳли чикқанда вужудига фавқуллодда бир куч қуйилиб келади. Шу дамда опанинг қўллари тошдек қаттиқ эди. Рукия ёқасини бўшатиш учун қанча уринмасин, улдасидан чиқолмасди... Ўртага тушган Салима худди кучли тўлқинга йўлиққан хасдек икки ўртада чайқалар эди. Рукия чегарани бузиб қўйиб, энди керакли сўз — «парол»ни айтмагунча исқанжадан чиқолмайдиган бир тутқун холига тушганини англади. Энди ортга ҳам йўл йўқ эди.

— Эрсираган кизинг... боғда... чакишиб ётипти! Ишонмасанг бориб қара!

Маъмура опа Рукиянинг ёқасини қўйиб юборди-да, Салимага юзланди:

— Шу гап ростми?...

Салима дабдурустдан нима деярини билмай, каловланиб қолди:

— Мен... билолмадим энди, боя ким биландир гаплашиб ўтиргандек бўлувди...

— Э, нима қиласиз ёлғон гапириб! — Рукия «суф сизга!» дегандек қўлини кескин силтади. — Боягина боғда чакишиб ётганини ўз кўзингиз билан кўрдингиз-ку!

— Қани кетдик боққа!

Опа бу гапни босқа-хотиржам оҳангда, аммо катъий ҳукм қилиб айтди. Чамаси, у Рукиянинг сўзлари ғирт ёлғон, уйдирма-туҳмат эканига қаттиқ ишонар, тезроқ ёлғонни фош қилиб, кўнгли жойига тушишини истар эди. Шу тобда унинг даъватидан бўйин товлаш мумкин эмас эди.

Пастда қоровул чол рўйхушлик бермай тўнғилади:

— Бемаҳалда нима қиласизлар энди? Тезроқ қайтинглар, эшикни беркитаман!..

...Тахта девор ёнига борганда ҳаммалари тўхташди. Салима шошиб неон чироқ остига қарадию ўриндикнинг бўш эканлигини кўриб: «Хайрият!» дея енгил нафас олди. Маъмура опага гапирмоқчи бўлди-ю, бироқ сўзи оғзида қолди. Ногоҳ ўриндикдан беш-олти қадам наридаги қоронғиликдан йўтал товуши, сўнг эса эркак кишининг ва аёлнинг кулгиси эшитилди. Учовлон турган жойларида михланиб қолишди. Салиманинг юраги

шув этди. Рукия эса тантанавор табассумни яширолмади...

Маъмура опа беихтиёр ўша шарпа томон интилди. Уч-тўрт қадам одимладию гандираклар дарахтга суяниб қолди. Салима унга ёрдамга ошиккан эди, Рукия қўлидан тутиб қолди: «Аралашмайлик, ўзи кўрсин!»

Қоронғиликдан Малоҳатнинг тантиқ овози баралла эшитилди: — Бўлди, қўйворинг энди!..

Бу овоз Маъмура опани ўзига келтирди чоғи, яна олдинга талпинди.

Шундан кейинги воқеалар худди саргузашт кинолардаги каби тез содир бўлди: Малоҳат бор овози билан чинқирди. Бечора она: «Мана сенга, қанжиқ! Мана сенга, ифлос!» дея беҳаё қизининг сочидан бурар, дуч келган жойига аёвсиз урарди. Шу пайда Рукия билан Салиманинг қаршисида жинси шимини қўлтиқлаб олган ёши ўттизларда бўлган пахмок соч, уккикўз йигит пайдо бўлди. Салима уни рақс майдонида кўрганлигини эслади. Йигит нима қилишини билмай каловланиб турди, кейин юрганча тахта девордаги туйнукка ўзини урди ва тезда кўздан ғойиб бўлди.

Бу пайтда Маъмура опа юрагини чағалдаганча қизи ва нотаниш йигит томонидан пайхон қилинган майсалар устига ўзини ташлади. Сочлари паришон, ёқавайрон Малоҳат қўрқиб кетиб онасининг устига ўзини огди, кейин, Салимага қараб:

— Салима опа, айтинг, ойм кўзини очсин! Қўрқиб кетяпман, айтинг! Мени кечирсин! — дея хўнг-хўнг йиғлашга тушди.

Салима Маъмура опанинг ёнига келди, секин ёнига чўккалади. Сал нарида қоққан қозикдай туриб

қолган Рукияга ошқора таънадашном билан қаради.

Рукиянинг ҳам эҳсонаси чиқиб кетганди. Нима қилишини билмай:

— Навбатчи дўхтирни чакириш керак, — деди.

— Ойижон, кўзингизни очинг, мен ахмок қизингизни кечиринг! Жо-оң ойижон, мени кечиринг! — дея йиғлашини қўймади Малоҳат.

Маъмура опа кўзини очди. Тезасида бўзлаб турган қизини кўрдию, юзини ён томонга ўгирди-да:

— Кет, сендай қизим йўк. Оқ қилдим! — деди, кейин яна кўзини юмди.

Малоҳат бу аёвсиз қарғиш-хукми эшитиб, баттар йиғлашга тушди ва ойнасининг устига ўзини ташлади. Салима уни қўлтиғидан ушлаб, турғазди-да, охишта қулоғига шипшиди:

— Тезроқ бориб, ҳамшира билан дўхтирни чакириб келинг. Биз қараб турамыз.

Малоҳат гандираклаган қўйи даволаш бўлмаси томон югуриб кетди.

Юрак хуружи ахйри ўз ишқини қилди. Дўхтир ва ҳамшираларнинг саъй-ҳаракатлари зое кетди. Маъмура опа боғнинг хилват бурчагида, боягина қизи томонидан пайхон қилинган майсалар устида жон берди.

Телбаларча хўнграб, фарёд қилаётган Малоҳатни онасининг жасадидан ажратиш осон бўлмади. Ҳамшира марҳумнинг юзига оқ чойшаб тортиб қўйди.

Салима даҳшат билан ўйлади: «Ажабо, боягина бор одам энди йўк! Наҳотки борлик билан йўклик ораси шу қадар яқин бўлса?! Бу кунни, бу тунни, бу фожеани қандок унутиб, қандок ҳазм қилади энди? Во дариг, Малоҳат билан Рукия энди қандоғ яшашади?»

Салима алламаҳалгача ухлолмай, тўлганиб чиқди. Ахйри бедорликдан ҳориб-чарчаб, кўзи илдинди. Ғалати туш кўрди: Маъмура опа билан боғда сайр қилиб юрганмиш. Опа бир-бирининг пинжига кириб, қўлтиқлашиб юрган жуфтларни кўриб дермиш:

— Товук кўндокка чикмай дарров топишиб олганини қаранг! Тавба! Гўё ҳаммасининг эри талок қилгану бу ерга ҳалола қилдириш учун келишгандек. Фақат никоҳ ўқитиш қолган, холос...

Салима чўчиб уйғониб кетди. Енига ўгирилиб қаради: опанинг жойи бўм-бўш эди. Юраги ҳувиллаб, кўз олдини қора туман қоплади. Кейин Рукиянинг пишиллаб ухлаётганига кўзи тушди. Яна алламаҳалгача мижджа қокмади. Қайта кўзи илинганда яна туш кўрди. Яна ўша хиёбонда юрганмиш. Ажабо, неғадир ҳамроҳи гоҳ Рукия, гоҳ ишхонасидаги Ҳамида қиёфасида намоён бўлар, икковининг ҳам гапи бир хил эмиш: «Ўл-а, сени буёққа юбориб, эринг бошқасига уйланиб олди-ку! Қийналиб юрмай деб, биратўла болалигини олди!»

Салима яна чўчиб уйғониб кетди. Шу қўйи бошқа ухлолмади. Қайта кўзини юмса беҳосият туш давом этишидан чўчиди. Халатини эгнига кийди-да, айвончага чикди. Теварак-атроф хали қоронғи эди. Тунги салқинда эти жунжикди. Эрини, уйини ўйлади. Ўйладию ортиқ бирон кун ҳам бу ерда қололмаслигига ақли етди. «Эрталаб понуштани қиламан-да, уйга жўнайман», деб қатъий тўхташга келди, кўнгли тинчиб, яна ичкарига кирди. Тонг отишини интиқлик билан қута бошлади.

Оловланди қалбимда ҳавас

Сулаймон

ШОДИЕВ

Ариқ бўйларини майса қоплади,
Еллар олиб келди илиқ бир нафас.
Сени излаб келдим, аммо топмадим, —
Севгилим, бу менинг баҳорим эмас.

Чечаклар қулф урган боғларга боқдим,
Оловланди кетди қалбимда ҳавас.
Фақат сен йўқ эдинг, хаёлга боғдим:
Севгилим, бу менинг баҳорим эмас.

Кўкдан тизилишиб ўтди турналар,
Мени ёлғиз кўриб беришдилар сас:
«Нечун беҳудага бағринг тирналар,
Кутмагин, бу сенинг баҳоринг эмас!»

Мен кетсам, фироқдан бағрим кўйганда
Қордай эриб битса сабру қарорим,
Сен эса боғларга қадам кўйганда,
Бу сенинг баҳоринг бўларми, ёрим?

Муҳтожлик

Шунча ўт-олов бор менинг кўксимда,
Уф десам эрийди Шимолий Кутб.
Аммо илинж билан боқиб кўзингга,
Турибман бир чимдим ҳарорат кутиб.

Кечиккан гуллар

В. Висоцкий хотирасига

Менга дедиларки, қабринг ҳар саҳар
Кўмилиб кетаркан тоза гулларга.
Шоир, севармидинг, гулни шу қадар,
Ҳофиз, шайдомидинг чиндан уларга?

Шошиб кетмоқликнинг боиси шулми
Энг баланд пардада созингни ташлаб?
У вақт — ким ёдига келтирган гулни —
Овозинг турганда мағрур жаранглаб?

Менга дедиларки, қабрингда ҳар тонг
Мавжланиб тураркан барҳаёт гуллар.
Сен эрта сафарга чиқдинг, оғажон,
Гуллар-чи, кечикди, кечикди уллар...

Собик тежамкор ҳақида баллада

Шоир сўз тежайди, мусаввир — бўёқ,
Йўловчи — масофа, ишчи — вақтини.
Фурсатга насия керакмас, бироқ
У биздан сўрайди фақат нақдини.

Буни ҳамма билар, амал ҳам қилар,
Фойдасини эса кўриб турибмиз:
Кўкдаги ракета — тежалган йиллар,
Фахр этиб кўкракка уриб юрибмиз.

Асли-ку тежамкор бўлмақ кўп сара,
Тилинг ҳам, қўлинг ҳам хўп узун бўлар.
Биринг — икки, яъни сеники марра,
Эртанг нурли бўлар, иқболинг кулар.

Аммо тунов кунни рўй берди бир ҳол,
Бир тежамкор чиқди, ичи олалик.
Уртага ташлади шундайин шior:
«Дўстлар, қулгини ҳам тежаб қолайлик!»

Шу-шу қабоқлардан табассум эмас,
Совуқ қор бетиним ёға бошлади.
Руҳимизга Хўжа Насриддин эмас,
Азозил нафаси кира бошлади.

Бизлар-ку чидадик,
Фақат у шўрлик..
Шўрликнинг юраги беролмади дош.
Бу қандай кўргулик, бу қандай хўрлик,
Нечун бемаҳалда бўлди у адош?..

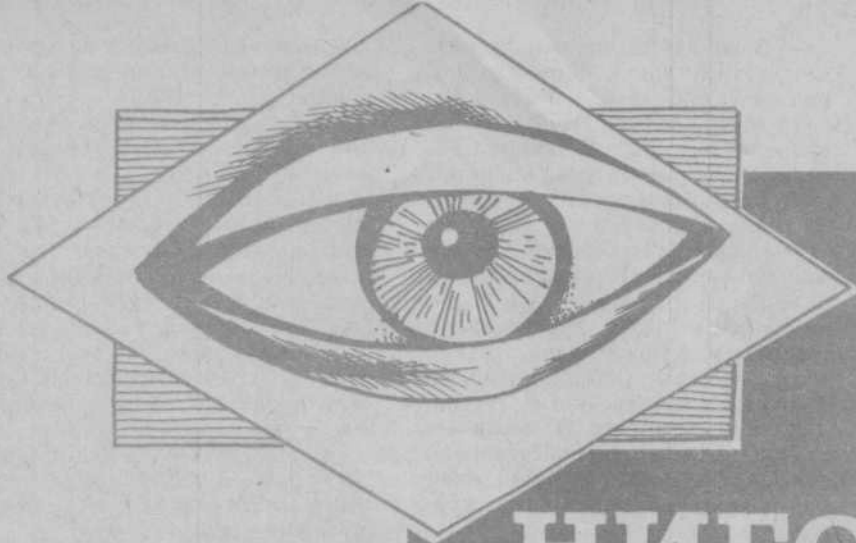
Фурсат озроқ эди ўйлаб кўриш-чун,
Лекин бир янгилик тополдик ажаб —
Собиқ тежамкорни ерга қўйиш-чун,
Кузатиб бордик биз кўз ёшни тежаб.

Албатта, бир жойда қотиб турмаймиз,
Янгилик кашф этиб яшаймиз ҳар дам.
Дейлик, энди уни эслаб юрмаймиз,
Тежаймиз у ҳақда хотирани ҳам...

Томга чиқаётган одам
Томга чиқиб бўлгач,
Нарвонни тортиб олмаса керак.
Тоққа чиқаётган одам
Агар ўлмаса,
Тогда қолиб кетмас бир умр.

Хуллас,
Хув, юксакдаги зот
Осмондан тушмаган-ку, ахир.

НИГОҲ

ОЛМАХОНДАН СЎРАНГ...

Олмаҳон, «Ёшлик»нинг 8-сонини сотувга чиққанидан нари борса, 25 кун вақт ўтди (бугун 19 сентябр), шунга қарамасдан Сизнинг номингизга жуда кўп хатлар келди. Хат муаллифларининг аксарияти дардманд. Уларнинг барчасига ёрдам беришга вақтингиз, кучингиз етармикин?

— Хозирча жўрнал орқали энг дарди оғир кишиларга жавоб бериб турсак, сўнгра яна бир иложини қилармиз.

Бўлмаса, танлаб ўқийман: Усмон Юсупов туманидан беш нафар фарзанд оналари (Мукаррама исмли аёл)га шифо излашяпти экан.

— Анчадан бери касал экан оналари, асаблари яхши эмас. Дўхтирга кўп қаратишибди, лекин бу дўхтирлик ишмас. Инс-жинсларнинг зиёнидан бўлган. Мусулмончилик йўлини мустаҳкам тутсин. Сўнг кўл, яъни фотиҳа олсин. Чиллада ўтиради. Ушбу амалларни қилса, енгиллашиб, яхши бўлади.

Кумқўрғон туманидан М. исмли йигит-тўққиз ва уч ёшли икки укасининг юра олмаслигини ёзиб, ёрдам сўрабди.

— Бу болаларнинг камчилиги қондан ўтган, яъни туғма касаллик. Ота-онасида жинсий етишмовчилик бўлган. Нукталарини силаса, массаж қилса фойда беради. Худо шифо берсин-у, отдек бўлиб кетади деёлмайман.

Г. исмли аёлнинг хати: «Олмаҳон синглим! Сизга армон тўла юрагим билан мактуб йўллаяпман. Эрим

билан севиб турмуш қурганмиз, афсуски, ўн йилдан буён тирноққа махталмиз. Ажрашишга кўзим қиймайди». Комсомолобод посёлкаси.

— Аёл соғлом. Эрида айб бор. Нима десам экан... уругини кўролмаяпман. Бирон маслаҳат беришга ожизман...

Олмаҳон, яна бир мактуб шу мазмунда экан. Уни Тожикистоннинг Турсунзода туманидан Х. исмли аёл ёзган. «Олмаҳонжон, азизим, ёрдам беринг, мен ҳам она бўлай», дебди у.

— Ойнинг бошида, ўртасида ва охирида эр-хотин уч марта қайтарма қилишлари керак. Сўнг азиз жойларни зиёрат қилишсин.

Андижон вилоятининг Марҳамат туманидан М.хон исмли аёл соғлигидан ажралиб, икки йилдан буён ишдан бўшаб уйда ўтирган экан.

— Бу аёлнинг юраги кўп сиқилади, боши кўп оғрийд. Кўнгли ғаш. Оёқ-кўли шалвираб, ўзини қувватсиз ҳис этади. Бу киши бир шаҳид ётган жойни босган. Ўнта шам ёқсин. Ота-онаси бир авлиёга сизинган, ўша авлиёнинг арвоҳи умидвор бу кишидан.

Учта мулладан чилёсин ўқитсин. **Қува туманидан С.хон исмли аёлнинг ўғли армиядан баҳорда келиши керак экан. Дарак бўлмаётганмиш. Ёрдам бера оласизми шу онахонга?**

— Майли, лекин бундан кейин йўқолганларга башорат қилмай-

ман. Худо паноҳ берсин. Опажон, ўғлингиз тугунли йўлда, қоронғулик ичида. Шунинг учун қаердалигини айтолмайман. Мушкул, жуда мушкул йўл. Худо йўлини очсин, умри билан берган бўлсин.

Задарёлик Садриддин деган киши 5 ёшли ўғлининг расмини жўнаптибди.

— Бу болакай юролмайди, сабаби кўл-оёғи, онги заиф. Хол-аҳволини тушунтириб беролмайди. Садриддин акага бирон шифо айтолмайман. Чунки ўғли туғилаётганда асаби лат еган.

Ўртачирчиқ туманидан 16 ёшли Раъно исмли қизга онаси даво сўраб ёзяпти.

— Юрак тутқаноғи бор бу қизнинг. Ўзини мадорсиз ҳис қилади. Кўп жойларга кўрсатган. Юраги кинидан кўзгалган. Давоси — молнинг юраги билан қокдирсин. Сўнг ўша юракнинг ўзини пишириб есин. Мозорнинг тупроғини чайиб ичсин.

Гузорлик Гулнора деган келинчақ беш йилдан бери фарзанд кўрмайяпмиз деб эрининг расмини юборибди.

— Бу йигит орқали, яъни зотида бахши момо ўтган. Унинг руҳини хурсанд қилсин. Хатми Қуръон туширсин. Бир марта худойи қилсин. Фарзандлик бўлишади.

Термиз шаҳридан Барно исмли ўттиз ёшли аёл хат ёзяпти. Дардманд. Дардини жўрнал орқали ёзиш ўнғайсиз.

— Тушунарли. Бу киши бемаҳалда ташқарида, мол сўйилиб, қон

тўқилган жойда ўтирган. Шу жойда инс-жинслар теккан. Учта муллага қасида ўқитсин. Касал жойига асал билан шавил (отқулоқ) ни кўйиб бойласин. Қора кўй билан кўчирик қилсин. Тузалиб кетади.

Андижон шаҳрида яшовчи Аҳамжон деган йигит икки йилдан бери юраги сиқилиши, қулоқлари шангиллаши, сал нарсадан асабийлашаверишидан шикоят қилибди.

— Мияси чайқалган бу кишининг. Қулоғига тулкининг ёғи билан анжир сувини томизсин. Кўйнинг думбасини бошига тортсин. Худо шифо берсин, соғайиб кетади.

Олмаҳон, Мана бу конвертнинг бетиди, манзил ёзиладиган жойда тўрт сатр шеър ўқиб қолдим. Эшитинг:

«Андижондан бир нола:
Шифо излар Дилдора.
Фақат беринг эътибор,
Сиздан излайди чора».

— Ана ҳолос, синглизми адабиёт шайдоси шекилли. У кўп дўхтиру табиблардан шифо топмабди. Кўзи бир оз ожизлашган, олисрокдаги кишиларни танимай қийналади. Сабаби — кўз асаблари заифлашган. Кучли овқат, новвот чой, памил чой, етти хил мевали дарахтнинг баргини қайнатиб сувини ичсин. Қўқатлар (кашнич, райхон, укроп) дан кўп истеъмол қилсин. Кўзлари равшан бўлиб кетади.

Негадир сизга келаётган мактубларнинг аксарияти Қашқадарёдан. «Мен жаридани ўқиб, сизда бундай фазилат борлигидан бағоят хурсанд бўлдим. Уйлайманки, Сиз юзлаб эмас, минглаб кишиларнинг дардига малҳам бўлаётгандирсиз. Сиздан илтимос, онажоним дардига малҳам бўлинг. У кишининг ёшлари 60да, исмлари Муқаррам. Расм юборишга... илож йўқ. Н. Ҳайдаров, Ғузор».

— Бу аёл ўзини яхши хис қилмайди. Дард анча чўзилган, қийнаган. Иккала оёғиям яхши эмас. Кўзлариям хира. Бешта мулладан чилёсин қилдирсин. Шуида яхши бўлади.

Улянов туманидан 45 ёшли онахон кизчаси Тоштурдиннинг сувратини юборибди. Бор илинжим сиздан дебди.

— Кўпдан бери касаллиги туфайли бу синглизми дўхтирларга анча қаратган. Юраги дардманд. Шифоси — молнинг юраги. Ўша юрак билан қонлатиб, сўнгра уни пишириб есин.

Шу тумандан Гулшода исмли 17 ёшли киз мурожаат қилган.

— Боши кўп оғрир экан бу қизнинг. Тунги қовуқ бўшлиғи бор. Кечаси ўзидан кетади. Қовуғи бошига от ёғи сурсин. Қўй миясини кўп истеъмол қилсин. Етти хил мевали дарахтнинг баргини қайнатиб ичсин. Бодом дарахтининг баргини қайнатиб ювсин.

Яна шу ерлик Холбиби исмли аёлниинг сувратига бир қараинг.

— Рухий беморлиги бор экан. Вақти-вақти билан ҳуруж қилиб турар экан. Кўпроқ чилла вақтида тутати шекилли. Шунинг учун чилла вақтида қасида ўқитиб турсин.

Мазкур вилоятдан Н. деган келинчак фарзанд кўрмаётганидан нолибди. Тортинган шекилли, аниқ манзилни кўрсатишни лозим кўрмабди.

— Уф-ф, нима дейин, анчадан бери фарзанд кўйида эканлар. Юлдузи кўшилмаган эри билан. Мени маъзур тутсинлар, аён бўлганини айтай: бошқа турмуш курсалар албатта фарзанд кўришади.

Шахрисабзлик З. исмли аёл Қарим деган кишининг сувратини юборган. Илтижо билан жавоб кутмоқда.

— Кўпдан буён рухий ҳастага ўхшашди бу одам. Анча оғир экан дардлари. Зиёратгоҳ мазорларга, фаришталар жойларга борсин. Тоғ-ўтини қайнатиб сувини ичсин. Тоғза ҳаволи жойларда кўпроқ дам олсин.

Навбахорлик Ойзода исмли...

— Бўлди, тушундим. Бу опамизнинг бачадони газаклаган... Нима десам экан, жўрналингиз орқали эълон қилсак, ноқулай, дўхтирлар даволашади... Кейин уч марта қайтариқ қилсин.

Н. Масидиков Тошкент вилоятининг Оҳангарон...

— Бир кўзи ожиз, иккинчиси хира. Нафас, ўпка қисмида шамоллаш бор. Бир оёғи, бир кўлидаям оғрик сезяпман. Қўй қалласи билан қокдирсин. Ок илонинг ёғини оёққўлига сурсин. Шохизидани зиёрат қилсин.

Мана бу хат Норинисо Кўзибой кизи деган аёлдан. Утинчи — сиздан шифо сўрайди.

— Мехнатқаш, кўп машаққат чеккан аёл. Ҳозирга доғур суяклар, бўғимлари оғриди, қон босими кўтарилади, жигари оғриди, шу туфайли қорни шишади. Ун икки бармоқли ичаги яллиғланган. Бу киши исирикни қайнатиб сувини ичсин. Зотида бир момо ўтган, ўша момонинг арвохи умидвор бу опамиздан. Момосининг руҳларига атаб садақа берсин. Уйининг орқасидаги мазорни зиёрат қилсин.

Қамашидан Дилшод ва Орзигул деган келин-куёвлар илтижо қилишпти.

— Қуёвнинг уруғи нимжон. Чумчуқ гўштини есин. Дўхтирлардан яхши бўлиб кетади.

— Олмаҳон, мазкур хатлар бугун тахририятимиз пўчтасига келган мактубларнинг мингдан бири, ҳолос. Бизнинг имкониятимиз чегараланган, ҳаммасидан фойдалана олмаймиз. Лекин, аввалги ваъдамиз бўйича янги йилдан бошлаб яна жўрнал саҳифаларида Сизни муштарийлар билан учраштиришимиз керак. Бари бир хат ёзган минглаб қора кўзлар Сизнинг жавобларингизга илҳақ бўлиб қолишпти. Барчасининг дардига малҳам бўлишининг иложи йўқ-ку.

— Менда бир фикр бор, мухбир ака. Жўрналингизга фақат қизиқсинганлар эмас, оғир беморлар ёки бошига оғир мушқуллик тушганларгина мактуб ёзишса яхши бўларди. Чунки бу ердаги бир талай хатларни ўқиб жуда энсам қотди. Сабаби, улар мени авлиёсифат тасаввур қилишган чоғи, нуқул келажаклари ҳақида сўрашган. Бундай хатларга жавоб бермайман. Мен назарда тутатган мушқуллик кишилар бизга ёзганларида хатнинг ичига бир бўш конверт солиб, унинг устига ўз адреси ва исм-шарифини ёзиб юборсинлар. Сиз, жўрнал ходимлари менга хат ёзишда ёрдам берсангиз, улгурганимизча ҳаммасига жавоб қилардик. Яна бир гапни хат муаллифларига айтишдан тортиниб турибман: агар малол келмаса, кўнгилларидан чиқариб, оз миқдорда пул қўшиб юборсин. Бунга нафс балосига йўйишмасин асло. Чунки беморларнинг юки тушади менга. У пулларнинг бир қисмини олиб, қолганини маҳитга, етимхоналарга садақа қиламан. Оллоҳ ҳар биримизни дарду балодан асрасин!

АЗИЗ ЖЎРНАЛХОНЛАР!

Энди Олмаҳонга хат орқали мурожаат қилмоқчи бўлсангиз, қуйидаги адресга ёзинг:

Тошкент шаҳри —
113

Олмаҳон Тожибой қизига

Ўз қўлига тегсин.

Мактубларингизни Олмаҳоннинг ўзи олади ва жавоб ёзади.

Юлдузликимиз

Билганми?

Осмон тўла юлдузлар,
Қани сенинг юлдузинг? —

дея савол ташлайди бизга шоир. Хайрон бўламиз. Савол замиридаги пинҳона таъкид («Қани, ахир, сенинг юлдузинг?») ни англагач эса хайратимиз ошади. Рост-да, туганмас ташвиш ва икир-чикирлардан иборат бесамар хаёт, рўзгор, тирикчилик гамидаги тинимсиз чоп-чоплар ва бирдан... «Бе-э! — деймиз. — Юлдуз эмиш-а! Худо бизга ифлос эса-да, шу ҳавосию захарланган эса-да, шу сувини раво кўраётганига ҳам шукр!» Холбуки, нужумот (астрология) деб аталмиш илмнинг таъкидлашича, ҳар бир инсон ўз юлдузига эга ва биз истаймизми, йўқми — ҳаётимиз, демакки, бугунимиз ва келажакимиз ҳам, буткул уларнинг измида. Ишонмайсизми? Чин «пионерлик» сўзи! Кимнинг бўларди, шу — нужумот илмининг-да! Ахир, тарихи инсоният ибтидосига бориб тақалса-да, факат куни кеча тан олдик биз уни, тан олиб, бўйнига тантанали равишда ол бўйинбоғ такиб кўйдик. Ва мана, бугун унинг карнай садолари остида нафас оломқдамиз, қадам ташламоқдамиз.

Хўш, қандай илм ўзи у — нужумот илми?

«Катта Шўро комуси»да у ҳақда қуйидаги сўзларни ўқниш мумкин: «Астрология, илми нужум — инсон тақдири ҳамда тарихий ходисалар самовий жисмлар ҳаракатига боғлиқ деб билган ва юлдузларга

қараб фол очиш билан шугулланган сохта таълимот» (таъкид бизники — Муҳар.).

«Билган», «шугулланган»... То бугунги кунга қадар «мўътабар» саналиб келинаётган нашр тортинмай-нетмай тарихи минг йилларга туташ илми гўрга тикиб кўя қолганини зийрак жўрналхон пайкаган чиқар. Таърифи «Авасто», «Тиб конунлари» каби жаҳон маданиятининг дурдоналарида келтирилган, Ибн Сино, Беруний, Улугбек сиғари буюқлар ўз илмий фаолиятларида бевосита фойдаланган бу фан шўро комуси ижодкорларининг (маълум-машҳур фан арбобларининг!) арпасини нима билан хом ўрганини биз билмадик. Бирок шўро жамияти ижодкорларининг арпасини нима билан хом ўргани ҳақида тасаввур ҳосил қилишимиз мумкин. Бунинг учун нужумот тарихига бир қур нигоҳ ташлаш кифоя.

Ривоятларга қараганда, нужумот илмининг сарчашмаси бундан бир неча минг йил муқаддам дунёга келган Ахурвода таълимотидир. Қадимги мунажжимлар мазкур таълимотни чуқур эгаллаган шахсларни Катта Етти оғайни юлдузлар туркумидан одамларни оғир хасталиклардан ҳалос этиш, ёвузликни таг-туғи билан қуритиш мақсадида тушган, дея ҳисоблаганлар. Барча хасталиклар дояси эса, Ахурводанинг таълимотида таъкидланишича, бу очкўзлик, манманлик, қаллоблик ва қаззоблик

каби зарарли иллатлардир. Нужумот илмининг асосий мақсади ҳамда вазифаси — адашган бандаларга тўғри йўл кўрсатиш, ёвузликни маҳв этиб, оламни эзгулик нурларига буркаш, ҳар бир бандани мўмин дилига эътиқод уруғини сочиш. «Туғилган кунимиздан бошлабон ҳар бир кадамимиз, ҳар бир бажарган амалимиз махсус китобга ёзилиб боради ва сарҳисоб кунни тарози палласига тортилади, — дейилади ушбу таълимотда. — Биз қилган хатоларнинг азобини вақти келиб авлодларимиз тортмаги муқаррардир».

Жаҳон маданиятининг дурдонаси, зардуштийларнинг муқаддас китоби «Авасто»да* айтилишича, комил инсон 1440 йил умр кўрган. Оддий банданинг умри эса 800—900 йилга тенг бўлган. XVIII асрда яшаган Галлер исмли олим тадқиқотлари асосида инсон умрини 200 йил дея белгилади. Ундан бир асрлар чамаси кейин яшаган Мечников шарифли ўрис олим эса инсоннинг ўртача умри 120—170 йил деб айтди. Яқин-яқинда ҳам исталган кишлоқ, исталган маҳаллада 100—200 ёшли қарияларни учратиш мумкин эди. Эндиликда бу ақл бовар қилмас ҳол бўлиб туюлади. Бирок эсланг-а: «Биз қилган хатоларнинг азобини вақти келиб авлодларимиз тортмаги муқаррардир...» Шундай экан, хайрон бўлмоққа на ҳожат?!

Ахурвода асос солган таълимот ниҳоятда сир тутилган ва авлодларга фақат оғиздан-оғизга ўтиб етиб борган. Ундан жуда кўп алломалар унумли фойдаланишган. Буюк ибн Синонинг «Тиб қонунлари» асарида нужумот илмининг тиббиёт билан боғлиқлигига бағишланган кўплаб нодир саҳифаларни учратиш мумкин. Шунингдек, мазкур асарда ой, юлдуз ва бўлак самовий жисмлар ҳаракатининг инсон соғлиғига таъсири хусусида ҳам алоҳида айtilган.

Умар Хайём беназир мисралар битиш билан бир қаторда мунажжим сифатида ҳам донг таратган. Беруний, ал Мансур, ал Жаъфар каби улуг алломалар ҳам ўз илмий фаолиятларини нужумотсиз тасаввур қила олмаганлар. Буюк Улуғбекнинг нужумот илмига кўшган беқиёс ҳиссаси ҳақида гапирадиган бўлсак, бир эмас, юз мақола ҳам озлик қилиши тайин.

Мазкур илм дунёда ягона «адолатли» жамият бунёдкорларига нима сабабдан ёқинқарамаганини журналхон оз бўлса-да англаганидир энди? Зеро, бу илмда, «адолатли» жамият бунёдкорлари таълимотидан фарқли ўларок, асосий мезон ҳақиқатдир. Буюк мунажжим Микозл Нострадамус беш аср бурун бу жамият етмиш уч йил етти ой умр кўради, деб айтганида ҳам айнан шу ҳақиқатни назарда тутган эди. Мунажжимнинг башорати нечоғли рўёбга чиққанини биз тарих мисолида кўрдик.

Фақат улуг алломаларгина эмас, аксарият давлат арбоблари, нуфузли фозилу уламолар ҳам ўз сиёсий фаолиятлари давомида муттасил равишда юлдузларга мурожаат қилганлар (мунажжимлар орқали, албатта).

Мисол учун узокка бориб ўтиришнинг ҳожати йўқ.

Ҳинд мунажжимлари Индира Гандига бош вазирликдан туширилиши, қамок азобини тортиши, сўнг яна ҳокимият тепасига қайтиши ва охир-оқибат котил ўқидан ҳалок бўлишини олдиндан башорат қилганлар.

АҚШ президенти Рейганнинг столида хайрли ва хайрсиз қунлар махсус ранглар билан белгиланган варақли йилуйкун (календар) турган.

Машҳур нужумшунос Троиинский 1954 йилдаёқ орадан саккиз йил ўтиб жаҳон уруши хавфи туғилажagini ва Хрущёв ҳокимият тепасидан учиб кетажagini башорат қилган эди. 1962 йилги Қариб денгизи ҳавзасидаги воқеалар Троиинскийнинг башоратини юз фонз тасдиқлади. Орадан ҳеч қанча ўтмай эса Хрущёв «фаҳрли хордик»ка

кузатилиб, ҳокимият тизгинини Брежнев ўз қўлига олди.

Шу билан бирга Троиинский асримизнинг 70—80 йилларига келиб араб дунёсида ўзига хос уйғониш содир бўлишини, Яқин ва Ўрта-Шарқ қарийб ўттиз йилга оламнинг энг қайноқ нуқтасига айланишини ҳам башорат қилган эди. Мунажжимнинг таъкидлашича, араб дунёсида осойишталик фақат 90 йиллар ниҳоясидагина қарор топади.

Бирок бу асло юлдузлар фақат алломаю уламоларга йўл кўрсатаркан-да, дегани эмас. Нужумот туғилган йили, ойи, кунни маълум жонзот борки, барига йўл кўрсатишга, ёнқи келажагидан дарак беришга қодир. Туғилган чоғи номаълум кишиларнинг ҳам тақдир юлдузларга битилган. Птолемей таъбири билан айтганда: «Замин ва Само ягонадир».

Биз юлдузларнинг ҳаётга, кундалиқ турмушга таъсири билан деярли ҳар кадамда тўқнаш келамиз, бироқ бу самовот билан боғлиқ бўлиши мумкинлигини асло ҳаёлимизга келтирмаймиз. Масалан, йилнинг турли фаслларида туғилган одамлар бир-бирларидан ҳам рухий, ҳам жисмоний жиҳатдан кескин фарқ қиладилар. Баҳорда — уйғониш фаслида дунёга келган одам кузда — айни пишиқчилик даврида туғилган одамдан ажралиб туради, кузда туғилган одам эса ўз навбатида қишда ҳаёт юзини кўрган одамдан фарқ қилади ва ҳ. к. о.

Нужумшунослар инсонни феъл-атвор жиҳатидан тўрт асосий тоифага бўладилар. Уларнинг ҳар бирига уч хил феъл-атворли кишилар мансуб. Яъни, жами оламда ўн икки хил феъл-атворли одамлар мавжуд. Улар ўн иккита буржга бирлашади. Қуйида келтирилган жадвалда буржлар кенг, атрофлича таҳлил этилган. Уйлаймизки, жадвал билан танишгач, сизда нужумот хусусида, ушбу сондан эътиборан «Нигоҳ» саҳифаларида эълон қилина бошланадиган буржий мучал хусусида маълум тасаввур уйғонади.

* Қаранг: Е. Березиков. Зардушт туғилган днёр. «Ешлик», 1991, 8-сон, 28—32-бетлар.

Саналар

21 март — 20 апрель
21 апрел — 20 май
21 май — 20 июн
21 июн — 22 июл
23 июл — 23 август
24 август — 23 сентябр
24 сентябр — 23 октябр
24 октябр — 23 ноябр

Буржлар

Қўй
Сигир
Эгизак қиз
Қисқичбака
Арслон
Бошок
Тарози
Чаён

Ҳомийлик қилувчи сайёра

Миррих (қўнғилчан, қизиққон одам)
Зухро
Меркурий
Ой (дилгирликка мойил одам)
Қуёш
Меркурий
Зухро (ҳаракатчан, серзавқ одам)
Миррих, Плутоний

24 ноябр — 22 декабр
23 декабр — 20 январ
21 январ — 19 феврал
20 феврал — 20 март

Ей
Тоғ эчки
Ковға
Балик

Юпитер
Сатурн (*совуққон, лоқайд одам*)
Уран, Сатурн
Нептун (*хаёлпараст одам*)

Ҳомийлик қилувчи сайёралар таъсири:

ҚУЕШ

— қуёш ҳомийлик қилувчи кишилар одатда интилувчан бўладилар, айтган жойларидан кесадилар, сўзларини ўтказишни ёқтирадилар.

ОЙ

— кўнгли бўш, ҳиссиётга ниҳоятда берилган бўладилар, тинч, осойишта оилавий ҳаётга мойилликлари кучли.

МИРРИХ

— серғайрат, сершижоат бўладилар.

МЕРКУРИЙ

— Меркурий ҳомийлик қилувчи кишилар одатда ақлли, зукко, дилкаш бўладилар, сайр-саёҳатга ниҳоятда ўчлар.

ЗУХРО

— Зухро ҳомийлиги остидаги кишилар гўзаллик ҳамда муҳаббатни барча нарсадан устивор деб ҳисоблайдилар ва уларни кадрлай биладилар, санъатга мойилликлари кучли.

ЮПИТЕР

— бамаъни, мулоҳазали, хушвақт, хушчақчақ бўладилар; Юпитер уларга бойлик келтиради.

САТУРН

— эҳтиёткор, тартиб-интизомли, ўта андишали бўладилар, мавжуд қонун-қондаларга ихлослари кучли.

УРАН

— мазкур сайёра ҳомийлиги остидаги кишилар тасодифларга жуда-жуда ўч бўладилар, кашф этишга мойилликлари кучли.

НЕПТУН

— ақл бовар қилмас нарсаларга, тинсолларга ихлослари зўр, ниҳоятда сезгир бўладилар.

ПЛУТОНИЙ

— теран фикрли бўладилар, мустақилликни хуш кўрадилар, бурч ҳисси уларда ниҳоятда кучли.

Буржий аломатлар

ОЛОВ АЛОМАТИ

— Арслон, Ей, Қўй — ушбу аломат остида одатда йўлбошчилар, ақлли, серғайрат, ташкилотчи одамлар туғилади.

ҲАВО АЛОМАТИ

— Эгизак қиз, Тарози, Қовға — бу аломат остида ақлли, зехни ўткир кишилар туғилади.

ТУПРОҚ АЛОМАТИ

— Сигир, Бошоқ, Тоғ эчки — мазкур аломат остида ишбилармон, уддабурон ҳамда эҳтиёткор одамлар туғилади, анъаналарга ихлослари баланд, кесган жойидан узадиган тоифа.

СУВ АЛОМАТИ

— Қискичбақа, Чаён, Балик — ушбу аломат остида таъсирчан, зехнли, ҳаддан ташқари ҳиссиётга берилган кишилар туғилади.

Тошлар, туморлар, омадли кунлар

ҚЎЙ

— жавҳар — сешанба, ойнинг 7-чи, 8-чи кунлари.

СИГИР

— зумрад — жума, 1-чи ва 3-чи кунлар.

ЭГИЗАК ҚИЗ

— зумрад — чоршанба, ойнинг 3-чи ва 6-чи кунлари.

ҚИСКИЧБАҚА

— ёқут — душанба, ойнинг 3-чи ва 8-кунлари.

АРСЛОН

— ёқут — якшанба, 1-чи ва 3-чи кунлар.

БОШОҚ

— кўкиш ёқут (*сафир*) — чоршанба, 5-чи ва 8-чи кунлар.

ТАРОЗИ

— опал (*безактош*) — жума, ойнинг 6-чи ва 4-чи кунлари.

ЧАЕН

— ялтироктош (*голаз*) — сешанба, 4-чи ва 5-чи кунлар.

ЕЙ

— феруза — пайшанба, ойнинг 5-чи куни.

ТОҒ ЭЧКИ

— ёқут — шанба, 7-чи ва 8-чи кунлар.

КОВҒА

— сафсар — шанба, 1-чи ва 8-чи кунлар.

БАЛИК

— аквамарин — жума, ойнинг 1-чи ва 8-чи кунлари.

Юқоридаги жадвалдан ҳам яққол кўриниб турибдики, Замин ва Самовот ягонадир. Едингизда бўлса, тиббиёт ҳамда нужумотнинг бир-биринга боғлиқлиги хусусида юқорида тўхталган эдик. Келгуси

йилдаги суҳбатларимиздан бири айнан шу ҳақда бўлади. Биз унда Гиппократ, ибн Сино каби тиббиёт пирларининг бу борадаги фикрлари билан сизни батафсил таништириш ниятидамыз. Ҳозирги суҳбатимиз-

га эса, шоирнинг ушбу сўзлари баайни яқун ясаиди:

Осмон тўла юлдузлар,
Қани сенинг юлдузинг?..

Кўплаб янги танишлар орттирилиши кутилади. Тақдирингизда ижобий ўзгаришлар юз бериши эҳтимоли ҳам йўқ эмас. Омадингиз юришаётганини вақтида ҳис этиб, бутун диққат-эътиборингиз, саъй-ҳаракатларингизни шунга қаратсангиз бас. Анчадан бери етишолмай юрган орзуларингиз ушалиши мумкин. Кўпчилик яшаш жойини ўзгартиради, ўзга юртлар бўйлаб саёҳатга чиқади. Умуман, қўй буржи остида туғилганлар учун ниҳоятда омадли ой. Имкониятни қўлдан бой бера кўрманг! Талабаларнинг ҳам омади юришади — имтиҳонлардан нисбатан осон кутулишади. Спортчиларни ҳам мусобақаларда юқори натижалар ва совринли ўринлар кутади. Оилавий ҳаёт бутун ой давомида осойишта кечади. Қизиқарли учрашувлар бўлади ва сиз уларни анчагача эслаб юрасиз. Хайрли кунлар: 6, 9, 13 [эътибор берманг — ниҳоятда омадли кун!], 22, 27. Хатарли кунлар: 4, 8, 10, 17, 24; айниқса, 29—30 январ кунлари эҳтиёт бўлинг.

СИГИР [21.4 — 21.5]

Сигир буржи остида туғилганлар ушбу ой яхши натижаларга эришишлари мумкин, фақат бунинг учун тиришиб меҳнат қилиш талаб этилади. Моддий рағбатлантиришлар кутилади.

ТАРОЗИ [24.9 — 23.10]

Тарози буржи остида туғилганларни январ ойида бир қанча ижобий ўзгаришлар кутади. Улар ошна-оғайнлари билан муносабатларини ўзгартирадilar, янги танишлар, алоқалар, юмушлар пайдо бўлади. Ҳар қадамда меҳмондорчилик, ўйин-кулги кутади. Бир сўз билан айтганда, ушбу ой сиз келгуси ишларингиз учун ўзига хос замин ҳозирлайсиз. Фақат эски, синашта дўстларингиз билан сан-манга борманг, уларни йўқотманг. Ишда қийинчиликларга дуч келмайсиз, хийла тинч, беташвиш ой бўлади. Оилавий ҳаётингиз ҳам осойишта кечади.

Омадли кунлар: 1, 8, 12, 17, 22, 27.
Хайрсиз кунлар: 4, 10, 16, 24, 31.

ЧАЕН [24.10 — 22.11]

Январ сиз учун сарф-ҳаражатларга бой ой бўлади. Асло хафа бўлманг. Бунинг эвазига сиз истаган пайт ҳожатингизни чиқаришга тайёр янги танишлар орттirasиз. Янги-янги қизиқишлар пайдо бўлади. Бироқ, шу билан бирга, ой ниҳоятда қизғин кечади. Иш сизни бутунлай ўз қомига тортади, бош қашшга ҳам вақтингиз бўлмайди. Ижод, сайр, улфатчи-

Бироқ шошилиниг — мазкур муддат фақат 21 январга қадаргина давом этиши мумкин. Фақат ўзингизга ишонинг, бировларнинг маслаҳатларига асло қулоқ сола кўрманг. Айниқса, дўстларингизнинг маслаҳатларига. Улар бу ой ўзларини негандир сиз одатлангандан бошқачароқ тута бошлашади. Умуман, бу ой сиз учун хийла бошқача ой. Ошна-оғайнларингизни синаш учун қулай имкониятлар туғилади. Синов натижалари асосида улар билан муносабатларингизни қайта кўриб чиқшингиз мумкин.

Энг қизиқарли, воқеаларга бой кунлар қуйидагилар: 2, 7, 11, 15, 25.

Кўнгилсизликлар эса қуйидаги кунларда туғилиши мумкин: 1, 12, 20, 23, 27.

ЭГИЗАК ҚИЗ [22.5 — 21.6]

Кутилмаган тасодифларга ниҳоятда бой ой. Текис жойда қоқилишлар, кўнгилсизликлар кутилади. Давраларда, гажум жойларда тилингизга эрк бераверманг, кўпроқ миғини ишлатинг. Ғийбат, фиқс-фасод аралашган давралардан қочинг. Кўпроқ сайр-саёҳатларга чиқинг, жисмоний машқлар билан шугулланинг, хуллас, ўзингизни бесамар машғулотлардан чалғитинг. Бу хайрсиз муддат 20 январгача давом этади. Сўнг яна ҳаммаси ўз изига тушиб кетади: бемалол давраларга қўшилишингиз, улфатчилик қилишингиз мумкин. Оилавий ҳаёт бир маромда, осойишта кечади. Ҳеч бўлмаса шу ойда спиртли ичимликлардан тийилинг. Иложи борича янги танишлардан қочинг.

лик деган нарсаларни вақтинчалик унуттишга тўғри келади. Ташвиш кетидан ташвиш, муаммо кетидан муаммо туғилаверади. Ишқилиб, соғлигингиз панд бермаса бас.

Иложи борича муҳим ишларингизни омадли кунларда битири олишга ҳаракат қилинг: 2, 10, 15, 21, 25, 29.

Қуйидаги кунларда эса эҳтиёт бўлинг: 7, 13, 20, 27.

ЕЯ [23.11 — 21.12]

Январ ойи сиз учун тинимсиз югур-югурларда ўтади. Бироқ сиз бундан асло афсус чекмайсиз. Чунки нимаики қилсангиз — ўз мақсадларингиз йўлида қиласиз. Шу бонс нимагаки қўл урманг — албатта охиригача етказишга ҳаракат қилинг. Бироқ югур-югурларга алағда бўлиб соғлигингиз ҳақида унутиб юборманг. Яна шуни ҳам унутмангки, атрофда сиздан бўлак одамлар ҳам бор. Омад кетидан қувиб яна уларга озор етказиб қўйманг, ҳамкасбларингиз, ошна-оғайнларингизнинг қалбларига ҳам қулоқ тутинг. Агар улар билан тил топиша билсангиз, ишингиз икки баравар юришади. Ойнинг иккинчи ярми биринчи ярмига нисбатан хийла осойишта кечади. Дам олинг.

Омадли кунлар: 4, 13, 18, 27.

Хайрсиз кунлар: 2, 8, 15, 23, 30.

ТОҒ ЭЧКИ [22.12 — 20.1]

Хийла мураккаб ой. Қатъий тартиб-интизом ҳамда ишчан-

Омадсиз кунлар: 2, 9, 15, 23 [айниқса, шу куни эҳтиёт бўлинг!], 29.

Омад сизга ёр кунлар: 1, 12, 18, 22, 28.

ҚИСҚИЧБАҚА [22.6 — 23.7]

Қисқичбақа буржи остида туғилганлар учун югур-югурларга бой, серташвиш ой. Кўп ҳолларда ўз инон-иродаларига қарши боришларига, ғайриоддий вазифаларни бажаришларига тўғри келади. Чекларига бетоб ҳамкасабалари ўрнига ишлаб бериш масъулияти тушиши мумкин.

Бу ой кўп нарсалар ҳақидаги аввалги тасавурларингиз ўзгариши кутилади. Мақсадларингизга эришишингиз мумкин, фақат бунинг учун ишга жиддий киришиш талаб этилади. Шунинг унутмангки, бу ой омад сизга асло ғойибдан кулиб боқмайди. Эринманг, нимагаки қўл урсангиз — ихлос билан қўл уринг. Ошна-оғайинларингиз билан муносабатларингиз ўзгармайди, шахсий ҳаётингиз ҳам бинойидек кечади.

Омадли кунлар: 2, 7, 15, 20, 29.

Омадсиз кунлар: 4 [айниқса, шу куни!], 10, 17, 23, 28.

АРСЛОН [24.7 — 23.8]

Ниҳоятда омадли ой. Айниқса, ишхонада омадингиз юришади. Фақат шошмашошарлик, ҳовлиқмалик қилманг, шунда ҳаммаси жойида бўлади. Атрофингиздагилар сизнинг ҳожатингизни чиқаришга интилишади: саёҳат ёки дам олиш уйига йўлланма тўғрилашда кўмаклашишади, камёб мол ёки буюм

топиб беришади ва ҳ. к. о. Раёйларини қайтара кўрманг. Бутун ой давомида кўтаринкилик, хуш кайфият сизга ҳамроҳ бўлади. Спортчиларини совринли ўринлар кутади. Танниш-билиш, ошна-оғайинлар билан муносабатларингиз ниҳоятда илиқ кечади.

Унутманг: бу муддат фақат 21 январга қадар давом этади. Кейин эҳтиёт бўлинг, ҳиссиётга кўп берилманг, соғлигингизни аянг.

Хайрли кунлар: 1, 5, 9, 13, 18, 22, 28.

Хайрсиз кунлар: 3, 7, 11, 20 [шу куни ўзингизни эҳтиёт қилинг, айниқса, соғлигингизни], 27.

БОШОҚ [24.8 — 23.9]

Ишбилармонлик, савдо-сотиқ билан шугулланувчилар учун, айниқса, омадли ой. Барча ниятларингиз ўнгидан келади. Бироқ ишга муқкадан кетиш ҳам ярамайди. Мазмунли ҳордиқ чиқариш учун ҳам вақт ажратинг: кинога тушинг, театр, музейларга боринг, китоб ўқинг, улфатчилик қилинг. Бироқ энг муҳими — ютуқлардан эсанкираманг, ўзингизни қўлга ола билинг. Келгусидаги ишларингизга ҳам куч-қувват қолсин. Айниқса, соғлигингизни эҳтиёт қилинг.

Омад сизга қўйидаги кунларда кулиб боқиши мумкин: 6, 11, 20, 25.

Қўйидаги кунларда эса эҳтиёт бўлинг: 2, 8, 15, 23, 29.

МУЧЧАЛ

ликни талаб қилади. Кимларгадир юқори лавозимга кўтарилиш насиб этади, кимлардир бўлак иш жойи излашга мажбур бўлишади. Шу боис бутун ой давомида эҳтиёткорликни қўлдан бой бермасликни маслаҳат қилардик. Айниқса, душманларингиздан эҳтиёт бўлинг. Бошлиқлар билан муносабатларни чигаллаштирмасликка ҳаракат қилинг. Соғлигингиз ҳақида ҳам унутманг: вақтида ухланг, вақтида туринг, ҳаммомга боринг, сайр қилинг, асабларингизга дам беринг. Утган йил, айниқса, унинг ниҳояси сиз учун хийла ташвишли кечган, унутманг. Мулоқотларда босиқ бўлинг, ортиқча ҳаяжонланманг. Шахсий ҳаётингизда келишмовчиликлар юз бергудек бўлса, ташвишланманг, ҳаммаси тезда изга тушиб кетади.

Омадли кунлар: 2, 6, 15, 20, 25, 30.

Қўйидаги кунларда эса эҳтиёт бўлинг: 4, 10, 17, 24, 31.

ҚОВҒА [21.1 — 19.2]

У қадар хайрли ой деб бўлмайди, бироқ келгуси ишларингизга замин ҳозирлашингиз учун ниҳоятда ўнг. Ортиқча баҳс-мунозара, таниш-билишчиликларга чек қўйинг. Янги иш бошламанг, унда сизга омад ёр бўлишига ишонч кам. Яхшиси, ўзингиз билан шугулланинг, ким дўсту ким душман эканини аниқланг, уй-рўзгор ишларига қаранг. Бу ой кўнгилхиралликларга бой бўларкан-да, деб ўзингизни сиқманг. Асло! Бу ой, шунингдек, янги фикрлар, ниятлар, янги куч-қувват пайдо бўлади. Юқоридагига ўхшаш нохуш ўйлар туғилмаслиги учун ўзингизни нима биландир чалғитишга ҳаракат қилинг: китоб

ўқинг, мусиқа тингланг, спорт билан шугулланинг.

Омад сизга қўйидаги кунларда кулиб боқиши мумкин: 5, 9, 18, 23, 27.

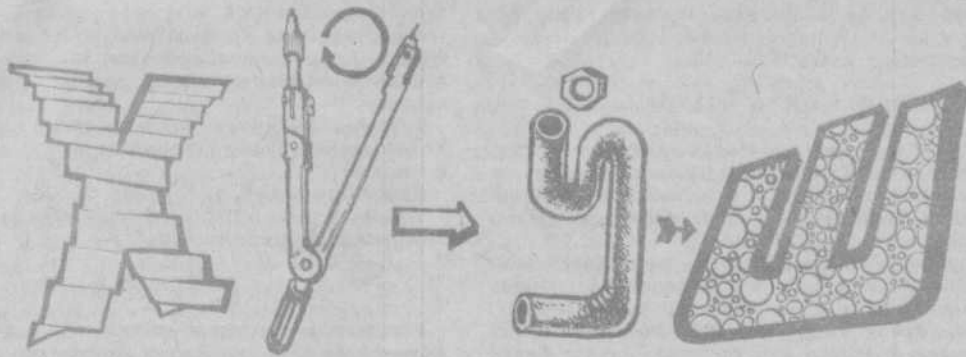
Ушбу кунларда эса эҳтиёткорликни қўлдан бой берманг: 4, 10, 17, 20, 24, 31.

БАЛИҚ [20.2 — 20.3]

Кутилмаган учрашув, хайрли тасодиф ва муждаларга бой ой. Фақат 21 январга қадар. Учрашувлар балиқ буржи остида туғилганларга анчадан бери излаб, етишолмай юрган нарсаларини ҳаёда этиши мумкин. Бу фақат пул, буюм ёки латта-путтага тааллуқли эмас. Ҳамкасб ёки ошна-оғайинларингиз ҳамкорлик таклиф қилишса, йўқ деманг — январ ойидаги ҳамкорлик одатда сермахсул бўлади. Фақат ўз юмушларингиз, ташвишларингиз билан ойна аъзоларингиз, таниш-билишларингизни оғринтира кўрманг, бу уларни сиздан совутиши мумкин.

Омадли кунлар: 2, 6, 10, 19, 25.

Хайрсиз кунлар: 8, 12, 15, 18, 22, 23, 28.

ФАРОЙИБ БОЛА

Бақаховуз Давлат дорилфунуни-нинг собиқ битирувчилари — Эгам-куловлар оиласида ниҳоятда ноёб салоҳиятга эга бола вояга етмоқда. Болакай эндигина уч ёшга қадам қўйганига қарамай, худди ўз ота-онаси каби, на ўзбек тилида ва на фаранг тилида гапира ёки ёза олади.

СЎНГИ ТОМЧИ

Маданият институти маъмурияти ўз ётоқхоналарини том маънода «намунали» қилишга қарор берди. Бир неча кунлик қисқа таъмирлаш ишларидан сўнг уларга талабалар қўйилмайди.

ТЎЙДАН СЎНГ

Олий ўқув юрти талабаси Эрмат Тошматов уйланди. Тўйдан сўнг куёвтўра мамлакатдаги иқтисодий тангликдан келиб чиқиб, никоҳ сафарига келинсиз, ёлғиз отланди.

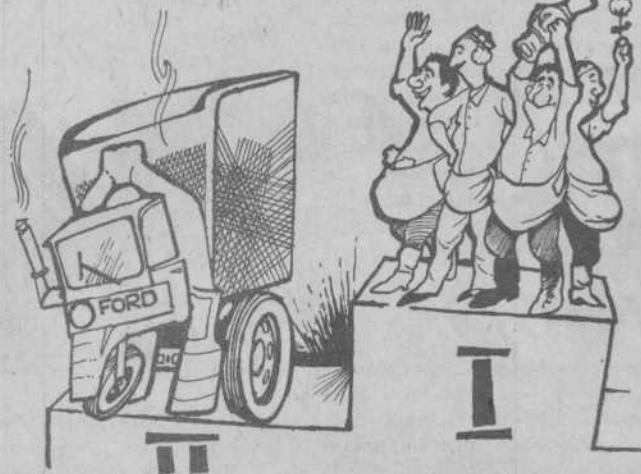
ЯНА БАҚАХОВУЗ ШАҲРИ ХАЕТИДАН

Бақаховузда худонинг берган кун дўконлар қошидан узилмайдиган «жонли навбат»ларни бартараф этиш йўлида ажойиб тажриба ўтказилди: икки ойдан ошдики, бу ерда нафақат нарх-наво, балки сотувчи аҳли ҳам харидор уруғини чақмоқда.

СПОРТ ХАБАРЛАРИ

Олмониёнинг Штутгарт шаҳрида ким ўзарга пахта териш спорти бўйича жаҳон биринчилиги якунланди. Биринчи ўринни Тошкент дорилмуаллимини талабалари эгал-

лаб, бош совринни қўлга киритдилар. Иккинчи ўрин эса Амрико Қўшма Штатларининг «Форд» фирмасида яратилган тўртинчи авлод пахта териш комбайнига насиб этди.

КЕП ҚОЛИНГ! ОП ҚОЛИНГ!

Кимки ҳинд чойининг таъмини унутган бўлса — марҳамат, «Савоб» қандалатпазлик кооперативи ишлаб чиқарган «Филлар менинг дўстларим» сақичини чайнаб, чанқовини босиши мумкин. Яқин кунлар ичида бўлак озиқ-овқат маҳсулотлари ўрнини босадиган сақич турларини ҳам савдога чиқариш режалаштирилмоқда.

ЮЗТА ДЎСТДАН БИР СЎМ...

Нарх-наво оширилиши ҳамда иқтисодий инқироз янада кескинлашуви муносабати билан пул босиб чиқарувчи корхона янгича иш услубига ўтишга қарор қилди. Энди чиқарилаётган пулларнинг миқдори кўрсатилмайди, қолдирилган бўш ўринга истеъмолчи ўзи истаган рақамни қўйиб олишга ҳақли.

ЮЗ СЎМ ПУЛДАН БИТТА...

Кеча Тошкент шаҳри биродари Сизтлникига меҳмонга учиб кетди. «Ўрнимга қоляпсан!», дея тайинлади у кузатгани чиққан ва пешонасига хорижда қариндош-уруғ битмаган Тўйтепага.

АДАБЛАР

ҚАРИ БИЛГАННИ...

Етти фарзанд, қирк тўрт набира-ли Рузвон буви саксон ёшида комсомол сафига аъзо бўлиб кирди. Шундан сўнг бир ҳафта давомида тумандаги ўн олти мактаб уни фахрий пионерликка қабул қилди. Эртасига Рузвон буви қизил лахтақдан тикилган антиқа кўйлақда қишлоқдаги маъракада пайдо бўлди. Айни кунларда туман комсомол кўмитасида Рузвон бувининг ташаббусини қўллаб-қувватлашга қарор қилган яна саксон нафар онахоннинг аризаси кўрилмоқда.

УПҚОНТОҒ СИРИ

Упқонтоғ бағридаги дарадан маҳаллий «қизил изтопарлар» яна бир одамни топишга эришдилар. Қарийб бир йилга чўзилган илмий

тадқиқотлару қор одамга тил ўргатиш борасидаги сермашаққат машғулотлардан сўнг маълум бўлдики, у ўн йил муқаддам чинакам қор одамни излаб кетган ўрта мактаб муаллими Нортоев экан.

«ИККИ»ЧИЛАР УЧУН АЖОЙИБ ТУҲФА

Сўпоққўрган дорилмуаллимини қошида жуда ажабтовур муаллиmlар кооперативи очилди. Энди талабалар маълум миқдордаги тўлов эвазига истаган фанларидан имтиҳон топшириб, истаган баҳоларини қўйдиришлари мумкин.

АДАБИЙ ДУСТЛИК — АБАДИЙ ДУСТЛИК

Амриқо Қўшма Штатларида «Муму» номли сув ости кемаси

КЕЛАЖАККА МАКТУБ

2000 йилгача ҳар бир шўро оиласи алоҳида уйга эга бўлишдан ҳабар топган сўпоққўрганликлар «Ҳар бир шўро оиласи» деган юксак ном учун социалистик мусобақани бошлаб юбордилар.

ЖИНОЯТ МАЖМУАСИНИНГ МОДДАСИГА ҚУШИМЧА

Айбига иқдор бўлганларга — 3 йилгача, қайта айбига иқдор бўлиб келганларга — 7 йилгача қамоқ жазоси.

яратилган эди. Бунга жавобан дарҳол Шўролар Иттифоқида «Герасим» қирувчи кемаси қурилиб, сувга туширилди.

КИНО ОЛАМИДА

«Утамиллийфилм» киностудиясида янги ҳаддан ташқари миллий бадий филмни суратга олишга киришилди. Филмга С. Бондарчук режисёрлик қилмоқда. Рассом — Г. Брим. Бастакор — Э. Хачатурян.

Асосий ролларда: Муҳаммад-полвон — Ф. Мкртчян, Мамараззоқ ота — В. Кикабидзе, Саломатой — Н. Нерода, Ҳайри хола — Э. Пйеха.

Картина директори — хизмат кўрсатган маданият ходими Тошқул Эгамқулов.

Бош рол — Сулаймонкул ролига фаранг кино «юлдузи» Жан Пол Белмондо таклиф этилган эди. Бироқ студиядаги молиявий тақчиллик сабабли ундан аниқ жавоб олинмади.

Хабаркашлар: Шавкат Азимов, Муҳиддин Мадаминов.

узга Сауэралыклар Булач
качон мул моншармуз?

Иккинчи мақола*

изларни қидириб топиб, илмий тадқиқотлар чигиригидан ўтказмади.

Узоқ муддат ҳеч ким билгисиз учар жисмларнинг фотосуратини олишни уйдалабмади. Ниҳоят, 1989-йилнинг 6-июлида бу «чўққи» ҳам забт этилди. Муфассал текширув эса суратдаги жисм асло тайёра ёки оддий вертолёт эмаслигини тасдиқлади.

Мана бу ғаройиб ҳодиса эса 1986-йилнинг 29-январ кuni содир бўлди. Соққа шаклидаги билгисиз учар жисм секундига ўн беш километр (метеорлар бундай тезликда учмайди) тезликда учиб келиб, Даланеорск шаҳарчасидан бир чақиримча наридаги тоғ чўққисига қулади. Қулаётиб чўққининг салкам уч кубометрли тош қисмини ўпириб кетди. Жисм қулаган жойда бир соатдан ортиқ вақт гулхан алангаланиб турди ва ниҳоят, соққа ғойиб бўлди.

Фанлар Академиясининг бир эмас, уч бўлими олимлари ҳамда бир қанча илмий текшириш институтлари билгисиз учар жисмлар қолдирган излар ва «ашёвий далиллар» устида тадқиқотлар олиб боришмоқда. Фазошуносликнинг бу соҳасида нимаалар қўлга киритилаётганига ҳам бир назар ташлаб олаек, чамаси, фойдадан ҳоли бўлмас.

Тоғ чўққисини ўпириб тушган билгисиз учар жисм устида тўхталасек. Ҳаммасидан ҳам олимларга жисмнинг тангачадор, салма уваланиб кетадиган устки қобигини тадқиқ қилиш осон кўчди. Қобик микроскоп билан текширилганда шу нарса аниқландики, тангачалар қалинлиги 17 микронга тенг (яъни, соч толасидан уч маротаба ингичка!) кварцли тўқималардан таркиб топган, бу тўқималар эса ўз навбатида арқон тарзида эшилиб, бир-бирига маҳкам боғланган (ёруғлик ўтказгичлардир балки?). Шубҳа йўқки, бу аллақандай номаълум самовий онг томонидан яратилган учар қурилманинг қолдиқлари эди.

Бундан ташқари, ўша ўпирилиб тушган чўққидан, уваланиб ётган тошлар орасидан майда кўрғошнинг зўлдирилар ҳам топилди. Тадқиқотлар шунини кўрсатдики, ҳар бир зўлдирда кўзга кўринмас тешикчалар мавжуд. Зўлдириларни қуйишда ишлатилган кўрғошнинг эса Шимолий Бойқўлбўйидаги Холодненск конидан олинган.

Ушбу ақлни лол қолдирувчи натижа бир қанча казо-казо олимлар томонидан энг замонавий асбоблар воситасида жиддий текширувдан ўтказилди — ҳа, бу ўша конинг кўрғошини, хато бўлиши мумкин эмас! Демак, билгисиз учар жисм қолдиқлари орасидан топилган кўрғошнинг ўзга сайёраликлар томонидан Шарқий Сибир заминидан қазиб олинган, бўлак изоҳ бу ерда ноўрин.

Шундай қилиб, олимларимиз ўзга сайёралик «меҳмонлар»дан тайинли мужда кутиш билан овоза бир пайт, улар аллақачон комларимизни ўзлаштиришмоқда! Ақл бовар қилмайди, бироқ ишонмай ҳам иложимиз йўқ — илмий тадқиқотлар тасдиқлаб турибди буни.

Биз қуйида келтириб ўтишни лозим топган ҳодисанинг аломатлиги шунда:

ки, у худонинг берган қуни, минглаб гувоҳлар кўз ўнгиде содир бўлади.

Сўнги уч йил мобайнида билгисиз учар жисмлар Твер, Вологда ва Новгород вилоятлари кесичинан ерда жойлашган Сандово темир йўл бекатини тинимсиз «чўққа» тутишни расм қилишган. Ававал осмонда кичкинагина кўз илгамас юлдуз пайдо бўлади, сўнг бу юлдуз секин-аста катталаниб боради ва пастлаб-пастлаб бир ярим соат ичиде улкан қизил соққа тусини олади. Соққа дам ўрмон узра муаллақ қотади, дам бекат устиде пайдо бўлади. Гоҳида эса ўрмон ортига ўтиб кўздан йўқолади — ерга қўнади, чамаси. Атроф чисирлаган товуша тўлади, кўкка йирик-йирик учқун зарралари отилади, худди биров нимаидир найвандлашга тушгандек. Донишмандлардан бири — бекат ишчисининг таъкидлашича, соққа асло шаффоф кўринишли эмас, чунки ўрмон узра муаллақ қотганида у кўкда сузиб кетаётган булутларни тўсиб қўлган. Соққанинг диаметри эса қарийб беш метрни ташкил қилган.

Мана бу фавқуллода ғаройиб «учрашув» эса 1989-йилнинг 17-ўктябрида, Новосибирск яқинидаги ўрмонда содир бўлди.

Вилоят умумий овқатланиш маҳкамасининг катта тафтишчиси, собик боксчи ҳамда десантчи шаҳар аэропортидан салгина нарида ястанган ўрмонда кўзқорин териш билан машғул эди. «Хазон титаётган эдим, — дея ҳикоя қилади у, — бир пайт ғаввослар кийимидаги кимдир ортимдан келиб, бўғзимдан олди. Шартта «ғаввос»нинг бошини чангалладиму ерга кўтариб урдим. Лоп этиб кўзимга қулранг, тунукасимон нимадир урилгандек бўлди, қулрогим занг товушини илгади, ўзимни тузукроқ ўнглаб улгурмай, «ғаввос» яна ташланди менга, белдимчи маҳкам қисиб, ерга кўтариб урмоқчи бўлди. Мен унинг чангалидан амаллаб қутулиб чиқдим. Бироқ «ғаввос» ниҳоятда тиришқоқ чиқиб қолди. У мени йиқитиб, чап биқиним билан ерга босди-да, ўнг биқинимга қаттиқ бир нимани ботирди. Мен бақириб юбордим, шу захотиёқ кучли босим мени ерга михлади. «Ғаввос» эса худди сувга чўккандек ғойиб бўлди».

«Ғаввос» — бу, чамаси, робот бўлас керак.

Держинск шаҳрида билгисиз учар жисмларда учиб келган роботлар пионерлар лагеринда дам олаётган мактаб ўқувчиларининг ўйинларида қўшилмоқчи бўлишган. Бироқ ўқувчилар уларга кўзлари тушгани ҳаманоқ тирақайлаб қочиб қолишган ва роботлар уларни то лагер дарвозасига қабар қузатиб боришган. Эрталаб эса роботлардан бирини кечкурун ўқувчилар гармон чалиб ўйин-кулги қилган жойда учратилган. Балки роботлар ерлик ўқувчиларнинг феъл-хўйи, қизиқишлари ҳамда ўйинларида таниш ва қадрдон нимадир дуч келишгандир? Ё уларнинг онги шу ўйинқароқ болакайлар онги даражасидамикан?..

Энди эса диққатингизни ҳали-ҳануз ўзининг тегишли баҳосини олмоган ҳодисага қаратмоқчимиз. 1989-йилнинг

оранг фазошунос олими Жак Валленинг таъкидлашича, кошнотда кезаётган бир қанча сунъий йўлдошларнинг ўлчами Ер сунъий йўлдошларининг ўлчами билан мутаносиб эмас, демакки, улар ўзга сайёралардан учирилган сунъий йўлдошлардир.

Свердловск юк қабул қилиш қўналғасида қоп-қора тунлардан бири вагонларни уловчи ишчи поезд хайдовчисига қараб: «Учирсанг-чи чирогингни, ҳеч нарса ни кўриб бўлмаяпти!» дея қичқирди; ҳолбуки, айни дам поезд чирогини ўчқик эди, нур худди шу пайтда қўналға узра ўтиб кетаётган билгисиз учар жисмдан таралаётганди.

АН-12 тайёраси тунда манзилга қўнаётиб сал бўлмасе ҳалоқатга учраётди. Учувчиларнинг ҳикоя қилишича, фақат бахтли тасодифгина уларнинг жонига оро кирди — худди шу пайт осмонда учиб кетаётган билгисиз учар жисм йўллари ни ёритди ва улар зиёнзаҳматсиз манзилга қўнишга мушарраф бўлишди.

Ҳавода муаллақ қотиб турган билгисиз учар жисмлар ҳақида ҳам ҳикоялар кўп.

«Шундоққина бошим узра баҳайбат коптоксимон учар жисм пайдо бўлди. Ҳаммаёғи дераза, бири ёниб-бири ўчади. Ғувиллаган товушлар... Бирдан учар жисмдан ёғду таралиб, юзимни ёритди».

Худди шу ерда матбуотда анча шовишуге сабаб бўлган бир ҳодиса ҳақида ҳам тўхталмоқ жоиздир. «Оловли ҳалқа билан ўралган улкан соққани ёдга солувчи билгисиз учар жисм бутун йўл давомида поезд билан «ўйнашиб» келди — дам тўхтатди уни, дам юришини жадаллатди ва фақат бекат остонасидагина ўйинни бас қилди».

«Труд» газетининг ёзишича, аллақандай билгисиз учар жисм самодда учиб кетаётган тайёрага жуда қалтис яқинлашган ва унга ниҳоят даражада кучли нур йўллаган. Нагижада учувчилардан бирининг миyesi дат еган, яна бир учувчи эса бошдан-оёқ қурланган. Сўнг билгисиз учар жисм бу нурни пастга йўналтирган ва ерда бўйи — уч, эни — икки километрча келадиган тўғри бурчакли тўртбурчак пайдо қилган, кейин эса бу тўртбурчакни доира билан ўраб, аллақандай ажи-бужи чизиқлар туширган.

Бу тўғри бурчакли тўртбурчак жуда жуда бошдан-адоқ қизиб ташланган дафтар варағини эслатарди. Қим билсин, балки бу ўзга сайёралик меҳмонларнинг ерлик онгошларига номаси эдими... Аммо, минг афсуски, ҳеч ким бу

* Биринчи мақола «ЕШЛИК»нинг 9-сониде.

июлида Воронеж шаҳридаги пляжга айни бир дунё одам танини офтобда тоблаб ётган пайт билгисиз учар жисм учиб келиб қўнди. Аввал ундан бўйи бир метр-бир метрли нечтага робот, сўнг бўйи тўрт метрча келадиган уч нафар ўзга сайёралик — гуманоид тушиди. Улар бир неча муддат учар қурилма атрофида уймалашиб туришди, у ёқдан-бу ёққа юришди ва ниҳоят, яна ичкарига қайтиб кириб, учиб кетишди. Чамаси, улар одамларни синмақоңи бўлишган. «Кани, бир туриш кўрайлик-чи, нима қилишаркан?», дея ўйлашган. Бироқ, афсуски, ҳеч ким уларга яқинлашишни ҳаёлига келтирмади, ҳатто даҳшатдан ҳўшидан айрилганлар ҳам бўлди.

Ўзга сайёраликлар бизга қаердан учиб келишини аниқлаётг учун пича вақтимизни фалакяет илмига бағишлашимизга тўғри келади.

Маълумки, Коинотимиз тўрт авлод юлдуз туркумидан ташкил топган. Куёш учинчи авлоднинг «оқсоқол» юлдузларидан ҳисобланади ва ҳудди мана шу боис Коинотимизда бўлак юксак тараққиётли сайёралар йўқ, бўлган тақдирда ҳам тараққиёти бизникидан паст — чунки уларнинг кўпи Ердан анча ёш, нари борса у билан тенг.

Коинотдаги асосий юлдузларнинг Куёшга ниҳоятда яқин жойлашганлиги уларда ҳаётнинг ривожланишига имкон бермайди. Ҳаёт бор деб тахмин қилишимиз мумкин бўлган сайёралар Тирклик Ҳалқасида саф торган. Бу Ҳалқанинг ташқи радиуси Коинот радиусига тенг, ички радиуси эса Коинотникидан икки баравар кичик. Куёш унинг ички доираси яқинида жойлашган.

Тўртинчи авлод юлдузлар эндигина дунёга келиб улгурган ёки дунёга келадиган юлдузлардир, шу боис уларда ҳаёт йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас.

Айрим тадқиқотлар ва илмий исботини топган фаразларга таяниб шуни тахмин қилиш мумкинки, Тирклик Ҳалқасининг ташқи теграсида жойлашган тараққиётга эга сайёралар бир-бирлари билан яқин алоқадар ва ҳар бирлари мустақил равишда Ҳалқанинг ички доирасидаги ўзларига рўпара сайёралардан ҳаёт нишонларини ахтармоқдалар.

Ҳудди шу боис бундан роппа-роса тўрт минг йил муқаддам сайёраимизни Коинот марказидан Куёш системасига ча бўлган радиусда жойлашган юксак тараққиётга эга юлдуз вакиллари келиб кўришган. Бизнинг бу ўзига хос «ҳомий»ларимиз 1947-йилдан бошлаб, яъни биринчи таширларидан роппа-роса тўрт минг йил ўтиб, яна пайдо бўлишди. Чамаси, сайёратчилар бу тўрт минг йилнинг ярмини ўз сайёраларига қайтишга,

иккинчи ярмини эса яна қайта йўлга чиқиб, Ерга етиб келишга сарфлашган.

Номаълум сайёрадан Ергача бўлган масофани сайёратчилар фақат улкан, мислсиз куч-қудратга эга учар қурилмадагина босиб ўтишлари мумкин эди. Чамаси, бундай учар қурилма сайёратчиларни Плутон ёхуд Сириусгача олиб келган. Сўнг қўрилмадан бир қанча кичик сайёраларо учар кемалар ажралиб чиқшган ва ҳудди мана шу кемалар ўз навбатида кейин Ерга «учар ликоблар»ни келтиришган, ўзлари эса аввалги манзилларига қайтишган.

1987-йили диаметри тўрт метрча келадиган, теграсида тўртта доира шаклидаги деразаси бор соққасимон билгисиз учар жисмлар Еринг турли бурчакларида кўлаб пайдо бўлишди. Сўнг сигарасимон, узунлиги эллик метрча яқин, бошдан-адоқ кузатувага мослаштирилган деразалардан иборат антиқа билгисиз учар жисм кузатилди. Ва ниҳоят, баҳайбат, узунлиги салкам уч юз метрли, нақд беш қаватли бинони эслатувчи билгисиз учар жисм пайдо бўлди.

Бундай билгисиз учар жисмлардан бир қанчаси, маълумки, жумҳуриятимиз ҳудудида ҳам кейинги вақт ичиди кўлаб кузатилди, ҳатто ўзга сайёраликларни кўрган, суҳбат қурган ва уларнинг қўларидан шифо топган (!) одамлар ҳам топилди. Айрим ҳамюртларимиз эса ўзга сайёраликлар билан бир қур мулоқотдан сўнг вужудларида аввал етти ухлаб тушларида кўрмаган имкониятларни ҳис эта бошладилар. Кимдир шифога муҳтож мардумни даволашга киришди, кимдир ўзлигини унутган аъвоми имонга қақирмоққа бел боғлади... Биз бу тўғрида кўп тўхталиб ўтиришни лозим кўрмадик, чунки бу ҳақда жумҳурият матбуоти, хусусан, «Ленин учқуни», «Ёш ленинчи» газетларида кенг маълумот берилди, ойнаи жаҳон ва радио орқали эса бир қанча гувоҳлар билан суҳбатлар уюштирилди. Биз бу гувоҳларнинг барча айтганларига юз фоиз ҳақиқат деб қўйишга олмаимиз, албатта. Бироқ шуни тан олмай иложимиз йўқки, кейинги уч йил давомида юз кўрсатган билгисиз учар жисмларга оид маълумотларни батафсил таҳлил қиладиган бўлсак, жумҳуриятимиз ўзга сайёраликларнинг кўзига «иссиқ» кўринган дунёдаги энг «қайноқ» ҳудудлардан бирига айланган.

Билгисиз учар жисмлар ҳамда уларнинг «жилвдорлар»ни энг кўп кузатилган юрт деб эса, Парижда чоп этиладиган «Ванореди-Самди-Димани» ҳафталигининг таъкидлашича, дунё миқёсида Белгия тан-олинган. Мана, бир ярим йилдирки, бутун Белгияни қамраб олган билгисиз учар жисмлар насвасаси сира тинай дейайди. Деярли ҳар куни Оврупо матбуотида Белгияда кузатилган у ёки бу даражада фаройиб воқеа ҳақида шов-шувли мақола ўқиш мумкин. Иш шунгача бориб етдики, жамоатчилик — олимлар, ҳарбийлар ҳамда матбуот аҳли биргалашиб, билгисиз учар жисмлар сиригинг тагига етишга қарор қилишди.

Бултур баҳорда уч кечаю тўрт кундуз миллионлаб аҳоли ойнаи жаҳон орқали билгисиз учар жисмларга қарши уюш-

тирилган овни кузатишга муваффақ бўлди. Ов ҳарбийлар ҳамда олимлар томонидан Белгия самовий ҳодисаларни ўрганиш жамияти аъзолари ёрдамида ўтказилди. Кимдир жиддий қабул қилди, кимдир истеҳзо билан кузатди бунни. Бироқ, нима бўлганда ҳам, тарихда қоладиган ҳодиса сифатида эътироф этилди ушбу ов: ахир, ўзга сайёраликларни қўлачи олишга қаратилган дунёдаги биринчи илмий-ҳарбий-фуқаровий жиддий тадбир эди-да бу!

Мана, орадан бир ярим йилдан ошиқ вақт ўтди, бироқ билгисиз учар жисмлар мамлакат осмонини ҳануз тинч қўйишадигани йўқ. Аксинча, уларнинг таширифи кундан-кунга кўпайиб бормоқда. Юқориди айтиб ўтганимиздек, бирор кун йўқки, матбуотда кузатилган навбатдаги билгисиз учар жисм ҳақида ахборот берилмаса. Ҳар бир билгисиз учар жисм таширифига ўртача ҳисобда 5-10 нафар белгиялик гувоҳ бўлмоқда. 1991 йилда, айниқса, 21-январ, 23-феврал ҳамда 12-март кунлари билгисиз учар жисмлар Белгия осмониди кўп кузатилди. Бу фаройиб ҳодисаларга ўз кўзи билан гувоҳ бўлганлар орасида машҳур белгиялик радиоинженер Марти Матан ҳам бор эди.

Билгисиз учар жисмларнинг энг ёдда қоларли таширифи шу йилнинг 12-мартида содир бўлди.

Шу куни қоронги тушган 200 га яқин белгиялик мамлакатнинг турли бурчакларида туриб билгисиз учар жисмнинг парвозини кузатишди. Брен ле Конт шаҳрилик киноҳаваскорлар эса ҳатто бу ҳодисани тасвирга туширишга ҳам эришдилар. Сўйма бор-ўйи беш дақиқа давом этди. Бироқ шунинг ўзиёқ илм-фан учун ниҳоятда улкан аҳамиятга эгадир.

Айю шаҳри фуқароси Ришар Родберг билгисиз учар жисм таширининг фавқуллода шохиди бўлди. Кечки соат тўққизлар атрофида хотини унга автомобилда айланли келишни таклиф қилди. Ришар уловни сайрга тахт қилиш мақсадида гараж томон йўналди. Ва туйқус:

— Узоқда, икки қақиримча масофа нарида, шундоққина ҳарбий ҳаво қўшинларига қарашил майдон узра ниҳоятда ёруғ ёғдуга кўзим тушиди. Бирор марта ҳам илгари бунақасини кўрмаган эдим. Дарров хотиним, укам, ўғлим ва унинг оинасини қақирдим. Улар ҳам бу ажабтовур ёғдунини кўриб ҳайратларини яшира олмадилар. Дарров уловга миниб ёғду таралаётган жой томон шошилдик. Уч қақиримча юрмай, унга дуч келдик: ердан ўттиз метрча яқин баландликда аллақандай учар қурилма овоз чиқармай парвоз этарди. Қурилма кўкда чарх ура-ура туйқус биздан уч юз қадамча нарида ҳавода муаллақ қотди. Бир неча муддат уш тахлит қотиб турди-да, сўнг яна «жонландиб», биз томон учиб кела бошлади. Биз турган ердан эллик қадамча нарида яна таққа тўхтади ва ҳудди шу пайтда камина уни тасвирга туширишга эришдим. Атроф жаъвониб бу чоқ ҳайратангиз тусга кирган эди! Далалар, майсалар ва узун илонизи бўлиб ҳўзилди кетган йўл ҳудди оловранг денгизга фарқ бўлгандек тую-

ларди. Майсалар орасига тушган иена-ни ҳам излаб топиш мумкин эди шу тобда. Кўп ўтмай, қурилма яна ҳаракатга кирди ва Тианж (Белгия фарбидаги шаҳарча. — Муҳаррабдаги атом электр станцияси йўналишида кўздан йўқолди...

Воқеа ҳақида аниқ бир тасаввур ҳосил қилиш мақсадида муҳбирлар ўша заҳотиёқ юқорида зикр этилган жойга отланишди. Ҳа, шак-шубҳа йўқ; номаълум учар қурилма чиндан ҳам гувоҳлардан атиги эллик-олтмиш қадамча нарида майсаларни жизгинақ қилиб кўйдириб, ҳавода муаллақ қотиб турган!

Шунингдек, яна бир қанча кишилар мазкур билгисиз учар жисмни атом электр станцияси яқинида кўришганини ҳам айтишди. Шу воқеа содир бўлганидан буён Ришар Родбергининг норасида укаси ҳар оқиом дераза ёнига танда қуриб, билгисиз учар жисм яна келади, деган ҳаёлда самога термулгани-термулган эмиш.

— Кейинги вақт ичида биз юзлаб бундай ҳодисаларни рўйхатга олдик, — дейди Люсьен Клербо — Белгия самовий ҳодисаларни йрганиш жамиятининг бош қотиби. — Қизиғи шундаки, гувоҳларнинг аксарияти ишонса бўладиган, обрў-эътиборли кишилардир. Уларнинг тўқсон фоизи ҳар бир «қанот»ида биттадан чироғи бор учбурчак учар жисм ҳақида ҳикоя қилишмоқда. Шунини алоҳида таъкидлаш зарурки, бу гувоҳлар бир-бирларини асло танишмайди, бир-бирлари билан ҳеч қачон муомала қилишган эмас.

Билгисиз учар жисмнинг парвозига бултур Люсьен Клербонинг ўзи ҳам гувоҳ бўлди. Унинг ишончи қомилки (бўлак шохидларнинг гувоҳликлари ҳам бунини тасдиқлайди), ўша палла кўкда узун ёғду таратиб учиб кетган жисмнинг ҳажми эллик-юз метрларга тенг. Қалинлиги эса икки қаватли бионинг баландлигича келади. Жисм ҳаракатининг ўзига хос жиҳатлари ҳамда ҳавода муаллақ қотиши сабабларини ҳозирча тушунтириш мушкул.

— Нима қилиб бўлмасин бунини аниқлаш зарур, — дейди Клербо. — Ўзга сайёраликлар нима сабабдан ўз қизиқлиқларини айнан Белгияга қаратганларини одамлар билиб қўйишсин.

Чиндан ҳам Белгия билгисиз учар жисмлар узлуксиз танда қўйган ягона мамлакатми?

Ушбу саволга мутахассислар... савол билан жавоб қайтаришмоқда:

— Ҳўш, нима учун фақат Белгия? Ахир, 1980-йилдан бошлаб биргина Нуййоркда беш мингдан ортиқ билгисиз учар жисм ташрифи ҳодисаси кузатилади! Беш мингдан ортиқ!..

Аввалги мақоламизда («Ёшлик», 1991-йил, 9-сон) биз қадимий манбалар асосида кўрдикки, «учар ликоблар» ҳодисасининг бир учи узоқ мезгилга бориб тақалади. Шунини надомат билан қайд этмоқ зарурки, XX-асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб узоқ вақт давомида самовий ҳодисалар «совуқ уруш» қурбон бўлиб келишди. Амриқоликлар билгисиз учар жисмларни шўро олимлари томонидан ўйлаб топилган хуфия қурол деб ҳисоблашган. Шўро Иттифоқидаги-

лар эса, ўз-ўзидан тайинки, бунинг аксинини ўйлашган. Оқибат — билгисиз учар жисмларга доир жамики маълумотларга «мутлақо махфий» деган тамга босилган. Самовий ҳодисалар хусусида оғиз очилиш тамомила тақиқланган.

Ҳолбуки, «совуқ уруш» энг чўққига кўтарилган палла ҳам кундалик ҳаёт гаройиботларга тўла эди. Шу жумладан, ниҳоятда сирли самовий ҳодисаларга ҳам.

Биз қуйида уларнинг фақат бир нечтасинигина эслатиб ўтишни лозим топдик:

1896—1897-йиллар. Билгисиз учар жисмлар қарийб икки йил давомида Амриқо Кўшма Штатлари осмонини тинч қўйишмади.

1909-йил. Инглистон осмонида ғайриоддий «дирижабллар» кузатилади.

1947-йилнинг июли. Билгисиз учар жисмлар карвони бутун Амриқо Кўшма Штатлари худуди, айниқса, Атлантика уммонига туташ сохиллар узра учиб ўтди.

1950-йил, 11-май, Орегон штати узра учиб ўтаётган билгисиз учар жисмни суратга туширишга эришилди (1974-йили фаранг учувчиси ҳам Руан осмонида кўринган билгисиз учар жисмни суратга олди: иккала суратда ҳам битта учар қурилма акс этган).

1972-йил. Билгисиз учар жисмлар Италия, Руминия, Белгия ва Фарангистонда ҳам рўйхатга олинди.

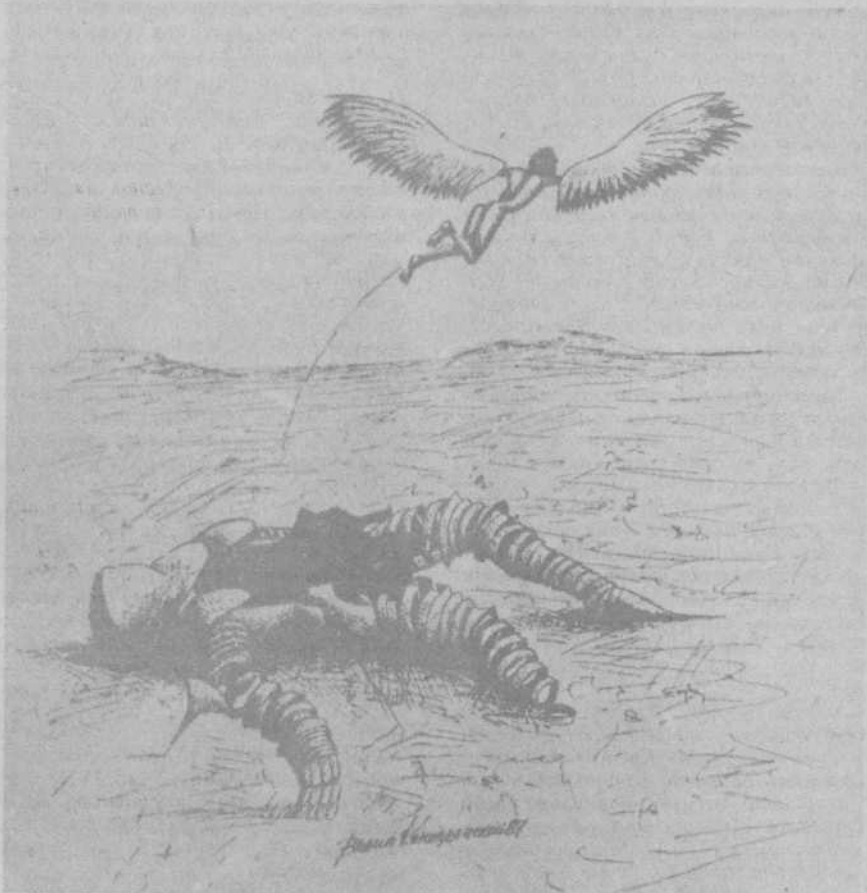
1973—1974-йиллар. Бир нечта билгисиз учар жисм АКШнинг жанубий ва марказий қисмида, шунингдек, кўшни мамлакат — Канадада кузатилади...

Мазкур рўйхатни яна истаганча давом эттириш мумкин. Бироқ уларнинг деярли барчаси бир-бирига ўхшаш, фақат билгисиз учар жисмларнинг ногаҳоний ташрифи ёки уларнинг шакл-шамойили ҳақида баҳс этади. Мазкур учар жисмлар қайси маълум ёки номаълум сайёра ахлига тегишли, уларнинг ушбу узлуксиз ташрифлардан мақсадлари не — бу ҳақда ҳозирча аниқ далилларга асосланган ҳеч бир маълумот йўқ.

Ҳўш, бу «мушук-сичкон» ўйини қачонгача давом этади? Қачон ўзга сайёралик онгошларимиз билан тил топишамиз? Умуман, тил топиша оламизми, йўқми?

Бу саволларга жавоб топмоқ учун яна тарихий манбаларга мурожаат қилишимизга тўғри келади.

Сахифаларни безашда С. Гата ҳамда В. Коноплянский чизган суратлардан фойдаланилди.

Швартснеггерни амриқоликлар ўз орзу-умидларининг тимсоли деб билишади.

— Жуда толиб айтилган! Қойил! — дейди Швартснеггер кулиб.

Унинг матбуот ишлари бўйича котиби эса қўшимча қилади:

— Аксарият «юлдуз»ларга хос манманлик, такаббурлик Арнолддан тамомила йироқ, муҳлисларини ҳам, муҳбирларини ҳам у ўз оғасидек кўради.

— Томошабинлар мен билан қаҳрамонларим орасидаги фарқни яққол ҳис этишларини истайман, — дейди Швартснеггернинг ўзи.

Фақат саксонинчи йиллар ичида у суратга тушган филмларнинг ўзиёқ миллиард долларлаб фойда келтирди. Салкам ўн йилдирки, у дунёдаги энг кўп пул ишлайдиган шахслардан саналади. Фақат сўнгги икки йиллик даромадининг ўзи, «Форбс» журналининг таъкидлашича, 4,3 миллион долларни ташкил этган.

Арнолд Швартснеггернинг ҳаёт йўлига назар ташласак, унинг кинодаги ҳар бир қадами ўлчоғли эканига гувоҳ бўламиз. Бу қадар муваффақиятга у тиришқоқлик, меҳнатсеварлик ҳамда мислсиз сабртоқат туфайли эришди.

Швартснеггер Австрияда, Гратса шаҳри яқинидаги қишлоқчада маҳаллий полициячи оиласида дунёга келди. «Амриқога келишни, дунёга донг таратишни мен ёшлиқдан орзу қилардим», дея тан олади у. Айниқса, бўлажак кино «юлдузи»ни Юлий Цезар, Карл Буюк ҳамда Наполеон каби тарихий шахсларнинг тақдири ўзига жалб этарди. Бироқ орзулари рўёбга чиқишида унга спорт ёрдам берди. Ун беш ёшдан у қад-қоматиға «зев» беришга киришди ва атиги беш йил

ичида мисли кўрилмаган натижаларни қўлга киритишга мушарраф бўлди. 18 ёшида «Оврупо паҳлавони», орадан икки йил ўтиб эса «Паҳлавони Олам» унвонларини қўлга киритди.

1968 йилда у илк бор Амриқо Қўшма Штатларига ташриф буюрди. Унинг мазкур ташрифдан асосий мақсади Майами Бичда ўтадиган курашчилар мусобақасида ғолиб чиқиш эди. Бироқ, афсуски, у ютқазиб қўйди. Шунга қарамай, ёш паҳлавон мазкур мусобақа ташкилотчиси, «Масл энд фитнесс» журнали ношири Жо Уэйдернинг эътиборини қозонишга эришди ва у Швартснеггерни Лос Анжелесга таклиф қилди... «Калифорния мени бир кўришдаёқ мафтун этди, — дея ҳикоя қилади у. — Мен шу ерда яшаб қолишга қарор қилдим. Чунки билардим: фақат шундагина орзуларимга эришишим мумкин эди».

Лос Анжелесда у билан бир хонада яшаган италиялик паҳлавон Франко Колумбунинг ҳикоя қилишича, Швартснеггер «ниҳоятда одамшаванда, ҳазилкаш, улфат йигит эди. У ҳеч қачон: «Мен мусобақага кетяпман», деб айтмасди. Фақат: «Ютгани кетяпман!», дерди».

Унинг ҳолливудлик таниқли кино устаси Дино Де Лаурентис билан биринчи учрашуви ниҳоятда совуқ кечди. Нимагадир Лаурентис Швартснеггерни ёқтирмади. Бироқ, шунга қарамай, уни суратга олаётган «Қонхўр Конан» филмига бош рол ижрочиси сифатида таклиф қилди. Филм томошабинлар орасида мисли кўрилмаган шовшувга сабаб бўлди, Швартснеггерни бутун дунёга кино артисти сифатида машҳур қилди. «Қонхўр Конан»дан сўнг Арнолд ўйлаб ҳам ўтирмай «Терминатор» филмида суратга тушишга розилик берди. Мазкур филмда у бошдан-адоқ

ҳазил-мutoйибага йўғрилмиш улкан ҳажмли темиртан даҳо ролин ижро этди. Бу филм ҳам, худди аввалгисидек, томошабин ҳамда танқидчиларнинг юксак баҳосини олишга эришди. Шундан сўнг Швартснеггер «Йиртқич» филмида бош ролни ижро этди. Бу уч филм Швартснеггерни «доимо ғолиб қаҳрамонлар» роллари ижрочиси сифатида оламга танитди.

1972 йили Швартснеггер фотосуратчи Жорж Батлер билан танишди. Батлер уни Чарлз Гейнз билан ҳамкорликда ёзишга киришаётган спортнинг паҳлавонлик тури ҳақидаги китобига қаҳрамон сифатида таклиф этди. Швартснеггер рози бўлди. Ниҳоят, 1974 йили минг машаққатлар ила дунёга келган «Темир мускуллар соҳиби» номли китоб босилиб чиқди. Китоб яшин тезлигида бутун дунёга тарқалди. Орадан уч йил ўтиб ушбу китоб арасида суратга олинган ҳужжатли филм эса Швартснеггерни ҳар бир хонадонга олиб кирди. Унга ўхшамоқчи бўлганларнинг сонини мисли кўрилмаган миқдорга этди. Швартснеггер ҳақида ҳар хил чўпчаклар пайдо бўла бошлади. Мана, шундай чўпчаклардан биттаси. Ўзининг спортга садоқатию темир ирода эгаси эканидан томошабинларни воқиф этиш мақсадида Швартснеггер «Темир мускуллар соҳиби» филми суратга олинаётган чоқ камера олдида туриб, ушбу воқеани ҳикоя қилди: отасининг вафоти ҳақидаги хабар унга чет элда, айни муҳим мусобақа арафасида етиб борди. Бироқ Швартснеггер хабарини эшитган заҳоти тайёрада уйи сари учмади — мусобақа ўтказиладиган шаҳарга жўнаб кетди. «Кейин у бизга иқрор бўлди, — дея ҳикоя қилади Батлер, — отасининг вафоти ҳақидаги хабарни эшитганида Швартснеггер Мексикада бўлган. Устига устак, бу шумхабар унга отаси дафн этилганидан роппа-роса бир хафта ўтиб етиб борган. Тайинки, мусобақани ташлаб, Гратса сари югуришдан ҳеч қандай наф йўқ эди. Ишонччи комил: мабодо, отасининг дафн маросимиға улгурган тақдирда ҳам у айнан шундай иш тутган бўлурди. «Отам менин ғолиб чиқишимни истаган бўларди», деб айтарди».

«Қонхўр Конан»дан сўнг кўп ўтмай «Конан вайронгар» дунёга келди. Бу филмнинг шўхрати аввалгисидан ҳам зиёда бўлди. Филм ҳомийлари ва ижодкорларига у жами 100 миллион доллар миқдорида соф фойда келтирди, Швартснег-

* Давоми. Бошланиши ўтган сонда.

гернинг кино артисти сифатидаги фаолиятида эса ўзига хос бир босқич вазифасини ўтади.

«Бироқ Арнолд ҳажага, ҳазил-мутойибага тўла рол ижро этиш ишқи билан ёнарди», дея ҳикоя қилишади Швартснеггернинг ижодкор дўстлари.

Бундай имконият уни кўп куттирмади — машҳур кинорежиссёр Жеймс Камерон «Терминатор» номли ярим хаёлий, ғаройиб сахналарга тўла филмни суратга олишга киришди ва бош ролга иккиланмай Арнолд Швартснеггерни таклиф қилди. Бу филмдан сўнг Швартснеггер жаҳон миқёсидаги кино «юлдуз»лари қаторига кўтарилди. Бироқ энг муҳими — у бу филмда ўзининг кулгили роллар устаси сифатидаги беқиёс имкониятларини намойён этди. Бунда филм режиссёри Жеймс Камероннинг ҳам хизмати катта, албатта. Швартснеггер билан ишлаган аввалги режиссёрлар ундан одатда улугворлик, салобат талаб қилишарди, урғуни Арнолднинг гавдаси ва бақувват мускулларига беришарди. Бироқ томошабинларнинг диди, қизиқиш доирасини теранроқ ҳис этган Камерон бошқача йўл тутди. У Швартснеггердан самимият, ролга эркин, шу билан бирга ижодий ёндошишни талаб қилди. «Терминатор» филми Швартснеггернинг ижодий фаолиятида ўзига хос имтиҳон бўлиш билан бирга, унинг кино оламидаги «нархи»ни бир неча баравар оширди. «Терминатор»га қадар у ҳар бир филм учун 2 миллион доллар миқдориде ҳақ олган бўлса, энди унга 10 миллион доллар таклиф қила бошлашди — фақат бир рол учун!

Швартснеггернинг ушбу филмдан кейинги ижодига назар ташлайдиган бўлсак, уни мураккаб, бирмунча жиддий ролларга таклиф эта бошлашганини кўраимиз. Бироқ унинг бу босқичдаги барча изланишларини ҳам бирдек муваффақиятли деб бўлмайди. «Йиртқич», «Чопағон одам», «Коммандо» каби филмлар (дарвоқе, бу филмлар бизнинг кино ва видеохоналаримизда ҳам қўйилган, мухлислар улардан яхши хабардор бўлишса керак) томошабинлар орасида катта қизиқиш уйғотган, ижодкорларига яхшигина даромад келтирган эса-да, Швартснеггернинг ижодий фаолиятида ҳеч бир из қолдиргани йўқ. У шўро тартиб посбони ролини ижро этувчи ва воқеаларнинг бир қисми Масковда кечувчи «Қизил саратон» филми ҳақида ҳам шун-

дай дейиш мумкин.

«Швартснеггерга мос ролни танлаш, унинг имкониятлари доирасини аниқ ҳис эта билиш — бу жуда қийин иш», деб ёзади Жорж Батлер ва мисол қилиб Швартснеггер бош роллардан бирини ижро этган «Эгизаклар» филмини кўрсатади. Ушбу филм бир қориндан талашиб тушган, бироқ бир-бирига заррача ҳам ўхшамайдиган (бири — новча, гавдали, оқ-сарикдан келган, иккинчиси — пак-пакана, қорамағиз, қийққўз) эгизакларнинг ўғри ва муттаҳамлар оламидаги аломат саргузаштлари ҳақида. Унда Швартснеггер эгизаклардан бирини (тайинки, новча, оқ-сарик-

дан келганини...) ижро этган. Филм режиссёри Айвон Рейтмэн мазкур рол бениҳоя қийинчиликлар эвазига дунёга келганини тан олади. «Айрим сахналар устида бир неча соатлаб тер тўкишга тўғри келди», дея ҳикоя қилади у. «Бир неча соатлаб...» Бизда филмлар йиллаб суратга олинишидан хабардор ўқувчи балки буни ўқиб ҳайрон бўлгандир. Бироқ Ҳолливудда энг узоқ муддат бир ҳафта, нари борса ўн кун эканини ҳисобга оладиган бўлсак, Айвон Рейтмэннинг аҳволини тушуниш мумкин.

«Эгизаклар» филмининг яна бир жиҳати устида тўхталиб ўтишни истардик. Мазкур филмда Швартс-

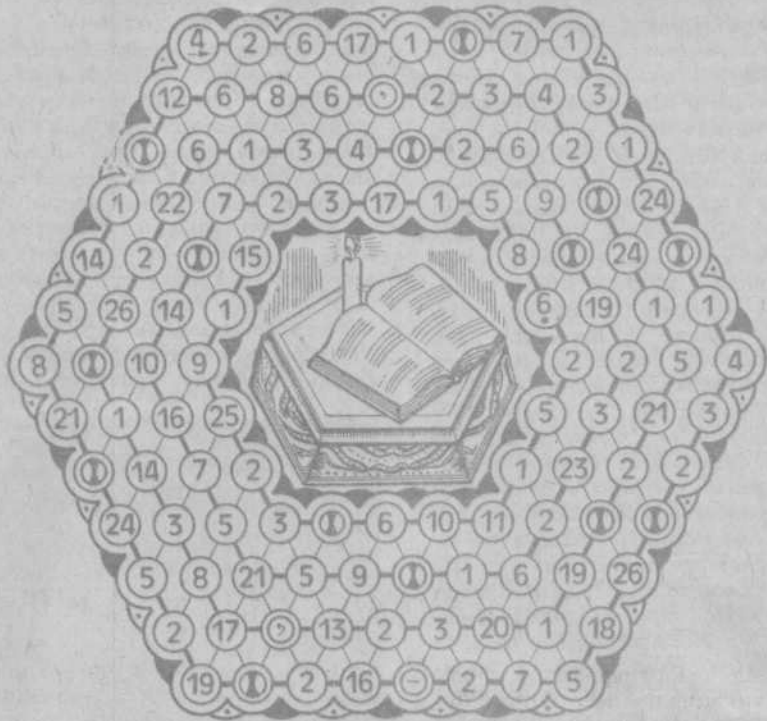
неггернинг жуфти ҳалоли, Кеннедилар сулоласининг вакиласи Мария Шривер ҳам суратга тушган. Тўғри, ниҳоятда кичкина (гул сотиб олаётган аёл) ролда, устига устак, мазкур лавҳа филмга киритилгани ҳам йўқ. Шунга қарамай, бу филм уларнинг ҳаётида фавқулодда муҳим аҳамият касб этди. Чунки ордан кўп ўтмай уларнинг тўйлари бўлди. Базмга казо-казолар, Амриқонинг жами машҳур кишилари йиғилишди. Франко Колумбу Арнолдга кувжўралик қилди. Келинининг отаси Саржент Шривер тўйга таклиф этилган, бироқ маълум сабабга кўра ташриф буюролмаган АҚШ президенти Роналд Рейганининг узри ҳамда табригини жамоатга маълум қилди. Шунингдек, тўйга Австрия президенти Курт Валдхайм билан Рум руҳоний отаси Иоанн Павел II ҳам таклиф этилган эди. Бироқ аллақайси сабабларга кўра улар тўйга етиб келишмади.

Кейинги вақтлар Швартснеггер мамлакат сиёсий ҳаётига ҳам фаол аралаша бошлади. Президентликка сайловлар чоғи матбуот ҳамда «ойнаи жаҳон» орқали аҳолини Жорж Бушга овоз беришга чақирди. Республикачиларнинг миллий қурултойида иштирок этди. Бироқ бу унинг ижодий фаолиятига (айрим сиёсатга ишқибоз бизнинг санъаткорларимиздан фарқли ўлароқ) асло салбий таъсир кўрсатгани йўқ. Сержант Рок ҳақида ҳикоя қилувчи филмдан сўнг эса Швартснеггернинг номи йирик амриқолик кино ҳомийлари (продюсерлар) қаторидан ўрин олди.

Оилавий ҳаётига келсак, Арнолд билан Мария Шриверни кўрган одам ҳеч қачон уларни яқинда турмуш қуришган демайди. Мария Энци телекомпаниясида «Санди тудэй» («Бугун якшанба») номли кўрсатувни олиб боради, шу боис улар жуда кам бирга бўлишади. «Бирга бўлишганда эса уларни худди ёш бола дейсиз!», дея ҳикоя қилади Херри Жей — Швартснеггер билан Мариянинг оилавий дўсти.

— Топар-тутарим яхши. Ажойиб хотиним бор, — дейди Швартснеггернинг ўзи. — Энг муҳими — эркинман! Инсонга бундан ортиқ яна нима керак!

Чиндан ҳам, инсонга бундан ортиқ яна нима керак!

Азиз муштарий! Диққатингизга ҳавола этилаётган ушбу машқни ҳал этиш учун аввал очқичдаги таърифлари баён этилган сўзларни топинг. Сўнг улар асосида шаклдаги рақамларни маълум ҳарфлар билан алмаштирсангиз, Мир Алишер Навоийнинг бир байт ҳикматларини билиб оласиз.

1. Алишер Навоий қаламига мансуб дoston — 7, 2, 16, 16, 1, 1, 7, 14, 2, 3, 16, 2, 6, 1, 15.
2. Улуғ шоир сиймосини саҳнада маҳорат билан гавдалантирган таниқли ўзбек санъаткори — 9, 5, 1, 21, 19, 18, 23, 2, 10, 25.
3. Ҳазрат Навоий шеърятнинг муаммо турига бағишлаб ёзган асар — 21, 8, 3, 11, 2, 9, 13.
4. «Сабъан сайёр» дostonининг олтинчи ҳикояси қаҳрамони — 21, 8, 24, 26, 1, 5.
5. Алишер Навоий ғазали билан айтиладиган қўшиқлардан бири — 12, 6, 8, 6.
6. Алишернинг тоғаларидан бири, шоир — 22, 2, 6, 1, 26, 1, 15.
7. «Алишер Навоий» драмаси қаҳрамони — 4, 8, 5, 1.
8. Фарҳоднинг ватани — 17, 1, 3.
9. Шоир асарларининг мукамал тўплами — 14, 8, 5, 5, 1, 20, 13.

Ф. ОРИПОВ тузган

11-сондаги бошқотирманинг жавоблари:

1. «Шоҳнома».
2. «Тўтинома».
3. «Зафарнома».
4. «Қобуснома».
5. «Ҳумоюннома».
6. «Саёҳатнома».
7. «Латофатнома».
8. «Абдуллонома».
9. «Тошкентнома».
10. «Искандарнома».
11. «Мухаббатнома».

Айланмалардаги рақамларда яширинган номлар: «Донишнома» [Абу Али ибн Сино], «Бобурнома», «Ҳотамнома» [халқ оғзаки ижоди намунаси].

Амриқо Қўшма Штатларида машҳур содагонлар сулоласи. Унинг бир вакили — Роберт Кеннеди АҚШ президенти ҳам бўлган.

МУБТАЛО БЎЛДИМ СЕНГА...

НАВОИЙ ҒАЗАЛЛАРИГА МУХАММАСЛАР

Зору муштоқлар диёридин садо бўлдим сенга,
Гулшанинга орзуманд дилгир сабо бўлдим сенга,
Ғамгузор тун боласи — ғамгин наво бўлдим сенга,
Кўрали ҳуснингни зору мубтало бўлдим сенга,
Не балолиг кун эдиким ошно бўлдим сенга.

Чок дилим ҳоқони сенсан, мен эса ишқингда қул,
Қул ҳаёти не сифатдур, кўргани ғурбат нуқул,
Сабру уммид — тиг тутар, ҳижроннинг асли шарти шул,
Ҳар неча дедимки кун-кундин узай сендин кўнгул,
Ваҳки, кун-кундин батаррак мубтало бўлдим сенга.

Бир нигоҳим, жодули, жонимга ришта бойладинг,
Сўнг мени тупроқ этиб — хор, ўзни кўкда ойладинг,
Тошбағирлик айладинг-ей, дилга озор жойладинг,
Мен қачон дедим: вафо қилгил, менга зулм айладинг,
Сен қачон дединг: фидо бўлгил, фидо бўлдим сенга.

Олда манзиллар узоқдир, ваҳки, жонда йўқ сиҳат,
Жонима дорушишифо тутган табиб сенсан фақат,
Севги молик битта сўзни ёзгину, ёр, йўлла хат,
Қай пари пайкарга дерсан телба бўлдинг бу сифат,
Эй пари пайкар, не қилсанг, қил менга, бўлдим сенга.

Мен қачон боқдимки, ёрсиз хуш чаманлар бўлди чўл,
Кунларим дарду аламга, изтиробга солди йўл,
Чорасиз кунлар учун сен Ҳақ юборган чора бўл,
Эй кўнгул, тарки насиҳат айладим, оворга бўл,
Юз бало етмасми, мен ҳам бир бало бўлдим сенга.

Менга ишқ тутди ҳамиша қулфату ҳам ранжли жом,
Ранжли жомга жон фидоким, менга ишқсиз кун
ҳаром.

Ошиқи зор десалар бас, толеи бахтдир бу ном,
Жоми Жам ичра Ҳизр суйи насибамдур мудом,
Соқиб, то тарки жоҳ айлаб гадо бўлдим сенга.

Нотавонлиғ ичра кўзга тун қаро, кундуз қаро,
Тинглар эрса сирларимни еру кўк мотамсаро,
Бул Замира кўнглини англар фақат кўнели яро,
Ғусса чангиндин навое топмадим ушиоқ аро,
То Навоийдек асиру мубтало бўлдим сенга.

* * *

Бу не девога феълдурким, мудом шодлик-ла банд
этмас,
Йироқларда чувалган нур толасин ҳеч каманд этмас,
Кунларим талхи ортиқдур, лаҳзасин шеър бирла
қанд этмас,
Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд этмас,
Мени истар кишининг суҳбатин кўнглим писанд
этмас.

Қайн боқмай кўзим тушгай ё йиғи, ё фириб, қаҳра,
Ажаб, сиғмас кичик жоним ҳудуд билмас бу кенг
дахра,
Нигоҳимга азоб улким, тўрт тараф теппа-тенг саҳро,
Не баҳра топқамен андинки, мендин истагай баҳра,
Чу улким баҳрае андин тиларман, баҳраманд этмас.

Насиб этгаймۇ рўёблиғ умид отлиғ ғиротимга,
Адо бўлмас синовлар ҳеч мени шўрлик саботимга,
Узун тушлар фақат раҳм айласа дарддур нажотимга,
Нетай хуру пари базминки, қатлим ё ҳаётимга,
Аён у заҳр чашм айлаб, ниҳон бу нўшханд этмас.

Тиландим васли ёр, аммо йироқдир ул саховатдин,
Умид узмоқ азоб ортиқ саховатсиз бу офатдин,
Дуоларга ижобатлар қачон ёққай самоватдин,
Керакмас ой ила кун шакликим ҳусну малоҳатдин,
Ичим ул чок-чок этмас, таним бу банд-банд этмас.

Ишончу эътиқод, имон — сиғинган мулки боримким,
Яна бир тоғ қадар давлат менинг номусу оримким,
Йиқилмоғим шу бойликдан, шу бойликдан
бароримким,
Керак ўз чобуки қотилваши мажнуншиоримким,
Бузуғ кўнглумдин ўзга ерда жавлони саманд этмас.

Ғамимни кесмагай, ёраб, на бир таскин, на талх
чоғир,
Забонимда сукун зоҳир, нигоҳда оҳу мунг зоҳир,
Тиғи ўткир алам ичра мени тинглаб қалам соҳир,
Кўнгул уз чарҳи золидин, фирибин емаким охир,
Ажал сирриштасидин ўзга бўюнга каманд этмас.

Муҳаббат борки, умринга жило бергай баҳор,
Наврўз,
Баҳору Наврўзинг йўқтур, яшаб неттинг, хароб йўл,
тўз,
Замира, ишққа таъзим эт, азобиға дема ҳеч сўз,
Ул ой ўтлиғ юзин очса, Навоий тегмасун деб кўз,
Муҳаббат тухмидин ўзга ул ўт узра сипанд этмас.

"Ёнаётган аёл" сурати

ХИКОЯЛАР

— Қани, ниманинг расмини чизаясан?

Озоджон илкис бошини кўтарди. Тепасида унга синовчан назар солиб турган муаллимасини кўриб ғалати бўлиб кетди. Шоша-пиша қўли билан альбомининг расм солинган саҳифасини яширди.

— Нега бекитяпсан? Қани, кўрайлик, — муаллима унинг қўлини нари суриб, альбомга кўз қирини югуртирдию бирдан ранги ўзгариб кетди.

— Сенга бирда айтмовмидим бунақа сурат чизма деб, — деди у бир альбомга, бир Озоджонга қараб.

Озоджон ерга қараган кўйи, индамай тураверди.

— Энг яхшиси, сенам гулнинг бирор кўринишини чизгин, — деди муаллима, сунгра альбомнинг сурат чизилган саҳифасини йиртиб олди. — Мана бу ерига шовилмасдан чиройли қилиб чизгин, хўпми? Бошқа нарсаларни уйлама, ҳаммасини унут...

Муаллима нари кетди.

Шу топда Озоджоннинг кўнглига гул сиғмасди. Уни чизишга уриниб ҳам кўрмади. Уртоқлари уни кузатишгаётганини сезса ҳам аҳамият бермай, қаламининг учини тишлаганча деразадан ташқарига қараб ўтирди. Дарахтлардан тўкилаётган ҳазонга маҳзун тикилиб, ўзича нималарнидир эслай бошлади: «Олов ҳам сариқ рангда эди. У аввал оймнинг кўйлагини куйдирди. Кейин қўлларини... панжаларини... Ойим бақирмасдилар, нуқул йиғлардилар. Узларини деворга, эшикка уриб йиғлардилар. Олов баттар аланга оларди. Бечора ойм... тоза қийналдилар... Олов сочларини жизгинак қйлаётганда куйиб кетган қўлларини юзларига босиб: «Озоджон!» деб бақирдилар. Балки қаттиқроқ қичқирганларида кўшнлар эшитиб кўтқариб қолишармиди? Биз катта уйда эдик. Дадам устимиздан қўлфлаб кўйгани сабаб дахлизга қиқолмай эшик тирқишидан қараб турардик... Мен ва укам йиғлардик. Укам ўшанда қаттиқ кўрққан экан, гапирмай кўйди.

Мана бу ерига дадамнинг суратини чизаман. Бир қўлида керосин, иккинчисида сугурт... қулиб турибди. Оғзини, қўлларини қоп-қора қилиб бўяб ташлайман!»

Озоджон хаёл кўзгусида гавдаланган манзарани қоғозга туширишга ошиқди.

— Раҳимов! Сенга ҳозиргина нима деган эдим?! — муаллима, даргазаб бўлиб Озоджоннинг тепасига келди. Озоджон чизаётган суратини яширмади, бурнини тортиб ўрнидан турди. Муаллима жаҳл билан альбомни юлиб олди-да:

— Бор, синфдан чиқиб кет, — деди. Озоджон муаллиманинг қўлидаги альбомига кўз югуртирди-да, эшик томон юрди.

— Товба, бу болага нима бўлган ўзи? Ҳеч гапга тушунмайди-я! — деди муаллима унинг ортдан.

Озоджон мактабдан чиқиб уйга келди. Бувиси тухум қайнатаётган экан, неварасининг ранг-рўйини кўриб кўрқиб кетди.

— Ҳа, болам, нима бўлди? Тобинг қочдимми?

Бувиси унинг пешонасини ушлаб кўрмоқчи бўлиб қўлини чўзган эди, Озоджон ўзини четга тортди. Бувисининг саволига жавоб ҳам бермай хонасига кирди. Токчага тартиб билан терилган китоб-дафтарлар орасидан янги альбом олиб, хонтахта ёнига чўқди.

«Манави ерга бувимларнинг суратларини чизаман, — дея у альбомнинг бир четини белгилаб кўйди. — Қовоқларини солиб, ўнг кўзларини қисиб турадилар. У кишининг жаҳллари чиқса ана шундай бўладилар-қоладилар. Манов ерига бўлса...»

Хонага бувиси кириб, хаёли бўлинди. — Болам, иккитагина тухум еб ол. Қорнинг ҳам... — Бувининг гапи чала қолди.

— Емайман, емайман дедим-ку, сизга! — жеркиб берди Озоджон.

Бувисининг диққати ошди. «Онаси ўлгандан бери бегонасираб қолди. Кичигиники етмагандай, буниси ҳам

бир бало бўлиб қолмаса гўрғайди», деб уйлаб бувининг баттар дили вайрон бўлди. Узун ёнгини дам у кўзига, дам бу кўзига босиб остонада анча вақт турди. Кейин айвонга чиқди. Қаёққа юришини, нима қилишини билмай бирпас туриб қолди. Пича кўнгил ғашлигини ёзиш ниятида кўшнисиникига йўл олди.

«Уша кўни бувим ҳадеб, уминга кет, демаганида ойм дадамникига қайтиб бормасди, — дея ўзи билан ўзи гаплашарди. Озоджон. — Кўймадилар, энди нима қолгандир, тавбасига таянгандир, деб. Ойм тавбасига таянган одам бир ойдан бери бирор марта хабар оларди-да, деса ҳам қўлоқ солмадилар. Мана оқибати... Йўлда кетаётганимизда оймдан: «Нега дадам бизни ёмон кўрадилар?» деб сўрадим. «Даданг сизларни яхши кўради. Фақат мени... ичгани ёмон-да», деди ойм. «Биз йўқ бўлганимизда ҳам ичаридилар?» деб сўрадим яна. «Ҳа, илгаридан ичар экан. Билмаган эканман». Ойм секин уф тортдилар. Уф тортдилару юзларидаги эжинлар янгам кўпайиб кетгандек туюлди менга. Кейин уйга бордик.

Дадам ичиб келса ҳам икки кун тинч яшадик. Учинчи кўни... Биз ухлаб ётгандик. Бир вақт оймнинг йиғлаётганини эшитиб уйғондик. Қапалагим учиб кетди. Дадам оймнинг сочидан тортиб уриб ётибди. Маст эди. Оймга қўл тегизманг, деб ёпишган эдим, итариб юборди. Нарига учиб тушдим. Урнимдан туриб яна ёпишгандим, тегиб юборди. Узимни билмай қолман. Узимга келганимда ойм ҳам, дадам ҳам йўқ эди. Югуриб бориб эшикни итаргандим, очилмади. Тирқишидан қарасам... ойм дахлиз ўртасида букчайиб ўтирибди. Дадам уларни аямасдан тепарди. «Вой, вой, қорнимга тепма, боланинг увологи қолгур, — деб йиғлардилар ойм. — Жонимдан тўйдириб юбординг-ку, ахир!» Дадамнинг кўзига ҳеч нарса кўринмасди. Ҳар сафар ичиб келганида оймни шунанга қалтақларди. Билмадик, ойм бечоранинг нима гўноҳи бор экан!

Зулфия ЙЎЛДОШЕВА

— 1967 йили Жиззах туманида туғилган. Жиззах педагогика олий илмгоҳини битирган. Ҳозир билим юртида ўқитувчи.

— Нима қилсам қутуламан сендан? Узимга ўт қўяйми?!— дея хўнграб юбордилар ойим. Ана шундан сўнг дадам бирдан тепкилашдан тўхтади. Кўзларини йириб очиб, оймга қараб кулди. «Ўт қ-қўй, ж-жонингдан тўй-йган бўлсанг. Ҳ-ҳоз-зир ҳам-масини ўз-зим тай-йерлаб бераман!» деди дадам, кейин ғойиб бўлди. Анча ўтиб, керосин тўлатилган шиша идиш ва гугуртни оймнинг қўлига тутди. Ойм қўриқиб кетдилар. «Нима қилганингиз бу? Мен...» дедилару гапиролмай қолдилар. «Ҳа, қўрқдингми?» Дадам яна ҳаҳолаб кулди. Ойм бу хўрликка чидай олмади, дадамнинг қўлига урганди, ундаги керосин ўзининг ҳам устига тўкилди. Дадам уни мазаҳ қилгандай яна кула бошлади ва қўлида ўйнаётган гугуртни чақиб, оймнинг устига отди. Кейин...»

Ҳовлида «Озод, хў Озод!» деган дадасининг таниш овозини эшитдию у чизишни бас қилди. «Дадам! Мени олкетига келган. Бормайман!» у бувисини дадасига рўпара қилгани ўрнидан турган эди, хонага унинг ўзи кириб келди.

— Ҳа, рассом, тагин чизяпанми?— деди дадаси, у ўғлига эмас, бегонага гапирётгандек эвоқ оҳангда сўзлади.

Озоджон миқ этмади.

— Менга қара,— дадаси унинг юзини қафтлари орасига олиб, кўзларига тикилди.— Иккинчи муаллимангдан ҳалигиндақа сурат чизяпти деб эшитмайин, хўпми?

Озоджон силтаниб дадасининг қўлидан чиқди.

— Ойинг ўзига-ўзи ўт қўйган. Мен эмас, кейинги пайтларда сал...— Дада-си кўрсатгич бармогини чаккасида айлантирди.— Шунини тушунасанми ўзи? Яна менинг ойм шунақа эди деб одамларга гапириб юрма. Уят бўлади-я!

Озоджоннинг вужуди титраб кетди. Кўзларида қоп-қора олов чақнади.

— Йўқ,— деди у бошини чайқаб.— Менинг ойм унақамаслар. Алдаманг.

Дадаси ўғлидан бундай жавоб кутмаган шеклилли, юзи доқадек оқариб кетди. Аммо сир бой бермади. Бирдан овози мулоимлашиб:

— Оббо ўғлим-ей, мен сени ёш бола десам ҳамма нарсага ақлинг етиб қопти-ку, а?— деди.— Майли, ҳозирча бунингникида яшаб туринглар. Лекин... бугунгидақа сурат чизмагин, хўпми?

Озоджон бошини қўйи солди. Анча вақтдан кейин дадасига тик боқиб: — Чизаман, барибир чизаман,— деди, овози паст, аммо қатъиятли эди.

— Шунақами?— деди дадаси, ўғлининг қуллогидан чўзиб, юзига тарсаки тортиб юборди. Озоджон ўзини ўнглагунча чап юзига ҳам шалалоқ тушди. Унинг юзлари довуллаб, кўзларидан ўт чиқиб кетди. Хўрлиги келди-ю, аммо сира йиғлолмади.

— Тергов бера-бера энди қутулдим деганимда яна мени турмага тикмоқчимисан?— дея ғазаб билан бақирди дадаси.— Бу расмга биронтасини кўзи тушса нима бўлади, а? Онангдан ажралганинг етмагандай, отангдан ҳам

ажралмоқчимисан-а? Яна шунақа расм чизадиган бўлсанг, қўлларингни чопиб ташлайман!

Дадаси эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди.

Озоджон пардани суриб, деразадан ташқарига қаради. Ҳовлида ҳеч ким йўқлигини кўриб ўзича: «Бувим дадам келганини сезмай қопти. Бўлмаса дадамни олиб ташларди,— деб ўйлади.— Дадам аямасдан сўқарди, жанжал, тўполон... Билмай қолгани яхши бўпти, яхши бўпти».

Озоджон яна хонтахта ёнига ўтириб қўлига қалам олди.

«Уша кунини оймнинг кўзлари қанақа эди-я! Аслида кўзлари қатта-катта, чиройли эди. Лекин ўша кунини...— Озоджон кўзларини юмиб хотирлашга ҳар қанча уринмасин ҳамон ойиси ўшандай, ёнаётган кўллари билан юзини тўсган ҳолда гавдаланаверди... Охири бўлмади, тоқчадаги китоблари орасидан ойисининг кичкинагина фотосуратини олди. Унда ойиси сочлари чиройли қилиб турмакланган, бошини хиёл бир томонга эгиб, ўйчан боқиб турарди. Озоджон ойисининг хаёлчан кўзларидаги ифодани бир умр хотирига нақшлаб олмоқчидай узоқ тикилди.

«Йўқ,— Озоджон суратни бир чеккага қўйиб, альбомига назар ташлади.— Уша кунини оймнинг кўзлари бунақа эмасди. Уларда қандайдир қўрқув, мен чиза олмайдиган қўрқув бор эди. Кўзлари катта-катта бўлиб кетганди. Лекин мен...»

«Озоджон,наҳотам кўзларимни шунчалар тез эсдан чиқардинг?»

Озоджон чўчиб тушди. Ойисининг овозини аниқ-тиниқ эшитди. Эшик томонга кўз югуртирди: останада оқ ҳарирга бурканган ойиси турарди. Озоджон ўзи сезмаган тарзда ўрнидан туриб, эшик томонга юра бошлади.

— Ой, ойижон, мен... мен...

«Елғиз гувоҳим сен эдинг. Наҳотки сенам мени...»

— Йўқ, ойижон, мен ишонмайман. Шошманг... ойи...

Озоджон олдинга интилган сайин онаси ундан узоқлаша бошлади ва бирдан кўринмай қолди. Озоджон йиғлаб юборди. Упкасини босолмай ўксиб-ўксиб йиғларди. Бир маҳал шип-шип этган оёқ товуши эшитилиб, зум ўтмай останада бувисини кўринди. Озоджон шоша-пиша кўзёшларини артиб, ўзини босиб олди.

— Болам, уйга бир ўзинг қамалиб, нима қиляпсан ўзи?— дея бувисини тепасига келган эди, Озоджон альбомни ёпиб қўйди.— Кун кеч бўлиб қолди. Укангни боғчадан олкемайсанми? Мен озроққона пиёва қилиб қўярдим.

Озоджон бувисининг юзига қарамай, терс жавоб берди:

— Олкемайман. Узингиз... олкелинг...

Буви тўлиб турган экан, кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди.

— Болам-ай, муштдек бошингдан мунча куйдирмасанг?— деди у пиқиллаб.— Менинг нима гуноҳим бор, ахир?..

«Оймнинг нима гуноҳи бор эди?—

деди хаёлан Озоджон.— Дадам қамалишдан кўрқади. Сиз гуноҳим йўқ дейсиз. Елғиз ойм айбдор экан-да! Оймни қўйиб... келганимизни эртаси кунини уйимизга келган мелисага ҳам дадам оймни телба эди деди. Улар олдин ишонмади. Кейин... негадир келмай қўйишди. Мени ойм телба эмаслар, телба эмас... Дадам ёмон одам. Катта бўлсам уни сўйиб кетаман!»

Буви йиғи аралаш алланмаларни гапира-гапира чиқиб кетди. Анча вақтгача калишининг «шип-шип»и эшитилиб турди.

Вақт алламаҳал бўлганда ҳам Озоджон хонтахтага мук тушиб ўтирарди. Ниҳоят, Озоджон чарчади. Уйлайвериб мияси, қоғозга тикилавериб кўзлари толиқди. Устига устак, эрталабдан бери туз тотгани йўқ эди, боши айланиб, кўнгли беҳузур бўлди. Пича дам олиш учун хонтахтага бошини қўйди. Кўзини илдинди, илинмади, билмайди, бир пайт қошида ойиси пайдо бўлди. Эгнида оппоқ ҳарир қўйлақ, оҳиста ўғлининг сочларини силаркан: «Ухла, қўзичоғим, ухла. Яхши тушлар кўргин. Мен ҳозир...» деди, шундай дедию яна узоқлашди.

«Ойи, шошманг, қаёққа кетяпсиз?— дея алаҳсирай бошлади Озоджон.— Ахир, мен сизни соғиндим. Ойижон, жон ойи...»

Буви ҳам ухламай неварасини пойлаб ётган эди. Апил-тапил ўрнидан тураётиб узун ва кенг қўйлагининг этагини босиб олиб, йиқилаёзди.

«Ойижон, мен сизни жуда соғиндим,— дея Озоджон бувисини маҳкам қучиб ҳамон алаҳсиради.— Энди ташлаб кетмайсиз-а? Ойи, ўзимнинг ойм. Сиз яхшисиз, ҳаммадан яхшисиз...»

Буви ҳам неварасини бағрига босиб, юз-кўзларидан ўпаркан, нукул: «Арақнинг уйи куйсин, болам, сени шу кўйга солган арақнинг оти ўчсин», дер эди...

ОФРИК КҲНГИЯ

Тонг отар пайт.

Ҳамма ширин уйқуда. Елғиз Майрам хола бедор: жағи-жағига тегмай йўталади.

Йўтал зарбидан чакка томирлари бўртиб чиққан, юзи кўкариб кетганди.

Саттор ака бошини ёстиқдан кўтариб: — Чой қўйиб берайми?— деб сўради.

Майрам холанинг гапиришга холи келмай, бошини «ҳа» ишорасида тебратди.

— Чой илиққина экан, дорингни ичиб ол,— Саттор ака шундай деб ярим пиёла чой узатди.

Майрам хола ёстиғи остидан хапдори олиб өзига солди. Саттор ака ётгиси келмай, сарпойчан ҳовлига чиқиб кетди. Майрам хола йўтал пасанда бўлганидан фойдаланиб, бир оз мизғиб олиш ниятида ёстиққа бошини кўйди. Кўзларини юмиб анча ётди. Нима учундир уйқуси келмади. «Э, худойим-ей!»— деди ичиди.— Энди бугеги нима бўлади? Яна икки кун шундай йўталсам ўлиб қолишим ҳеч гапмас. Пулатжонни бир кўриб ўлсам армоним йўқ эди. «Энажон, мана мен келдим» деган бир оғиз сўзини эшитиб, дийдорига бир тўйсам бас. Кейин акалари, отаси бир амаллаб уйлаб кўйишарди».

Сахархез хўрозларнинг қичқирғини эшитиб: «Хайрият, бунгун ҳам тонг отганини кўрдим», дея дераза томонга қаради. Деразадан қорамтир осмоннинг бир бўлаги кўриниб турарди. «Ҳаво булутга ўхшайди», деб ўйлаши билан холанинг юраги ғаш тортди. «Менга нима бўляпти ўзи? Шу кунда осмонга булут чиқсаям юрагим қисади-я!.. Ҳали тонг ёришгани йўқ. Шунинг учун осмон қорайиб кўрингандир. Бугун Ҳаво очик бўлар-ов»,— хола ҳар гал ўзига шу йўсинда тасалли берар ва юрагидаги ғашлик тезда ўтиб кетарди. Аммо бу сафар юраги баттар сиқилди. Ҳаво етишмаётгандек, жонҳолатда устидаги кўрпани олиб ташлаб, кўйлагининг тугмаларини ечиб юборди. Кўксини тўлдириб чуқур нафас олди. Бир оз ўтгач сал енгил тортди. Яна ўйлай бошлади: «Қизларни-ку эгасига топшириб, кўнглим тинчиди-я! Пулатжоним армияда. Энди у пешонасида Борини кўради. Кўзим очиклигида Ҳамидулламни уйлантириб қўймадим-да. Ҳали у кам, ҳали бу кам деб вақтни ўтказиб юборибман. Худо суйган бандасига дард беради дейди. Лекин меники... Энди бу дунёдан насибам узилганга ўхшайди. Доридан икки-учтадан ичсам бирпас ўзимга келаман-у, кейин яна бошланади. Ҳадеб йўталвергандан кейин ўпкадаги «яра»нинг юзи очилиб, қон қўйиб юборади. Кейин тамом...»

Хола ўзини ўлган ҳисоблаб кўзларини чирт юмди. Нафасини ичига ютди. Хаёл кўзгусида бир лаҳзагина матомсаро одамлар, тепасида йиғлаб ўтирган эри, қизлари (негадир Ҳамидулла йўқ), ва ниҳоят, янги қазилган гўр жыландию бирдан қўрқиб кетди. Вужудини совуқ тер босди. Илкис бошини кўтариб эшик томонга қаради. Кўзлари эрини ахтарди. Қаёққа кетиб қолдйинки? Нимага тўшагини йиғиб олабди? Е молларга қараяптимикин? У бечорага ҳам қийин. Шу кунларда ҳамма иш ўзига қолган. Эрталаб тўшагини йиғди, нонушта тайёрлайди, оғилхонани тозалаб, сигирларга емиш солади. Майрам хола ичса-ичмаса тушликка қуюқсуоқ овқат қилади. Шунинг орасида холани тоза ҳавога олиб чиқади, суяб ҳовлини бир айлантириб келади.

Анча ўтгач, эшик сассиз очилиб, Саттор ака кириб келди. Қўлида бир коса сут...

Хотинининг тепасига келиб энгашди.

— Тур, манави иссиқ сутдан хўплагин, фойдаси тегади,— деди.

— Э, кўйинг, шуну кўнглим тортмаяпти,— Майрам хола азалдан сутни ёқтирмас эди. Афтини бужмайгириб тескари қаради.

— Агар оёққа туриш ниятинг бўлса ҳар кунни қайноқ-қайноқ сут ичасан. Атайин Қумри келиндан сўраб келдим. Сигиримиз туққунча ҳар кунни эрталаб-кечқурун бир косадан бериб турасан дедим.

Майрам хола эрининг сўзини ўлдирмаслик учун косани оларкан, қўллари қалтираб, сутни тўкиб юборишига сал қолди. Саттор ака хотинининг эти қочиб, қоқ суяк бўлиб қолган қўлларига қараб туриб ғалати бўлиб кетди. Хаёлидан эса: «Бир вақтлар билага қанақа эди-я! Шўрлик адоий тамом бўлди. Шу ҳолда ётаверса кузга бормаслиги аниқ», деган ўй ўтди, кўнгли бузилди. Хонтахта устидаги ўроғлик дастурхондан бир бурда нон олди.

— Ке, озроқ нон тўғраб берай,— деди.

— Йўқ, ҳечам ичгим келмаяпти,— деди Майрам хола, косани эрига қайтиб бераётиб оғир уҳ тортди. Саттор аканинг яна кўнгли бузилди. Узини хотини олдида гуноҳкор ҳис этди. «Фалон дўхтир ўлади деди, деб, бошқаларига қаратмадим. Узим даволайман дедим. Одамлар, ўпка касалига кўкнори даво, деса, аллақайлардан кўкнори топиб келдим. Уламан саттор бу нарсани емайман, деганида, мажбур қилдим. «Ўлкандаги яранинг сувини териб, юзини қотиради», дедим. Оқибати нима бўлди? Дўхтирлар «ўлади» деган одам олти ой ичиди оёққа туриб кетди-ю, лекин ўзи кўкнорига ўрганиб қолди. Кўкнори эса йўқ. Энди ҳосилга кириб, етилган маҳали мелисалар келиб ўриб ташлашди. Зарарли эмиш...»

— Ҳамидулла турдимиз?— хотинининг хаста овози Саттор аканинг хаёлини тўзғитиб юборди.

— А, ҳа, Ҳамидуллами, у менаман олдин тургананан. Энангди безовта қиласан, деб киргизмадим.

— Ҳах, нима қилардингиз шуйтиб. Узи кўнгли оғриб юрганди болам бечоранинг.

— Кўнгли оғриси ўлмайди,— дея терс жавоб қилди Саттор ака.— Сен ўзингни ўйла.

— Узимди ўйлаб қўйдим, дадаси. Энди тузалмайдиганга ўхшайман,— деди хола овози титраб.

— Э, кўйсанг-чи, кампир. Ажал ичган ўлади бу дунёда. Ким билади, касал ётган сен қолиб, мен «думалаб» кетарман.— Саттор ака зўраки кулди.

— Нафасингизди иссиқ қилинг,— Майрам хола яна уҳ тортди, кўзларини юмди.

Саттор ака хотинининг ёноқ суякларини туртиб чиққан юзига, қонсиз лабларига, чуқур ботган кўзларига ғамгин тикилиб, анча вақт ўтириб қолди. Бир неча кундан буён хотинининг рангрўйига қараб юзи сарғайди. На ётиштуришида, на ейиш-ичишида ҳаловат бор. Ишонган ўғли эса аразлаб юриб-

ди. Энасининг ҳолидан хабар олай демайди.

Майрам хола ухлаётгандек кўзларини юмиб ётган эса-да, аслида уйғоқ мияси қарахланиб, вужудига лоҳаслик эна бошлаганини ҳис қиларди. Боя ичган дорисининг таъсири энди сусайиб борарди. Озгина ҳалигидан бўлсайди. Кимникида бор экан-а! Иложи бори-ча тезроқ топиш керак. Жиллақурса бояги доридан ютиш керак. Йўқса, ҳадемай қалтироқ туради. Кейин ўзини идора қилолмай қолади. Яна йўталиб, қўл-оёқлари увушади. Аъзойи бадани қақшаб оғриди. Оғриқ вужудингдаги ҳароратни сўриб олади. Танангни мўрт, ғовак ёғочга айлантиради. Бир кун ногаҳон қарс этиб қулайсан. Ичини қурт еб битирган дарахтга ўхшаб, Бунинг устига қуриб кетгур йўтал бир тутса борми, ўпкадан бошлаб жамикки ички аъзолар бўғзингдан отилиб чиқиб кетай дейди. Бундай вақтда фақат кўкнори фойда беради. Тавба, ўзи тахиргина нарсаю кучи ҳар қандай одамни фил қилиб юборади-я! Жағи-жағига тегмай «итдай ақиллаб», миясига турли-туман ўйлар келиб ётганда бир кафтгина ютиб олса, сал ўтмай одамга айланади қолади. Вужудига куч эна бошлайди. Миясини тушқун хаёллар тэрк этиб, фикри тиниклашади. Кўкнорини зарарли деганлар билан баҳс-лашгиси, тортишгиси келади. Шом тушавердими бас, яна мадорсизланади, йўталади, кураклари остиди санчиқ туради.

Уф, шу мелисалар бўлмаганида бу аъзолар қайда эди. Тинчгина яшаб юрувди. Кўкнорининг ҳеч зиёни йўқку, сал нашавад қилиб қўяди, демас. Бировга сотмаса, савдогарлик қилмас. Фақат қўшнилари «тумов бўлдим» деб келганида бир чимдимгина берарди, холос. Бултургидан қолган бир сикимгина кўкнорини ун қопнинг ичига яширса ҳам топиб олишди. Бовайди (эрини) қамаб қўямиз деганлари яна ортиқча. Бир вақтлар одамлар ўпка касалига кучук боласининг гўшти даво экан деса, ҳали кўзи очилмаган кучук боласининг гўштини ҳеч жирканмай еди. Илон даво экан деса, яшириқча илон гўшtidан чучвара қилиб еди. Фойдаси бўлмади. Лекин бовай бало экан. Дўхтирлар «Энди одам бўлмайди» деганида кўкнори бериб оёққа турғазган эди. Шундай одамди қамаймиз дейди-я! Эртага мелисахонага бориб, энг каттасига учрашса қандай бўларкин? Шундай-шундай, кўкнорисиз яшолмайман деса бир парча «қоғоз» қилиб бермасмикин? Жуда бўлмаса ялиниб-ёлборади. «Кичик ўғлим армиядан келгунча ҳовлимга экиб турай», дейди. Рухсат бермаса нима бўлади?

Бирон егулик ҳеч кимдан топилмасмикин? Қишлоқда яна кимларда бор? Айтгандай, Остонақул оз-оз еб тураркан деб эшитгандай бўлувди. Худойшукур боваям илгари еб турган. Уғилларидан сўраса берса керак-ов. Оталари ўлиб кетди. Энди уларга зарил эмасдир.

Қанийди Бир кафтгина бўлса...

Девоғлар тик, Эшиклар — уйғоқ...

Камбағалнинг уйи

Айвон устунига илинган чопон
Оқшайиб қуёшнинг олади кўзин.
Йўқ, акси —
чопонга суюнган устун
Тулпроқ том зилига тилайди тўзим.
Чопоннинг остида қорайган ўчоқ
Кўрсатолмас ҳали қизғиш тилини,
Сарғиш деворларнинг эшиги уйғоқ,
Шу чопон пешига турар илиниб.

Серофтоб, серсоя ҳовлида бир сас
Кирганнинг дилига солиб турар ғам.
Осмони эса кенг,
Учар унда, рост,
Сўнгги нусхадаги тайёралар ҳам...

Букри қоя

Рауф Парфига

Бошини қор босган
Чўнг букри қоя,
Осмоннинг оқ зардобин ичган,
Улуғ чўққиларга олис ҳамсоя,
Чўкиб бораётир буюк соғинчдан.

Дунё кулоқ эмас,
Чўнг тешик қозон,
Марсия куйлашга арзимас ҳилқат.

Қор остидан қоя айтади азон,
Дунёдан соғинчлар тўкилар фақат.

Ичса адо бўлмас
Оқ зардоб ошно,
Эзилар фалакнинг ёстиғи бедор.
Уфқ бўзарганда
Кундузга ташна
Қоя манглайида қизаради қор...

Онам эккан ўрик

Ўрик гули, сўзларинг қисқа,
Нега мунча шошқин дийдоринг?
Сен бергувчи ҳисларни истаб,
Фидо айлаб кўйдим-ку борим.

Вафо қилмай, учганинг-учган,
Қалбга сочиб дардинг, озоринг.
Ахир маъсум оғушинг қучган
Волидамнинг азиз мазорин.

Бағринг ичра боқиб турган кўз
Менга мазор кўшигин айтар.
Ушал наво тугагач, сен тўз,
Менга қолсин кўшиқдан ҳайкал!

Елларда ҳам ҳилвираб турган
Ўзинг ёлғиз ўқсик хотира.
Титрашингда қалб урар экан,
Тирикликка қўйма хотима!..

Дунёнинг сурати

Чизгим келди дунё суратин
Учаётган оппоқ хаёлга.
Билсам, дунё сиймоси яқин
Бева қолган содиқ Аёлга.

Сассиз уйга михланган сабот,
Оғир-оғир ютинган халқум.
Ўз жуфтидан айрилган қанот
Сукунатни ютаверар жим.

Олатасир заминий ташвиш
Унинг бир бор киприк қоқиши.
Хаёллари узундан-узоқ —
Кунлар ботиб, тонглар отиши.

Кўз ёшларин пинҳона ютиб,
Кенг бағрига етказар завол.
Биз — етимлар бошини тутиб,
Яшайверар бу содиқ Аёл.

Ҳақиқат

Эгилди,
Эгилаверди,
Синақолмади!..
Яна жулдур бўлди тўнимиз,
Уйинчоғин талашиб
Бузган боладек
Шу букрига қолди кунимиз...

Майрам хола бошини хиёл кўтариб,
паришон ўтирган эрига:

— Остонақулдикига бориб келмай-
сизми, — деди, димоғи битганми, нима-
гадир овози манқаланиб эшитилди.

— Уларникига мелиса кирмабдими?
Саттор аканинг қалбида умид учқуни
йилт этди.

— Кирмаган-о, хоҳласанг сот, бўл-
маса қарзга бериб тур денг. Бир-
икки егулик бўлсаям майли, ҳарна-да.
Хотинининг сўнгги сўзлари Саттор
ака қалбини ўртаб юборди. Бечора,
бир кун бўлсаям яшасам дейди. Дунё-
ни кўзи қиймайди... У ташқарига чи-
қиб кетди.

Майрам хола эшикка термулиб қол-
ди.

«Остонақул ҳам анойи эмас, бермай-
ди-ёв. Ота-энасида қишда қор сўра-
санг бермасди. Шуларди боласи-да!» —
Майрам хола Остонақулнинг «йўқ»
дейишига етарли асоси бўлмаса-да,
чолнинг қуруқ қайтишига ўзини ишон-

тиришга уринди. Чунки умид билан
ўтирса Остонақул чиндан ҳам йўқ деб
юборадигандай, ноумид бўлиб ўтирса
эри: «Топилди, кампир, топилди», дея
эшиқдан хурсанд кириб келадигандай
туяларди.

Орадан бир соатча вақт ўтди ҳамки,
Саттор акадан дарак бўлавермади.
Майрам хола хавотирлана бошлади.
«Остонақулди бир нарсадан жини
кўзиб ўтирган бўлса, мени ким деб
уйлаяпсан, деб мелисага айтиб бер-
маса гўргайди. Шунча ташвиш етмаган-
дай... Е Худойшукур бованинг ўғил-
лариникига кетдимикин! Уларнинг ҳам
бериши амримахол-ов! Ҳозирги одам-
лардан оқибат кўтарилди. Мушуқли
осон бўлсин дейишни билмайди.
Кейин... тунов кўни Худойшукур бова-
нинг катта ўғли, тўй қилмоқчийдик,
деб дошқозонни сўраб келганида бер-
магандим...»

Майрам холанинг тоқати тоқ бўлиб,
аста ўрнидан турди. Остонага етган-

да чуқур нафас олган эди, томоғи-
дан ўқчиқ келиб йўтал тутди. Эшикни
очиб айвонга балғам туфлади-ю, бир-
дан юраги орқасига тортиб кетди.
Балғам қип-қизил қон эди! Базўр айвон
устунига суюнди. «Ҳамидулла», — дея
саросимада ўғлини чақирди. Ҳамидулла
аллақаёққа чиқиб кетган, ҳовлида қора-
си кўринмасди. Қўллари титраб камзул-
ли чўнтагидан дастрўмолини олиб туф-
лаган эди, дастрўмолча ҳам қон бўлди.
«Улайин, Пўлатжон... болам...» деганча
мадорсизланиб ерга ўтириб қолди.
Соғинч туйғуси касаллик азоби билан
кўшилиб мижжаларига ёш бўлиб қал-
қиб чиқди. Лаблари титраб, ич-ичидан
ўқиниб, титраб-қақшаб йиғлай бошла-
ди...

Бу вақтда Саттор ака кўча эшик
олдида турар, хотинининг илтижоли
кўзларига боқиб, «йўқ» экан деб қандай
айтаман», дея ўйларди...

Низомий Ганжавий

ШАРАФНОМА

Достондан парча

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИМ

Худоё, жаҳонга ўзингсан подшоҳ!
Биз банданг, хизматчинг эрурмиз; Аллоҳ!
Еру кўк паноҳи, борлиққа ёрсан,
Борлиқ йўқликдурур, сен абад борсан!
Замину самода неки яралмиш,
Бари қудратингдан тириклик олмиш.
Пок дониш, биликни ўргатдинг ўзинг,
Ҳақ-тупроқ кўксиди нурланди сўзинг.
Илк бор Ақл сенга берди шаҳодат,
Яратган Тангри, деб келтирди ҳужжат.
Ақлнинг кўзини нур-ла ёрутдинг,
Йўлларда ҳидоят қароғин тутдинг.
Кўкларни қурдинг ва юксалтдинг, Аллоҳ,
Айладинг самони ерга гузаргоҳ.
Яратдинг қатрае сувдан бир гавҳар —
Инсон бу, офтобдай-порлоқ, равшантар!
Луфтинг-ла гавҳарни ошқора этдинг,
Жавоҳирфурушга сен калит тутдинг.
Ўзинг тош бағрида яратдинг гавҳар,
Сен боис ранглар-ла бўялди жавҳар.
Гар ёғ деб айтмасанг, ёмғир ҳам йитгай,
Барака бермасанг не ҳосил битгай?
Фақат ўз қудратинг бирла, эй, Яздон,
Яратдинг шундайин яши бир жаҳон!
Хўл, қуруқ, иссиғу совуқдан тугал
Бир дунё тикладинг, нақадар гўзал.
На нақшу нигорлар бердинг хилқатга,
Ақлар ҳайрондир бу маҳоратга.
Илк аввал бошладинг қайдан, қай замон —
Бу сирни билолмай муҳандис ҳайрон.
Умирмиз — оламда лаҳза сайр этмоқ,
Емоғу ичмоғу ётмоғу қотмоқ...
Ҳар нени яратдинг ва бердинг ривож,
Эҳтиёж не эрди, эй, безэҳтиёж!
Шундайин қурилди замину замон,
Кўклару юлдузлар, гардиши осмон.
Фикру онг қанчалар бўлмасин баланд,
Бошлардан кетмагай у олий каманд.
Борлиқлар йўқ пайт ҳам бор эдинг, Тангрим,
Булар йўқолса ҳам, қолгайсин муқим.
Афлокни юлдузлар билан тузатдинг,
Тупроқни одамзот билан безатдинг...
Фалакни юксак бир қўрғонга олдинг,
У ерда идрокни каманда солдинг.

Нилуфар тоқини юксалтдинг чунон,
Тушунча йўл топмас асло у томон!
Зотинг на — онг туймас, ҳеч бовар этмас,
Буюқ қудратингга қудрати етмас.
Вужудингдан хабар бергай ломакон,
Ки идрок элчиси бўлгай тошбўрон.
Тарқоқ ҳам эмассан, жам ҳам эмассан,
Ортиқ ҳам эмассан, кам ҳам эмассан,
Хайл ҳам, назар ҳам йўлингдан маҳрум,
Нечоғ ахтармасин, эмассан мағлум.
Қай одам бошини айласанг осмон,
Ерга эга олмас уни ҳеч инсон.
Қаҳринг-ла кимнинг гар эгсанг бошини,
Ҳеч кимнинг мадади тиклолмас уни.
Бандангу қулингмиз, фармондир сўзинг,
Ҳар кўмак сендандир, мададкор ўзинг.
Мен бир ғубор эрдим — тупроқ тийрахоқ,
Бахш этдинг равшан дил ҳамда жони пок.
Гар булғанч йўлсам-да, йўқдур андеша,
Бу қаро тупроққа булғанчлик пеша.
Гуноҳдан қочсайди бул юзи қаро,
Тазарру йўлига тушмасди асло.
Менда бўлмасайди шунчалар гуноҳ,
Сенга ким дер эди: «Эй, ғафур Аллоҳ!»
Кечаю кундузи, шомдан то бомдод
Ёдингни дил-дилдан айлагайман ёд.
Уйқуга кетмакдан аввал ҳар кеча
Тасбеҳ-ла номингни айтгайман неча.
Ярим тун ёстиқдан кўтариб бошим,
Муножот қилурман, тўкиб кўзёшим.
Кўз очсам, саҳардан сен дилга ҳамроҳ,
Кундуздир, кечадир — ўзингсан паноҳ.
Туну кун кўмакка чорлайман сени,
Кўйингдан умидсиз қайтарма мени.
Эй, Тангрим, дардимга ўзинг бер илож,
Муҳтож кимсаларга бўлмайин муҳтож.
Ҳар замон бандалик йўлини тутган,
Зотингга кўнгилдан саждалар этган.
Бўлсин бу оламда ганжинг ила шод,
Бўлсин у оламда ранжингдан озод.
Инсонни дунёга келтирган ўзинг,
Тирилтирган ўзинг, йлтирган ўзинг.
Кўлимда йўқдурур ҳисоб-китобим,
Елғиз сен билурсан, надир ҳисобим.
Яхшилик, ёмонлик калиди сендан,
Эзгулик ҳам сендан, ёмонлик мenden.
На шумлик қилсам-да, қарам айлагил,
Гуноҳим кеч, Аллоҳ, ўзинг сийлагил.
Саргузашт аввалин бошлаган ўзинг,
Сўнги ҳам бўлажак илоҳий сўзинг.
Муқаддас оятни ўргатмоқ сендан,
Шайтоннинг кўзини беркитмоқ мenden.
Номинг бу жонимни қўллаган асно,
Шайтон қўла чўзолмас дилимга асло.
«Сен» деб калимани тилга олган чоқ,
«Мен» деб сўйлар фақат жоҳилу олчоқ.
Не бўлса-бўлмаса, мен шукр этарман,
Яратган ҳолингда яшаб ўтарман.
Эй, Тангрим, умидим шудир: боргоҳдан —
Узилиб кетсам шу дунё — коргоҳдан,
Бузилиб, ўзгарар таркибим менинг,
Ўзгарар сен қурган тартибим менинг.
Шамоллар тўзғитгай ғариб хокимни,
Ҳеч кимса кўрмагай жони покимни.

ПАЙҒАМБАР ВАСФИДА

Ешурин вужудим кўрмай, бир кимса,
 Бордигим йўқлик деб тухмат айласа,
 Гайбдин хабар берки, анеласин у кас,
 Ул ғойиб эса-да, мавжуд ва ўлмас!
 Сенинг борлигинга мендай бир залил
 Келтиргач шунчалар ҳужжатга далил,
 Эй, Эгам, хабар бер мен ўлганим чоқ,
 Дегил: жони тирик, жисмидир тупроқ,
 Рухоний қувват бер, ўзинг карам қил,
 Қошинга борганда, турай хуррамдил.
 Аввал шукрга, сўнг давлатга етказ,
 Аввал сабрга, сўнг ҳасратга етказ.
 Сабримни тугатмиш балолар бу чоқ,
 Ўзинга яқин эт, балодан йироқ.
 Мени ҳар балога этсанг мубтало,
 Аввало сабр бер, сўнг эса бало.
 Бошимга ёғдир хоҳ ёмғир, хоҳи дард,
 Бўлсам-да бир ҳовуч тупроқ, хоҳи гард,
 Зарраланиб, ўздин чиқиб кетсам ҳам,
 Худоё, бандалик йўлидан чиқмам!
 Тушсам-да қай кўйга, дуо қилурмен,
 Ҳар ерда Тангрим деб Сени билурмен.
 Борлиқлар сўнгида фақат йўқлик бор,
 Танҳо сен бор бўлиб қолгуне барқарор.
 Сени ўз қаричи билан ўлчаган
 Нодонлар ўтдилар минг ғавго билан.
 Ким сенга ёлғиз ўз кўзинг-ла боққай,
 У пуч варақларни йиртароқ ёққай.
 Шояд, мумкин сени Сен билан топмоқ,
 Ҳар жойдан изламоқ беҳуда бироқ,
 Кўз илгар манзилни бу ерга қадар,
 Бу ердан у ёғи ваҳм ила хатар,
 Бор-йўғим, ҳисобим Ўзинга аён,
 Сенинг ҳукмингдадир бу жисм ила жон.

Тоҳир КАХҲОР таржимаси

Шарқнинг шуҳратли шоири

Озарбойжоннинг буюк шоири Абумуҳаммад Илёс ибн Юсуф ибн Муайяд Низомий Ганжавий (1141-1209) бешта фалсафий-ирфоний ва ишқий-романтик достонлари билан Шарқ адабиётида «Хамса»чилик анъанасига асос солди.

Низомийнинг «Искандарнома» асарининг иккинчи қисмида иборат: «Шарафнома» ва «Иқболнома». «Шарафнома» ҳажман катта — беш минг байтга яқин. Достоннинг кириш боблари, яъни муножот ва ҳамду наътлар шоир дунёқараши, эътиқодини билишга муҳим ҳужжатдир. Ҳамд-наътлар шу пайтгача адабиётшуносликда эътиборга олинмай, Низомий ижодига алоқасиздай қилиб кўрсатилди, кўп нашрларда тушириб қолдирилди. Ҳолбуки, шоирнинг имони, мустаҳкам исломий-ирфоний эътиқодга асосланган гуманизми айнан шу муқаддима бобларида акс этган. Бу фақат тангри таоло ва пайғамбарни акромни мадҳ этиш эмас. Бу илоҳни таниш, унга имон келтириш, оламнинг яратилиши, тузилиши, илоҳий ҳикмат, ҳаёт ва унинг пайдо бўлиши ҳақидаги, инсон фахри ва шукуҳи, кўнгли ва сўзининг қудрати нимада, у қаердан куч олади, тавҳид ва ваҳдоният масаласи ҳусусида, яхшилик ва ёмонлик, фалак гардиши ва тақдир, тавоқул ва ризолик, сабр ва қалб нуҳати (поклиги) сингари умумбашарий мавзуларда доҳиёна мушоҳада ва муколама ҳамдир. Тантанали, айни вақтда, куюк қалбнинг толиб интиқлиги ва дарди билан ёзилган байтлар ўқувчи қалбини имон нурлари билан тўлдиришга қодир.

Нажмиддин КОМИЛОВ

Муҳаммадким, вужуди хок эрди,
 Ҳазор таҳсинки, жони пок эрди.
 Бағишлаб кўреучи кўзларга тийнат,
 Бериб борлиққа шуур бирла зийнат,
 Сипоҳ, доруға, майдони вафони,
 Сипоҳсолору шоҳу анбиёни,
 Куроқ кийган неча эру аёлни,
 Шафоатхоҳ неча афтодаҳолни.
 Етимларга бериб эпкин шамоли,
 Бўлиб андин сағирлар дур мисоли.
 Эрур маънода одамзод нодир,
 Жаҳонда йўқ, анигедек бир жавоҳир.
 Шариат қонунинда тўрт ҳад бор,
 Биноий чор девори абад бор.
 Бериб пайғамбарига мўъжизот ул,
 Паноҳида эрур кимки ҳаёт ул,
 Жаҳонда янги дин бунёд қилгай,
 Ким андин ўзгасин барбод қилгай.
 Жавонмард ул раҳиму тунд чун шер,
 Тили гоҳи калиду гоҳ шамшер.
 Аёздек бир вазирки номи кетган,
 Бўлиб толеги ёр Маҳмудга етган.
 Бериб илгига оллоҳ тиги нусрат,
 Темирдан нақшу тошдан берди тоқат.
 Қароматдан ҳижил айлаб тубанни,
 Итобга олди динга кирмагани.
 Сув узра гул каби мунислари шод,
 Ичиб сув мисли сарви олам озод.
 Солиб сарви самони кўк ҳолга,
 Сочибон салласи анбар шамолга.
 Милиб шоҳона отга шаҳриёри,
 Турар чор навбатинда чорёри.
 Само тахтига онинг наълини тож.
 Ваҳий бергувчи соҳибсирри меърож.
 Чиқориб Маҳдини чоҳдин фалакка,
 Яратди элга қарши девни якка.
 Халил эрди анинг девқур сипоҳи,
 Масиҳ эрди қасри додхоҳи.
 Чекибон тоғу горда роҳату ғам,
 Чаён бирла илонлар эрди марҳам.
 Гоҳида тошга тиш ургон эрди,
 Гоҳи тошга лабини сургон эрди.
 Лабу дандонки ул тошларга урай,
 Қи анда лаълу гавҳар кони тургай.
 Кўзида хоб дилида истиқомат,
 Тили дер уматини то қиёмат.
 Мен ул лабташайи гамнокидурман,
 Шуқуҳимдир менинг ул, хокидурман,
 Гуноҳқормен, хатолар ўлди содир,
 Набиуллоҳ, нетай, не қилгум охир?
 Килурман илтимос, эй раъзайи пок,
 Қачон етгай сенинг васлингга бу хок?
 Чиқарсанг қўл яманлиг ҳилъатингдан.
 Менга етгай бариси ҳимматингдан.
 Низомий мушкуллик, қаҳқор, ечгил,
 Кофирлиг нафсидин зуннор ечгил.
 Дилини маъзани осойиш этгил,
 Каромаг айлагил, бахшойиши этгил.
 Гуноҳи гарчи тоғдек улликондир,
 Сенинг дарёи авфинг бекарондир.
 Гуноҳим кеч, айла раҳмат охир,
 Худосен, айла лутф беминнат охир!

Олимжон БУРИЕВ таржимаси

Алишер Навоий

Ҳасийилул Муқабба Шайх Шайхилул Фудулубба

Шайх Увайс Қараний раҳматуллоҳ — (Оллоҳнинг пайгамбари айтган: Увайс Қараний эҳсон ва меҳрибонлиги билан тобеинларнинг яхшисидур). Гоҳ-гоҳ хожаш олам муборак юзин Яман сори қилиб дер эрдиким, (Мен худонинг шахсини Яман томонидан топтим.) Бировнинг васификим, анинг вассофи Хожаш Коинот бўлғай ва нафаси нафаси раҳмон бўлғай, қилмоқ бағоят беодоблиқ бўлғай. Ҳам Хожаш Коинот буюрубтурким, тонгла қиёмат кунини ҳақ субҳонаҳу ва таоло етмиш минг фаришта Увайс сурати била яратқай. То ул аларнинг аросида аросатга кириб, беҳишта борғай. То ҳеч ким маълум қилмағай, Тенг-ридан ўзгаки, ул қайси биридирки, ул дунёда барча халқ кўзидан яшурун Тенгери таолога қуллуқ қилур эрди, қиёматда дағи Тенгери таоло ани барча номаҳрам кўзидан маҳфуз тутқай. Нақлдулки, ҳазрати Рисолат оламдин ўтарди асҳоб сўруб-турларким, сизнинг мураққаб кимга ҳаволадур? Дебдурларки, Увайс қарамига берсунлар ва десунларки, менинг умматимни дуо қилсун. Ҳазратини сўнера Форух ва Муртазо Кўфага бориб, Яман элидин сўраб, Қаранда Увайсни топтиларким, тева кутуб юрур эрди. Мураққани толишуриб, уммат учун дуо истифёо қилдилар ва бу мағнида сўз кўлтур. Шарҳ била билайин деган киши «Тазкиратул-авлиё»ни ўқисун. Онинг ҳолатини тамом битиса, яна бир бошқа китоб битимак керак.

Ухуд урушида пайгамбарнинг муборак тишин шаҳид бўлганини эшитиб, мубоабат учун ўттуз икки тишин ушотти. Ҳар биринки, ушотур эрди, дер эрдиким, шохият бу тиш эмас эрди экин. Яна бирини ушотур эрди. То мундоқ қилиб, барча тишларин ушотти. Ва ҳазрати Рисолатни кўрмабдур эрди ва ул ҳазрат ҳам уни зоҳир кўзи била кўрмабдур эрдилар. Мағни ва руҳоният юзидин тарбият қилиб эрдилар. Бу жиҳатдин, ҳар кишинингки, бу тоифадин зоҳир юзидин пири мағлум бўлмаса ва машоихдин бирининг руҳи уни тарбият қилгон бўлса, уни Увайсий дерлар.

Абуллоҳ Муборак кудси сирраҳу — Ани уламонинг шаҳаншоҳи дер эрмишлар. Вужуд шужоатида замонининг яғонаси эрмиш ва тариқат асҳобининг муҳтешами. Ва бу қавмининг машоихининг кўпининг сўбатига мушарраф бўлубтур. Ва машҳур тасолифчи бор. Бир кун ул келур эрди, Суфён Сурий ва Фузайл Аёз ҳозир эрдилар. Суфён дедиким, кел, эй Машриқ аҳлида эр. Фузайл деди: ва Мағриб аҳлида ва иккисининг аросида.

Анинг тавбасини ибтидоси бу эрдиким, бир канизак ишқига гирифтор бўлди. Бир қиш кеча тонг отқунна маъшук деворни тубида туруб эрди ва устига қор ёғадур эрди ва ул хабарсиз Саҳар намозин айтурда ул хуфтан соғинди. Кундуз бўлгон-

дин сўнграки ул ҳолга воқиф бўлди. Ҳазрати дедиким: эй Муборакнинг номуборак ўғли, уст санга бу авқотингдинки, агар имом намозда бир сурани узунроқ қироат қилса, ториқиб, телбаларсен. Ва мунунгедек кеча нафсини ҳавосига тонг отқунна мундоғ азоб тортарсенки, суубатидин хабаринг йўқтур.

Кўнгли бу дарддин бузулди ва бори ишдин тавба қилди ва сулукка машғул бўлди. Иши ул ерга еттики, Маккадин Мадинага дегинча маҳофасин ашроф эгинлариға кўтариб элтурлар эрди.

Наъз ҳолатида ҳар не бор-йўқин дарवेशларга улашиб эрди. Муридларидин бири дедиким, эй шайх, уч қизинг сендин қолдилар ва ҳеч нима қолмади. Алар фикрини не қилдинг? Дедиким, мен алар ҳадисин дебмен: У солиғ туғилган, салоҳ аҳли корсози улду. Ҳар кимки, анинг корсози ул бўлса, яхшироқ бўлғайки. Абдуллоҳ Муборак бўлғай.

Анинг моноқибни зикрин тилагон киши ҳазрати Шайх Фаридуддин Атторнинг «Тазкиратул-авлиё»сида тиласунки, вофий битибтур.

Зуннун Мисрий раҳматуллоҳ — аввалқи табақадиндур. Оти Савбон бинни Иброҳим, кунияти Абулфайз ва лақаби Зуннун. Ул Мисрнинг Ахмим деган мавзудида бўлур эрдиким, имом Шофийнинг қабри андадур, ва Зуннун Молик Анаснинг шоширдидур ва анинг маъзабидур ва «Мавто»ни андин эшитиб эрди ва анинг пири Шайх Исрофил эрди Мағрибда.

Ва шайхул-ислом дебтурки, Зуннун ул киши эмаски, ани қаромат била ситойиш қилғайлар ва мақомат била оройиш берғайларким, мақом ва ҳол анинг илгида суҳра эрди ва замонда вақтининг имоми ва рўзгорнинг яғонаси ва бу тоифанинги бошидур ва барчанинги нисбати ва изофати ангадур. Ул кишиким, ишоратни иборатқа келтурди ва бу тарийқдин сўз айтди, ул эрди. Чун яна бу табақада Жунайд пайдо бўлди. Бу илмига тартиб бериб, баст қилиб, кутуб битиди. Чун Шиблий ароғи кирди. Бу илми минбар устига айтиб ошкоро қилди. Жунайд сўзидурким, биз бу асрорни ёшурун уйларда ва сардобаларда маҳрамларга айтур эрдук. Шиблий минбар устига айтиб ошкор қилди.

Зуннундин сўрдиларким, мурид кимдур ва мурад ким? Ул айттиким, («Мурид талаб қилади ва мурад қочади»). Шайхул-ислом дедиким, мурид тилар ва андин юз минг ниёз ва мурад қочар ва андин юз минг ноз. Ва Зуннун сайёҳ эрмиш. Дебтурки, бир кун борур эрдим, бир йигит кўрдүмки, анда шўра бор эрди. Дедим, қайдинсан, эй ғариб? Деди: Ғарибму бўлур улки, анинг била мувонасае бўлғай? Бу сўздин қичқириб, беҳуш йиқилдим. Хушумга келгандан сўнгра дедиким, сенга не бўлди? Дору дарда мувофиқ тушти.

Шайхул-ислом дедиким, анинг хастаси пайдодур. Ул ки ани кўрмиш бўлмай, жон анинг танида шайдодур. Хар қайда ором тутса, душман ором бўлмайди, ул ғарибларнинг ватанидур ва мухлисларнинг мюсидур. Ва ягоналарнинг ҳамроҳи. Хар қачон бировни топсанги, бизоатинг анинг илкида бўлмай ва дардинга анинг доруси мувофиқ, зинҳор этакин иликдин берма ва берк тут.

Ва Зуннун дебтурки, (оллохнинг зоти тўғрисида тафаккур қилиш жаҳадир ва унга ишора қилиш ширкдир, маърифатнинг ҳақиқати эса ҳайратдир).

Шайхул-ислом дебтурки, ҳайрат иккидур: бири ом ҳайрати ва ул илҳод ва заллат ҳайратидур ва яна бири хос ҳайратидур ва ул ҳайрат аёндалур ва топмоқдур; ва ҳам онинг сўзидур: Аввал узулмак ва қўшулмак ва охир не узулмак ва не қўшулмак.

Зуннун Мағрибга борди. Азизеддин ва мутақаддимин машоийхидин эрди бир масъала сўрғайди. Ул дедиким, не учун келибсен? Агар келибсеки, аввалин ва охири илмин ўргангайсен. Мунунг юзи йўқтурким, бу барчани ул билуру бас; ва агар келибсенким, ани тилагайсен. Ул голким, бу сори кўтардинг, ул анда ҳозир эрди. Шайхул-ислом дебтурким, ул ўз тилағуни сенинг йўдошинг. Анинг илмин тутуб, ўз талабиди югуртурар. Зуннун дедиким, уч сафар қилдим ва уч илм кетурдум. Аввалин сафарда илме кетурдумким, хос қабул қилди ва ом ҳам қабул қилди. Иккинчи сафарда илме кетурдумким, хос қабул қилди ва ом қабул қилмади. Учунчи сафарда илме кетурдумким, не хос қабул қилди ва не ом.

Шайхул-ислом дедиким, аввал тавба илми эрдиким, ани хос ва ом қабул қилдилар. Иккинчи, таваккул ва муомалат ва муҳаббат эдиким, хос қабул қилдилар ва ом йўқ. Учунчи, ҳақиқат илмидурким, элнинг илм ва ақл тоқатидин ташқари эрди, ҳалойиқ англамадилар ва ани инкорга қўптилар. Ул аақтғачаким, тарих икки юз қирқ бешда Зуннун оламдин ўтти. Жанозасин элтурда бениҳоят яшил қушлар жанозасига соя қилиб эрдилар. Андоқким, боргон ҳалойиқ аларнинг қўлагасинда эрди. Андин сўнгра Зуннунга халқ кўнглида қабул воқеъ бўлди. Сўнғи кун анинг қабри бошида битилган топдиларким, «Зуннун ҳабибуллоҳ ва минаш-шавқи қатилуллоҳ» ва ул бир хат эрдиким, одамилар хатига ўхшамас эрди ва ани ҳар неча ювсалар, яна битилган кўрунур эрди. Шайхул-ислом дедиким, ул сўнғи сафар қадам била эмас эрдиким, ани қадам била бормаслар ва минам била борурлар ва онинг жагонасига кўлача солгон қушлардек. Қушлар муддатдин сўнгра Шофий шогирди Мазнийнинг жанозасига кўрдиларким, соя солдилар.

Абу-Усмон Мағрибий Кудси сирраҳу — бешинчи табакандинур. Оти Саид бинни Салом Мағрибийдур. Абдулхусайн Соғеъ Динаварийнинг шогирди. Мағрибнинг Қирвонидинур. Ииллар Маккада мужовирлик қилди ва анда Сайидул-вақт ва машоийхнинг ягонаси эрди. Анга бир иш воқеъ бўлдики, Маккадин Нишопурга борди ва уч юз етмиш учда дунёдин ўтди. Қабри Нишопурдадур.

Абу-Усмон Харий била Абу-Усмон Насибийнинг ёшидур. Машоийхдин Абу-Али Қотиб ва Ҳабиб Мағрибий ва Абу-Амр Зоғжож ҳам била суҳбат тутубдур ва Абу-Яъқуб Нахржурийни кўриб эрди.

Ул дебтурки, бу ишга кирмагининг ибтидоси ул эрдиким, бир итим бор эрди ва бу итим била Жазойирда овлаб юрур эрдим. Бир ягон аёғим ҳам бор эрдиким, анинг ичиди сўт солиб ичай дедим. Ул ит кўп қичқириб, изтироб қилди. Аёғни ёрга қўйдим. Яна бир дамдин сўнгра ул аёғни олдим сўт ичарга. Ул ит бу қатла кўпрак хуруб, манга ҳамла қилди. Яна ичмай ёрга қўйдим. Учунчи қатла кўпрак хуруб, муфрит изтироб қилди. Эреса яна ул аёғни ёрга қўйдим. Ул ит бошин ул зарфқа солиб, ул сўтдин ичти доғи ишишиб, иқчилиб йлди. Ҳамоно кўрган бўлғайки, йилон ул сўтдин ичиб захрин анда тўкмиш бўлғай. Итдин ул вафо кўргачки, ўзин манга фидо қилди, қилдургонлардин тавба қилиб, бу тариқин иштиёр қилдим.

Шайхул-ислом дебтурки, Абдулхусайн Қошоний манга дедиким, Абу-Усмон Мағрибий дедиким, ул кунки мен дунёдин кетсам, малойиқ туфроғ совурғусидурлар. Нишопурда ул ўтган кун мен ҳозир эрдим. Андоқ гард ва ошуб бўлдики, эл бир-

бирин кўра олмаслар эрди. Шайхул-ислом дебтурки, ул ўтгуз йил Маккада эрдиким, анда бавл қилмади — Харам ҳурмати жиҳатидин.

Ва ҳамул дебтурки, улким дарवेशлар суҳбатига тавонгарлар суҳбатин иштиёр қилса, ҳақ суҳбонаҳу ва таоло ани мурдадилликқа мубтало қилғай.

Ахий Фаррух Занжоний кудси сирроҳу — шайх Абу-аббос Ниҳовандийнинг мурдидур. Чоҳоришанба кунки ражаб ойининг бошида тўрт юз эллик еттида дунёдин ўтултур. Қабри Занжонидур. Дерларки, шайхнинг бар мушукки бор эрмиш. Хонақоҳга меҳмоноки келур эрмиш ҳар киши адади била бир ун қилур эрмиш. Ходим ул ун адади била мувофиқ аёқ била сув қазонга солур эрмиш. Тахаллуф қилмас эрмиш. Бир кун меҳмонлардин бир киши ортуқ келибтур ва бир аёқ ош ўксук. Дарवेशлар таажжубда эрмишларким, ул мушук келиб ул мусофирларни бирин-бирин ислаб, бирининг устига бавл қилибтур. Таҳқиқ қилибтурлар: Ул киши диндин бегона эрмиш.

Бир кун хонақоҳ қозониди сўт солиб қўйгон эрмишларким, ширбиринч пишурғайлар. Мўридин бир қора йилон сўтга тушур йлбўтур ва ул мушук кўрубўтур ва киши кўрмайдур. Ходимки ширгурунч пишурғайлар машғул бўлбўтур. Ул мушук қазон тегра расиди қичқириб изтироб қилур эрмиш. Таббоҳ ҳар неча олиб ташлар эрмиш ул кўпрак изтироб қилур эрмиш. Таббоҳ чун мутанабих бўлмайдур. Ўзин қазонга ташлабтур ва йлтурбўтур. Ходим сўтни тўқарда кўбтурки, йилон тушган экандур ва анинг изтиробига сабиб ул эркондур. Шайх дебтурки, чун ул ўзин дарवेशларга фидо қилди, дарवेशлар анинг учун қабр ислаб, хонақоҳ эшигиди дафн қилибтурлар. Дерларки, ҳоло ҳам ул қабр зоҳирдур. Халойиқ зиёрат қилурлар.

Абу-аббос Нисой кудси сирраҳу — оти Аҳмад бинни Муҳаммад Зикриёдур. Асли Нисойидинур. Аммо Мисрда сокин эрди. Шайх Аббос Фақир Ҳиравий ани Мисрда ва Шайх Амунни Маккада кўруб эрди. Аббос дебтурки, доим анинг эшигиди отлар тарадуд қилур, элнинг улоғлари бўлур эрди. Бир кун мени ташқари йибордики, улоғларни асрагаймен. Ўз-ўзимга дедимким, яши иш пайдо қилдим. Хуросондин Мисрға келдимким, элнинг улоғларин асрагаймен. Ҳамул соат биров чиқиб дедиким, шайх сени тилайдур. Қирғоч дедиким, Ҳиравий, ҳануз кўнгра кирмай дурсен. Бот бўлғайки, тўрда йлтурғайсен ва эшигинида улоғлар бўлғай ва аларни асрамоққа санга киши керак бўлғай. Шайхул-ислом дедиким, йландақ эрдиким, ул шайх деб эрди. Доим анинг эшигиди арз қилур элнинг улоғлари бўлур эрди.

Шайх Баҳоуддин Валад кудси оллоҳу таоли сирраҳу — оти Муҳаммад ибн Хусайн Аҳмед ал-Хатибий Бақрийдур. Бағзи дебтурларки, Шайх Нажмиддин (Қубро) суҳбатига етибтур. Амирул-мўминин Абу Бақир (қўлланму) анҳу фарзандларидинур. Аноси Хуросон подшоҳи Аълоиддин Муҳаммад Хоразмишохнинг қизидур. Ҳазрати Рисолат салли оллоҳу алайҳи ва саллам тушида анга ишорат қилдиким, қизингни Хусайн Хатибега никоҳ қил. Ва ул мутаваллид бўлди. Икки ёшида отаси нақл қилди, диний ва яқини дин такомил ул ерга етдики, Ҳазрати Рисолат салли оллоҳу алайҳи ва саллам анга султонун уламо лақаб берди. Чун анга зуҳр бўлди ва ҳосу авомнинг маржаъи бўлди. Зоҳир уламосидин. Аҳл ҳасад ани замона подшоҳи хуружга муттабод қилди. Ва Балхдин уэр қувилдилар.

Ва ул вақт Мавлоно Жалолиддин кичик ёшлик эрди. Ва алар Бағдод йўли билан Макка азимати қилди. Чун Бағдодга етдилар, жамий сўрдиларки: булар не элдур? Қайдин келиб қаён борадурлар? Алар дедилар: «Мин аллоҳ Валиюллоҳу ла ҳавли кубоватул биллаҳ». Бу сўзни Шайх Шаҳобиддин Сухравардий вирти сирраҳуға еткурдиларки: «Ма ҳаза ал-Баҳоуддин ал-Балҳий» ва истиқбол қилди. Чун анга етди, ҳаҷирдин тушур ҳазрати Мавлононинг тизин ўпди. Ва хонақоҳ сари истедво қилди. Мавлоно дедиларки: Мавлавийга мадраса ансабдур ва Мунтанасирия мадрасасига нузул қилдилар.

Ва Шайх ўз илки била аларнинг ўтукин тортибдур. Мунга муносиб хизматлар қилди. Учунчи кун Макка азимати қилиб чурожаат қилгонда Рум сори мутаважжиб бўлдилар. Тўрт йил Арзинжонда сокин бўлдилар ва етти йил Лорандада. Ва мавлоно Жалолиддин хизматларин ўн санкиз ёшида каҳхудо қилдилар. Ва етти юз йигирма учда Султон Валад мутаваллид

«Зуннун Оллохнинг дўсти ва шавк туғайли Оллоҳ йўлида курбон бўлган».

бўлди. Чун улгайди. Хар ким аларни тонимас эрдилар. Бузургвор отдалари била кўп кўрса оға-ини хаёл қилур эрди. Андин сўнгра подшоҳ аларни Қўниёга истедъо қилди ва ҳазрати Мавлоно анда ҳақнинг жавоори раҳматиға сазовор бўлди.

Сайяд Бурхониддин қудси сирраҳу — Хусайн Сайиддур ва Термизддин эрди ва Шайх Баҳоуддин Валад Кудси сирраҳунинг асҳоби ва муридларидиндур.

Анинг хотириға ашроф жиҳатидин Сайиди Сирдонги машҳурдур. Ул кунки Шайх Баҳоуддин Валад оламдин ўтди Сайид Термизда ўлтурур эрди. Дедики: «Дариғол! Ки, Шайхим ва устозим! Ҳазратлари дунёдин рихлат қилдилар». Ва печа кўндин сўнгра Мавлоно Жалол тарбияти учун Қўниёга мутаважжих бўлди ва Мавлоно Жалол хизматларида тўққиз йилгача бўлди, ириодлар кўруб, тарбиялар топилар.

Дебтурларки, чун Шайх Шаҳобиддин Суҳравардий Румга келди Сайид хизматларини кўроли. Сайид каввал устида ўлтурур эрди, ўрнидин тебранмади. Шайх йироқдин таъзим қилди ва ўлтурди ва ҳеч сўз воқеъ бўлмади. Муридлари сукут мавжубин сўрдилар, Шайх дедики: «Ҳол аҳли била сўзлашуреа ҳол тили керак, йўқ-ки тили».

Муридлар сўрдиларки: «Сайидни нечук топтингиз». Шайх деди: «Дарёе топтук. Мавожи мавони дуридин ва Муҳаммадия ҳақоқиқдин бағоят ошкор ва асру лишин» ва Шайх Салоҳиддин Сайиднинг муридларидиндур. Сайид дер эрмишки: ҳолимни Шайх Салоҳиддинга бағишладим ва қолимни Мавлоноға. Ва Сайид мутабаррук мазори Қайсариядадур.

Мавлоно Жалолиддин Муҳаммад ал-Балхӣ ар-Румий қудси сирраҳу — аларнинг валодати Балхди эрмиш олги юз тўртда, рабиул аввал ойининг олтисиди.

Дебтурларки, Мавлоно хизматлариға беш ёшидан бери тибби сувар ва руҳоний ашқол, яъни малоийк суфраси ва хавоси инсу жин буррасики, қибоби иззат мастурларидурлар, зоҳир ва мутаассил бўлурлар эрмиш. Бузургвор осорлари хати била топилурларки, Жалолиддин Муҳаммад Балхӣда олти ёшида одина кунни неча атфол била бизнинг уйларнинг томларида сайр қилур эрмишлар. Алардин бири яна бирига дебтурки, келинг бу томдин яна бир томга секрлим. Ул дебтурки, бу ҳаракат ит ва мушук ишидур. Ҳайф бўлғайки, одами анга муртақиб бўлғай. Агар сизнинг жонингизда қуввате бўлса, осмон томига секретли ва бу ҳолатда томдин ҳаво тугубтур. Онмаки алар кўзидин гоийб бўлуртур. Атфол изтиробдин қичқиршиштурлар ва йиғлабтурлар. Бир лаҳзаддин сўнгра кўзи мутағаййир ва ранги ўзгача қайтиб, ҳамул томга тушибтур. Атфолға дебтурки, ул сўатки сизга ул сўзни айтадур эрдим, кўрдүмки шил кисватлиғлар мени сизнинг орангиздин сирмадилар ва кўтариб осмонга элтдилар ва малакут ажойибин манга кўреудилар. Чун сизларнинг фитон ва фарёдингиз шикти, яна бу ерға тушурдилар.

Дебтурки, ул синда ҳар икка-уч кун ифтор қилур эрди. Маккаға борурда Нишопурда Шайх Фаридиддин Атгор суҳбатига етиштилар. Шайх «Асрорнома» китобин аларға берган жандур. Доим ўзлари бирла асрар экандурлар. Алар дер эмишларки, мен бу жисм эмасменки, ошиқлар назарида манзирмен, балки ул завқ ва хушлукменки, муридлар ботинида менинг калолимдин бош урар. Олло-олло чун ул дамни топсанг ва ул завқни топсанг, ганимат тут ва шукр қилки, мен ўлдурмен. Ва дебтурки, қушки ердин юқори учқай, асарин осмонга етмагай, аммо домдин йироқ бўлғай. Ҳамул навъ агар киши дарवेश бўлса, агар дарवेशликка етмаса, аммо мунча бўлғайки, зумран халқдин ва бозор аҳлидин мумтоз бўлғай ва дунёнинг захматларидин сабуқбор бўлғайки, «нажо ал-маҳфун ва ҳалақал-масқудун». Дунё аҳлидин биров алар хизматида узрҳоҳлик қилур эрдики, хизматда мукасирмен. Алар дедилар: ибтизор ҳожат эрмас. Онмаки ўзгалар сенинг келганингдин миннатдордурлар, биз сенинг келмаганингдин миннатдордурбиз. Асҳобдин биринчи малул кўрдилар ва дедиларки, барча малолат бу оламға кўнгул боғлагондидур. Ҳар дамки бу жаҳондин озод бўлғайсен ва ўзунгни гариб билғайсен ва ҳар рангки, боқсанг ва ҳар маҳзаники тосанг билсангки, анинг била қоламангундур ва ўзга сори боргунедур ҳеч малолат ери қолмағай.

Ва алар дебтурларки, озод мард ўлдурки биров ранжиди қалмондин ранжиди бўлмағай ва жавонмард ўлдурки, Мавлоно Сирожиддин Қазвиний ул вақтнинг бузурги эрмиш. Аммо алар билан хуш эмас эрмиш, анинг қошида дебтурларки, мен етмиш уч маъҳаб била бирдурмен. Тиладики, аларни ранжиди

қилғай ва беҳурмат этгай. Бировни ўз яқинларидинки, донишманд эрди ва сафиҳ эрди, ишбордики, жамъ аросида Мавлонодин сўргилки, сен мундоқ дебсен. Агар иқрор қилса, сафоҳат қил ва оғзингдин келганча сўк ва ранжиди қил. Ул киши келди. Дерлар: савол қилди. Алар дедилар: айтибмен. Ул киши муқаррар қилгон дастур била беқоиди айтиб, сафоҳат қила киришти. Алар табассум қилиб дедиларки, булар била ҳам бирмен. Ул киши бағоят хижил бўлди ва қайтти.

Шайх Рукниддин Алоуддава дебтурки, манга анинг бу сўзи бағоят хуш келибтур. Алар ходимдин сўрсалар эрдики, уйда ҳеч нама борму? Агар деса эрдики, йўқтур, мунбасит бўлур, шукур қилурлар эрди ва дерлар эрдики, бу кун бизнинг уй пайғамбар уйига ўхшар, ва агар деса эрдики, матбах муҳайёдур, муққалиб бўлур дер эрдики, бу уйдин бу кун фиръавн уйи иси келадур.

Бир кун алар межлисида Шайх Авҳадуддин Қирмоний сўзи ўтадур эрди. Бирав дедики, шоҳидбоз эди, аммо покбоз эди, Алар дедиларки, кош ҳар не тиласа қилса эрди ва ўтса эрди.

Эй бирода, бениҳоят даргаҳест, Бар ҳар очки мераси бар вай маист.

Алар дер эрмишларки, рубоб уни беҳишт эшигининг сариридур. Агар бизга андин завқ ва хушҳолиқ бўлса, жиҳат будур.

Бир мункир эшитиб, дебтурки, биз дағи эшитурбиз. Бизга нечук ул завқ ва ҳол бўлмас. Алар дебтурларки, сиз ул эшикнинг ёлқанининг саририн эшитурбиз, биз очқонининг. Сабаб будурки, бизга завқ ва ҳол бўлур ва сизга йўқ.

Алар дебтурларки, бирав бир дарवेशнинг хилватиға келди ва дедики, невичин елғиз ўлтурубсен? Ул дарवेश дедики, эмди елғуз бўлдумки, сен келдинг ва манга ҳақдин манъ бўлдунг.

Алар дебтурлар, суҳбат азиздур (тенглардин бошқа билан суҳбатлашманг). Ва дебтурларки, ҳазрати худоовандим Шайх Шамсуддин Табрзий бунорбуртурки, қабул топқон муриднинг аломати ўлдурки, асло бегона эл била суҳбат туга олмағой ва агар ногоҳ бегона суҳбатига тушса, андоқ бўлғайки, мунофиқ маъжиди ва гўдак мактабда ва асир зиндонда.

Ва аларнинг маразиди Шайх Садриддин Қуниавий иедатқа келди ва дедики: «Шифоқаллоҳу шифан ожилан» (Оллоҳ тездан шифо берсин), даражот рафъи бўлғай. Умиддурки, суҳбат бўлғайки, Мавлоно олам аҳлининг жонидур. Алар дедилар: мундин сўнгра «шифоқаллоҳу сизда бўлсун. Ҳамонки ошиқ ва маъшук аросида бир кўнглақдин ортуқ қолмайдур, тиламас-сизки нур нуреа қўшулғай.

Ман шудам урғён зи тану ў аз хаёл, Мехиромма дар ниҳоятил-висол.

Шайх асҳоб била йиғладилар ва Мавлоно бу газали дедилар:

Чи дони, ту ки дар хотир чи илоҳи ҳадмиши дорам.

Мавлоно Шамсуддин Муҳаммад ибн Али ибн Маликдод Табрзий қудси сирраҳу — Ҳазрати Маҳдуми Нур марқадийи Пуран «Нараҳотул — унс»да мундоқ бититурларки Ҳазрат Мавлавий анинг алқобиди мундоқ бититурки:

Ул дебтурки ҳануз мактабда эрдим ва маробих бўлмайдур эрдим, агар манга қирқ кун ўтса эрди сийрати Муҳаммадия ишқидин манго маъом орзуи бўлмас эрди. Ул Шайх Абуабакр Саллабофи Табрзий муридидур ва баъзи дебтурларки Шайх Рукниддин Синжоний муриди эрмиш, Ки Шайх Авҳадуддин Қирмоний ҳам анинг муридидур ва баъзи дебтурларки Бобӣ Камол Жандий муридидур. Бўла олурки, ки барчанинг хизматиға етмиш бўлғай ва тарбияларин топмиш бўлғай, охир ҳолида доим сафар қилур ва қорра кийиз кияр эрмиш ва мулукка борса карвонсаройида тушар эрди. Дерларки, Бағдодқа етганда Шайх Авҳадуддин Қирмонийни кўрди ва деди: Не шибасен? Ул деди: Тауғлиқ савдо, ой аксини кўрадурман. Ул деди: Агар ойни невичин осмонда кўрмайсен? Ва ул вақт ки ул Бобӣ Камол Жандий хизматиға етар эрди Шайх Фахриддин Ироқий ҳам Закарий Мулатий амри била анда эрди.

Ва ҳар фатҳе ва кашифеки анга юзланур эрмиш ани назм

ё наср либосида қилур эрмиш. Ва Бобо назорига еткурур эрмиш. Ва Шайх Шамсуддин ҳеч нима зоҳир қилмас эрмиш. Бир кун Бобо дебтурки: фарзанди Шамсуддин ул асрор ва ҳақоқиқи ки фарзанд Фахриддин Ироқий зоҳир қилур эрди санга ҳеч лоққ бўлмас. Ул жавоб бериптурки: андин ортуқ мушоҳада бўлур, аммо бу жиҳатда ки ул баъзи истилоҳлардин соҳиб вуқуфдур. Қилу қолга ани яҳши либосда жилва бергай ва манга қувват. Бобо дедиким: Ҳақ субҳанаҳу ва таоло санга мусожиҳ бергайки аввалин ва охирин ҳақоқиқ ва маъорифин сенинг отинга изҳор қилмағай.

Мавлоно Шамсуддин Қўнияға Мавлоно Жалолиддин мадрасасидин жамоат уламонинг илайида борадур эрдилар Мавлононинг иноиат тутуб деди: «Е, имомул муслимин Боязид бузургрокдур ё Ҳазрати Рисолат салли оллоҳу алайҳи ва саллам?» Мавлоно дебтур: «Ул сўзинг ҳайбатидин гўёки етти осмон бир-биринин айрилди ва ерга тўқилди. Манинг ботинимдан арзики ўти димоғимга урди жавоб бердим, ки Мустафо салли оллоҳу алайҳи вассалам олам аҳлининг бузуркракидур. Боязид не бўлғай деди бас не маъни бас не борким Мустафо салли алайҳи ва саллам дебтурки: «Но урфинаки ҳақ маърифатика». Ва Боязид дебтурки: «Субҳанамо азимус соний ва султонус салотин ҳам дебтурки, дедимки Боязид сувсизлиги бир жиргадин ўтишта сероблигинин дам урди. Идрокнинг кўзаси анинг била тўлди ва ул анинг уйининг рўзанаси хурдида эрди. Аммо Мустафо салли оллоҳу алайҳи ва саллам истиғнои азим ва сувсизлиқ эрди ва муборак кўкси «илма нашараҳа лака садорака» шарҳи била арзи Оллоҳ воқеан бўлур эрди. Ложарам оташдин дам урди ва ҳар кун қурбат зиддатлигининг истеъдосида эрди. Мавлоно Шамсуддин фарёд уриб йиғлади ва Мавлоно марбабдин тушуб шоғирларга буюрдиким: ани кўтариб мадрасага элттилар. Чун ўзига келди муборак бошин Мавлоно тиззи устига қўйиб эрди. Андин сўнг анинг илқидин тутуб равон бўлди ва уч ой муддат бир хилватда лайлан ва наҳоран висолсаами била ўлтурдиларки, асло чиқмадилар ва кишига заҳра йўқ эрдиким аларнинг хилватига киргайлар.

Ва ул хилватда бир кун Мавлоно Шамсуддин Мавлавий хизматидин шоарида тилади. Ул ўз ҳарамин илқин тутуб мажлисга келтурди. Ул дедиким: «Бу менинг синглимдур, бир нозанин йигит кўнглини тилар».

Фиадҳол фарзанди Султон Валаднин олиб келди деди: «Бу менинг фарзандимдур: Ҳоло асар бир миқдор чоғир бўлса завқ қилур эрдук. Мавлавий чиқди ва жуҳудлар маҳалласидин бир кўза чоғир еткурди. Ва Мавлоно Шамсуддин буюрдиким: мен Мавлононинг мутоваати қуввати ва машраби вусъати на интиҳон қилладур эрдим, ҳар нени десалар ортуқчадур. Ва дебтурки: вақте машоихтин сўрарбизки: «Ли маъ Оллоҳ вақт бу вақт, Мутахаммиз бўлғай», дерларки: «Йўқ, мутахаммиз бўлмағай». Дедиким: биров ҳазрати Муҳаммад устидин бир дарवेशга дедиким: Тангри сенга жамият бергай. Ул деди: «Ҳай-ҳай, бу дуони қилама мундоқ, Дуоқилки: «Тенгри жамиятнин андин айур». Анга тафриқе берки мен жамиятда ожиз бўлибмен ва дебтурки: биров дерки саққояда Тенгри оятин тутмоқ керак ва Курвон ўқимоқ керак. Магар оҳиста дедиким манга не чора қилайки ани ўзимдин айира олмам! Шоҳ отдин тушмас. Бечора от не қилсун».

Ва баъзи дебтурларки чун Мавлоно Шамсуддин Қўнияға етди Мавлоно хизматлари дарсига кирди ва Мавлоно бир ҳанз қароғида ўлтуруб эрди во теграсида китоблар. Ул сўрдиким: «Бу не китоблардур?». Мавлоно дедиким: «Бу қилу қолдур. Сенинг бунинг била не ишинг бор?» Мавлоно Шамсуддин илқ узатди ва ул китобларни сувга солди. Мавлоно тамоми таасури била деди: «Ҳой, дарवेश не қилдинг. Алардин баъзи отамнинг фавоиди эрдиким, яна топилмас». Мавлоно Шамсуддин илқ сувга уруб, бирин-бирин китобларни сувдин чиқорди ва сув ҳеч қайсига асар қилмайдур эрди. Мавлоно хизматлариға дедилар: «Ки, бу не сирдур?» Ул дедиким: «Мўни завқу хол дерлар. Мунинг била сенинг не ишинг бор?» Андин сўнгра ул икки бузурқворнинг суҳбатлари туташди.

Бу навъ нақл қилибтурки Мавлоно Шамсуддин қудси сирраҳу шаҳодат шарбати била дунёдан ўтупти ва тарихи олати юз қирқ беш жандур ва оз фирсаатда қотилларни бирин-бирин Тенгри таоло тарзехлар била оламдин чиқарибтур. Ул жумладин бири Мавлононинг фарзанди Аълоиддин Муҳаммад эрмишки «Инна лайса мин аҳли» доғиға муттасин эрмиш.

Ва баъзи дебтурларки аларнинг қабри Мавлоно Паҳлавий мадрасасида амир Бадриддинки боқий эркандур анинг ёнидадур. Валлоҳу таолоҳи аълам.

Шайх Хусомиддин Ҳасан ибн Муҳаммад ибн Хусайн ибн Ахий Турк кудси сирраҳу — Чун Шайх Салоҳиддин Ҳақ жаввори раҳматиға борди Мавлоно (Жалолиддин Румий) хизматларининг иноят ва хулофоти Чалабий Хусомиддинга машғул бўлди ва ишқибозлик анинг била набояд қилдилар. Ва «Маснавия» низомининг сабаби ул эрдиким, чун Чалабий Хусомиддин асҳоб майлини Ҳақими Санюий «Йлоҳийнома»сига ва Шайх Фаридиддин Аттор «Мантукут-тайр»и ва «Мусибатнома»сига маълум қилди. Мавлоно хизматлариға арз қилдиким: «Ғазалиёт асрори кўп бўлибтур. Мазкур бўлғай китоб тарзида. Агар китоби манзума бўлса, ки дўстларга ёдгорий бўлғай, фонт иноятдур».

Мавлоно фидадҳол дасторлари бошинин бир қоғоз Чалабий Хусомиддин илқига бердилар ўн саккиз байт анда битиклик. «Маснавия»нинг аввалин андин. Ки:

Бишнава аз най чун ҳикоят мекунад.

Андин сўнгра Мавлоно хизматлари дедиларки: Андин бурунқи Сизнинг замирингизға бу доғий тушгай гайб оламдин. Кўнглимга мўни алҳоқилиб эрдилар. Ки бу навъ китобе назм қилгай. Ва эҳтимоми куллий била «Маснавия» назмиға шуруф қилдилар.

Абу-Исмоил Абдуллоҳ ибни Абу-Мансур Муҳаммад Ансорий Ҳиравий — лақаби Шайхул-исломдур ва бу китобда ҳар ердаким Шайхул-ислом воқеадур мутлақ мурод андиндур ва ул Абу-Мансур Муҳаммад Ансорий фарзандларидиндур ва Муҳаммад Ансорий Ансорий фарзандидур, ҳазрати Расули Акрамнинг соҳиб раҳли эрмиш. Ул вақтким, Мадинаға ҳижрат қилибтурлар ва Муҳаммад Ансорий Амрул-мўминин Усмон хилофатида Хуросонға келиб, Ҳиротда сокин бўлтур.

Шайхул-ислом дебтурки, менинг отам Балҳада Шарий Ҳамзаи Уқайлий била бўлур эрмиш. Бир қатла бир хотун киши Шайх Шарифға илтимос қилган эрмишки, Абу-Мансурға айтингки, мени қўлсун. Отам деган эрмишки, мен ҳаргиз уйланмасмен ва анинг илтимосин рад қилган эрмиш ва Шайх Шариф деган эрмишки, оқибат уйлангўйсен ва санга бир ўғул бўлғай ва не ўғул. Чун Ҳиротға келибдур, каҳхудо бўлтур ва мен мутавааллид бўлбмен. Шайх Шариф Балҳада дебтурки, бизнинг Абу-Мансурға Ҳиротда бир ўғул бўлди. Андоқ «ҳан ва ҳан» лафзидурки, жамеъ яхшиликлар индиросждур ва шайхул-ислом дебтурки, мен Кундузда мутавааллид бўлбмен ва анда улгайбмен ва валодатим жумъа кўни эрмиш, кўнас гуруби вақти, уч юз тўқсонда, шаъбон оянининг икки ёнгисиди. Дебтурки, мен рабишдурменки, баҳорда туғулбмен, кўнас саврининг ўн етти даражасида эрканди ва баҳорни севармен. Ҳар қачон анда етса менинг ёшим тўгонур. Дебтурки, Бу-Осим пир менинг қаробатимдур. Кичик эрқонимда анинг уйига борур эрдим. Бир кун анинг уйида эрқонимдаки, анинг хотунни ажузе эрди, мухташам ва соҳиб валоят. Дедиким, менинг пирим, яъни Ҳизр алайҳиссалом Абдуллоҳнин кўрди ва сўрди: Кимдур? Дедим: фалон киши. Деди: Машриқдин Мағрибғача андин тўлғай, яъни овозасидин.

Шайх Фаридиддин Шакарғанч кудси сирраҳу — Хиндустон мулкининг Шайхул машоихи эрди. Зоҳир ва ботин улуми тақмилиқ қилиб эрди.

Ва Шайхға ҳирқа Кутбиддин Бахтиёр Кокийдин етибдур ва анга Ҳожа Муиниддин Ҳасан Санжарийдин ва анга Ҳожа Усмон Ҳорунийдин ва анга Ҳожа Ҳожи Шариф Занданийдин ва анга Шайхулислом Кутбиддин Мавдуд Чаштий раҳматуллоҳдин.

Асҳобидин бири Шайхнинг холотин ва мақоматин битибтур. Ва ул бир ғулуқ мужалладдур ва анга гариб аҳвол мазкур.

Ул жумладин бири бу ким, бир кунни бир қари хотун Шайх хизматиға келиб, таъзин қилиб, йиғлаб дедиким: «Бир ёлғуз ўғлум бор, кўп муддаттурким сафарға борибтур ва йлқ тиригиндин хабарин айқдур ва иштиёқидин бетақатмен». Шайхға ул заъифа ҳолиға раҳм келди ва мароқабға бориб, бир замондин сўнгра бошин кўтариб деди: «Ки уйинга борки, Тенгри таоло ўғлунени сенга еткурғай». Ул заъифа уйиға борди, лаҳзае ўтма-

дики биров эшик қоқди. Чиқиб эшик очқач ўгли эрди. Расми қуллуқ ва изтироб кўреузандин сўнгера ўглининг ҳолин сўрди. Эраса ул дедик: «Бу замон Фалон мулкда эрдимки, бу ердин беиш юз ёғочдур дарё қароғида ватан ёдин ва сенинг фироқингидинки, ондасен деб йиғлайдур эрдимки, бир нуроний қари киши пайдо бўлди» ва ани таъриф қилди. Барча Шайхқа содиқ келур эрди илкимни тутди ва дедик: «Кўзингни юм эмди». Юдим. Ва деди: Очқил. Чун ондим ва ўзимни бу эшикда кўрдим».

Яна бир қатла бир жўғи Шайх хизматида ҳозир бўлди ва кўнелида вағдае эрдик Шайхқа ўз тариқидин гариб нималар кўреузай. Шайхнинг муборак назари анга тушгач юз тубан иқилди ва юзин туфроққа ермаштурди. Бир замондин сўнгера Шайх дедиким: «Бош кўтар». Бошин кўтарди. Шайх сўрдики: «Не кишисен ва қайдин келурисен?». Жўғи жавоб бера олмади. Муқаррар сўргондин сўнгера дедик: «Шайх ҳайбатидин тилим-ла такаллум қуввати қолмади». Шайх дедиким: «Ўз тариқингга торган риёзатлар натижасини ҳосил қилибсен». Жўғи дедик: «Фалак қиларжуфиди Тайрон даст берибтур». Шайх буюрдики: «Ҳосил қилгонингни кўреуз». Жўғи ҳаво тутуб учди. Шайх кавшин олиб анинг кейнича ташлади. Ҳар ён ул жўғи учар эрди ул кавиш аинге устида эрди ва муттасил анинг бошига тегар эрди. Оқибат анинг озоридин Шайх хизматидаги тушиди ва мусулмон бўлди ва Шайх мазҳабин ихтиёр қилди. Ва Шайхнинг бу наъв ҳолоту каромати бағоят кўпдур ва Шайх сулуқ ва саёхат замонида Хуросон ва Ироқ машойихининг кўпи суҳбатига масал. Шайх Шаҳобиддин Сухравардий ва Шайх олам Сайфиддин Боҳарзий ва Шайх Сирри Саққатий ва Шайх Авҳадуддин Қирмоний ва Ҳиндустон машойихи Шайх Баҳоуддин Закариё Мўлтоний қудси алоҳу асрор ҳам суҳбатларига етишибдур.

Шайх Зиёвуддин Румий қудси оллоҳи равҳа — ақобир авлиёсидин ва куммал урафосидин эрди ва ҳамини саёхатқа машғул эрди.

Бир кун вақти хуш бўлиб кўпди ва қасамёд қилдиким: то илкимни гайб эрларидин қирқ киши илкимга еткур-масайдурман оёғдин ўлтурмағаймен. Уч кун бу муддао ва талаб билра юрур эрди. То улки бир бодияда бир азим масжидқа етишти. Чун ул масжидқа кирди. Қирқ киши гайбдин пайдо бўлдилар: бири азон айтди ва қоомат туширди ва яна бири ишғари бориб имомат қилди ва ўзгалари иқтидо қилдилар. Ул даги бу жамоат билра намоз қилди. Намоздин фориг бўлгондин сўнгера ул қирқ гайб эрлариди бир-бир анинг билра даст-бўс қилиб дедиларки: «Марҳабо, эй гайб эрлариди».

Толуби бузурквор қабри Султон Маҳмудишоҳ ибн Тўғлиқ-шоҳинг қасри яқинидадур. Валлоҳ!

Жожи Каримиддин Нимгўр қудси сирраҳу — Ориф ва шўршўр киши эрди. Ва ани Нимгўр анике учун дерларки, доим дер эрдик: «Менга орзу будурки менинг қабрим сойир эл қабридек боланд бўлмаса, балки «амир бўлса!»

Чун дунёдин ўтди, қабре ясадилар. Тонгла кўрдиларки, ярми бузулубдур ва ярми бор. Яна ясадилар, яна тонгла бузук топилар. Мунчаки ясарлар эрдилар яна ярми бузук топар эрди. То ясамоқдин илқ тордилар ва нимгўр лақаби билра машҳур бўлди.

Кози Хамидиддин Токурғий қудси сирраҳу — оқур мулки ҳокимининг ўғлидур. Кичик ёшидин фақир аҳли тариқатида сулуқ қилур эрди ва бу тоифа суҳбатига шефта эрди. Чун шабоб оёғинга етти Ҳазрат Шайх Баҳоуддин Закариё қудси сирраҳу мулозиматида ҳаж алиммати қилди. Чун Мадинага етдилар Шайх Авҳадуддин Қирмоний қудси оллоҳу равҳа суҳбатига машғул бўлди ва муддате анинг мулозиматида сулуққа машғул бўлди ва муфид риёзат ва мужоҳиралардин ейнгера Макка алимати қилди ва ул муборак хатда машойих мулозиматида мушарраф бўлуб, алардин кўп файлларга баҳраманд бўлуб, алар ириод ва широти билра Деҳлида ёниб, толиблар ириодига машғул бўлди. Ва Деҳлида Шайх Кутбиддин Бахтиёр қудси сирраҳу суҳбатига мушарраф бўлди.

Бир қатла Деҳли аҳлисидин Шайх Кутбиддин Бахтиёр ва Қози Хамидиддин қудси сирраҳамо ва соир узоротини ўтказиб шифат қилур эрди ва шаҳарнинг шайхулисломни ҳам ҳозир эрди ва суфиянинг самов қилмоғига мункир. Алқисса, чун муганнийлар наво чекдилар, қози хушвақт бўлди, самога кирди ва шайхулисломни қучиб олиб ўпди ва шайхулислом му-

ташжуб, балки мутаваҳҳум. Ки ногоҳ Қози илқидин хато бўлса ҳалокдин ўзга иш йўқ эрди, кўзи қарориб эса азгон маҳалда самов туганди ва Қози шайхулисломни солим мажлисга туширди ва шайхулислом ул ҳол мушоҳадасидин Қозиға иродат илки бериб, мурид бўлди.

Бир қатла Деҳлида хушқола жиҳатидин ҳаҳат воқеа бўлди. Токур аҳлидин биров Қози хизматиға келиб жуҳ ташвишдин ишқот қилиб, Токур сари борурда ружаст тилади. Ки анда таъма очқуқлик билра ва суҳулат билра муяссардур. Ул кишиға Қози дедиким: «Магар Токурда яна бир Тенгри бор Деҳли Тенгрисидин бошқа». Қози дедиким: «Агар санга бу ақйда бўлмасан эрди, рўзи тилай Деҳлидин Токурға бормағай эрдинг». Ул озим мутанаббих бўлиб азиматини фаҳас қилди. Ҳам бу хушқола Деҳли аҳлидин ақобир ва ашраф Қози хизматидин истиқодаъсим илтимос қилдилар. Қози қабул қилиб, дашт азимати қилди. Бозоридин ўтуб борурда кўрдики, бир сабзифуруш сабзиси қурумасин деб дам-бадам сабзиларига овуч билра сув олиб сепар эрди. Қози бу ҳолни кўргач, борадургон тарифидин қайтти ва дедиким: «Бир туғрафуруш сабзиларин гамин еб, қурумасин деб анга дам-бадам сув сепар бўлае: ҳошо Тенери карамидинки, бандалари сабзасор ҳаётин сувсизликдин қуругонин раво кўргай?» Хануз бу сўз Қози озғида эрдиким: булут пайдо бўлуб бир ерга туютишиб ёга киришиди ва мулк аҳли сероб бўлдилар. Ҳамоню андоқ кўпрак ақобир анга Хуросонда Шайх дерлар ва Самарқандда Хўжа ва Румда Бобо ва Ҳиндада Қози дерлар. Қози Хамидиддиннинг қабри Деҳли шаҳрида Шайх Кутбиддин Бахтиёр қудси сирраҳунинг оёғи соридадур.

Шайх Нажмиддин Кубро қудси сирраҳу — куниятлари Абулжаноб ва отлари Аҳмад ибни Умар Ҳевақий ва лақаблари Кубро ва дебтурларки, аларға Кубро андин лақаб бўлдики йиқиллик овозидаки, зоҳир улуғли таҳсилига машғул эрмишлар, ҳар ким билаким, мунозара ва мубоҳаса қилсалар эрмиш — ул кишиға гойиб булурлар эрмиш. Ва аларни Шайх Валитарош дебтурлар. Анинг учунки, важду ҳол галаботида муборак назарлари ҳар кимға тушса, валоат мартабасига етар эрмиш.

Ҳазрати Шайх Табризда Мухлис-Сунининг шогирдларидин бири қошида «Шарҳус-Сунна» китоби ўқур эрди. Чун охирига етти, бир кун устод ҳузурда жамъи аимма билра ўлтуруб «Шарҳус-Сунна» ўқур эрди. Дарवेशе кирдики, ани танимаслар эрди. Аммо анинг мушоҳадасидин Шайхқа тағйир айл топти. Андоқки қироат мажоли қолмади. Сўрдиларким, бу на кишидур? Дедиларки, Бобо Фаррух Табризийдурки, ҳақ таолонинг мажзублари ва маҳбуларидиндур. Шайх ул кеча беқарор эрди. Сабоҳ устод хизматиға келиб дедиким, Бобо Фаррух хизматиға борали ва илтимос кўреузди. Устод асҳоб билра мувофақат кўреуздилар. Бобо хонақоси эшигида ходиме эрди Бобо Шоодон отлиг. Чун аларни кўрди чикори бориб, Бободин ижозат тилади. Бобо, дедиким, агар андоқки, Тенери даргоҳига борурлар, кела олсалар кирдиклар (бирсанлар). Шайх дебтурким, чун Бобонинг назаридин баҳраманд бўлуб эрдим, сўзининг маънисини билдим. Ҳар не кийиб эрдим, чиқардим ва илкимни кўксумга қўйдим. Устод ва асҳоб ҳам мувофақат қилдилар. Бобо қошиға кирдук ва ўлтурдук. Бир замондин сўнгера Бобонинг ҳоли мутагаййир ва суратида азимате пайдо бўлди ва қуёш қурсидек дурахишон бўлди ва либосиким кийиб эрди, ангашиға олмай шикоф бўлди. Чун бир замондин сўнгера ўз ҳолиға келди; кўпти ва ул либосни манга кийдурди ва дедиким, санга дафтар ўқур чоғ эмас, вақтурки, оламнинг сардафтери бўлғайсен. Менинг ҳолим мутагаййир бўлди ва ботини ҳар недин ҳақ гайридур мунқатиз бўлди.

Амир Иқбол Сийистоний Шайх Алоуддавландинки, анинг ширидур ва анинг сўзларидин бир китоб жамъ қилибтур. Мундоқ нақл қилибдурки, Шайх Нажмиддин Кубро Ҳамадонга бориб ҳадис ижозати ҳосил қилди ва эшитткии, Искандарияда муҳаддисе борки, олий санади бор. Анда ҳам бориб ижозат ҳосил қилай. Қайтиб келурда Ҳазрати Рисолатни воқеада кўрди ва илтимос қилдики, Ҳазрат анга кунияте бағишлагай. Абулжаноб кунияти ҳазратдин анга имонт бўлди. Сўрдики, Абулжаноб муҳаффафа буюрдики, жо мушаддада. Чун воқеадан уйғонди. Бу куният анга бу маъни (да) юзландики, дунёдин ижтиноб қилмоқ керак. Дарҳол тажрид қилди ва бир мурид талабига мусофир бўлди. Ҳар кишиға иродати дуруст бўлмас эрдиким, донишманд эрди ва боши ҳар кимға инмас эрди.

Чун Хузустон мулкига етти ва Зурфул деган ерда бемор бўлди. Узин ҳар навъ била бўлса Шайх Исмоил Қасрий хонақосига еткурди ва анда ранжурлуғи узоққа тортти ва шайх ул сўфийларнинг самоғи уиндин заҳматда эрдик, самоғга мункир эрди. Бир кеча дарवेशлар самоғда эрдиларким. Шайх Исмоил ҳазрати Шайх Нажмиддиннинг боши устига келиб, икки илкин Шайх қўлтуқларига солиб кўтариб, самоғга кўюрүб, неча давр айландүрүб, томға таяб қўйди. Шайхдин тамом ранж зойил бўлүб эрди. Узни саҳиҳ топти ва иродат ҳосил бўлди ва Шайх Исмоилга иродат илки бериб, сулука машғул бўлди.

Ва дебтурки, чун манга ботин аҳволидин хабар бўлди ва зоҳир улумини худ вофир касб қилиб эрдим. Бир кеча ҳаёлимга келдики, ботин илмидин хабардор бўлдунг ва зоҳир илмидин кўпракдүр. Сабоҳ шайх мени тилади ва дедиким, қўп, сафар қилки, санга Аммор Есир қошига бормоқ керак. Мен билдимки, кечаги хотиримдин Шайх воқиф бўлди, аммо ҳеч нима демасим ва шайхи Аммор хизматиға бордим ва сулук бунёд қилдим. Анда ҳам бир кеча ҳамул даъво кўнелүмга хутур қилди. Сабоҳ Шайх Аммор буюрдүкүм, Нажмиддин, қўп ва Мисрга бор. Шайх Рўзбехон қошигаким, бу иновиятни силлий била сенинг бошингдин чиқаргай.

Мисрга бордим. Чун Шайх Рўзбехон хонақосига кирдим. Шайх ҳозир эрмас эрди. Дедиларки, Шайх вузу қилхали ташқари чиқибтур. Кейинча чиқтим. Шайх Рўзбехонни кўрдүмки, андоқ оз сув била вузу қиладүрким, шарған жойиз эмас. Яна кўнелүмга инкор келди. Чун Шайх вузунин тамом қилиб қўпти, икки ўл(хўл) илкин юзүмга сочти. Ул сув етгач, манга беҳудлүг асари зоҳир бўлди. Шайх чун хонақоға кирди. Мен доғи кирдим ва Шайх шүқри вузүға машғул бўлди ва мен ҳам анда туриб, ўзумдин гоийб бўлдум. Кўрдүмки, қиёмат қойим бўлүбтур ва дўзаҳ зоҳир ва элни тутүб, ўтға соладүрлар ва бу ерда бир тўбадүр. Биров ўлтурүбтур. Хар киши десаким, анга мутааллақдүрмен, ани ўтға солмай қўядүрлар. Ногоҳ

мени тутдилар. Мен дедимким: Мен анинг мутааллақларидинмен. Ўтға солмадилар. Ул тўбага чиқдим. Кўрдүмки, Шайх Рўзбехондүр. Юғүриб оёғига туштүм. Ул иликни кўтариб, бир қаттиқ силлий бўйнуғга урди. Андоққи, юз тубан йиқилдим ва дедиким, мундин ортиқ ҳақ аҳлиға инкор қилма. Чун йиқилдим, ул гоийбдин ҳозир бўлдум.

Шайх намознинг саломин берди. Намул дастур била юғүриб аёғига туштүм. Шайх ҳамул воқедағидек маҳкам силлий урүб, ҳамул сўзни айтти: Ул «хастлиғ» ранжурлуғи тамом хотиримдин рафъ бўлди. Андин сўнгра амр қилдики, қайт ва шайх Аммор Есир қошиға бор ва анга бир мактүб битиб, мундоқ зикр қилдиким, ҳар неча миским топарсен, йиборилки, ҳолис олтун қилиб йиборай.

Андин яна Шайх Аммор хизматиға келдим ва Шайх чун Шайх Аммор хизматиға келибтур муддате анда бўлүбтур. Чун сулук анга тамом бўлүбтур, Шайх Аммор амр қилибтурки, Хоразмға бор. Хар неча Шайх узр айтибтурлар, фойда қилмайдүр ва Хоразмға келибтурлар ва бу тариқни мунташир қилибтур ва бу тариқниким, зоҳир қилибтурлар, ҳалойиқ кўп мурид бўлүбтурлар ва иршодқа машғул бўлүбтурлар.

Чун тотор куффори Хоразмға етибтурлар. Ҳазрати шайх асҳобини йиғиб, амр қилибтурларки, вилоятларингизға боринг. Алар ул ҳазратнинг амри била ўз вилоятларига борибтурлар. Асҳобдин баъзики, ҳазрати Шайхқа дағи чиқар илтимос қилибтурлар. Шайх дебтурларки, биз бу куффор илкида шайхид бўлүрбиз. Асҳоб тарқағондин сўнграким, куффор Хоразмға кирибтурлар. Ҳазрати Шайх қолган асҳоб била чиқиб; газвға машғул бўлүбтурлар, то шаҳодат шарбатин тоғибтур. Дедиларки, шаҳодат вақтида бир кофирнинг парчамин тутқон эрмишлар. Андоққи, шаҳодатдин сўнгра ўн киши ойира олмайдүр ва ул парчамни кесиб ойирдилар.

Нашрга тайёрловчи
Барнобек ЭШПҲАТОВ

Алишер Навоийнинг «Насойимул Муҳабба мин Шамойимул Футувва» асари тўғрисида

Туркийлар мамлакатини яққалам айлаган Амир Низомиддин Алишер Навоий «Насойимул муҳабба мин шамойимул футувва» отлик улүг қомусий асарини яратар экан, муборак Ислому таълимоти барқарорлаша бошлаган ҳижрийнинг илк йилларидан то ўз асрининг сўнги йилларигача яшаб ўтган етти юз икки нафар сўфийнинг ҳаёти ва дунёқарашини хусусидаги беизазир маълумотларни авлодларга тақдим этди. Асарнинг тўлиқ матни муталаасига муяссар бўлган ҳар бир киши Ҳазрати Шайхулислому Абдуллох Ансорий, Шайх Фаридиддин Аттор, Ҳожа Аҳмад Ясавий, Шайх Фаридиддин Шакарганж ва Шайхулислому Мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомий каби забардаст мутасаввуфларнинг турли даврларда яратилган «Тазкирату авлиё», «Кашфул маҳжуб», «Нафахоту ул-унс» каби қомусмаоб тазкираларининг форсийзабон халқлар баҳраманд бўлган ҳикмат ва маърифат хазинасидан туркийларнинг ҳам бебаҳра қолмаслиғига эриша билган закий мутаржим сиймосида кашф этади.

«Насойимул муҳабба»да эллиқдан ортиқ тарихий, тафсирий ва назмий манзума ва қомуслар муаллиф томонидан шарҳланади ва баҳоланади, уларнинг энг қимматли жиҳатлари ўзлаштирилади ва туркийга ўтириш баробарида Алишер Навоийнинг шахсий ҳаётига оид баъзи воқеалар қайта этиб борилади. Айни жиҳатлар асарни баҳолашни бир оз чигаллаштириши табиийдир.

Мабодо, фоиз нисбатига таяниб, «Насойимул муҳабба»га баҳо берадиган бўлсак, у асосан Абдурахмон Жомийнинг «Нафахоту ул-унс» тазкираси асосида курилган ва Аттор, Шакарганж асарлари ҳамда Алишер Навоийнинг туркий авлиёлар ҳақида тўплаган хусусий маълумотлари билан бойитилган. Асар замон ва макон жиҳатидан Аттор, Ансорий, Шакарганж ва Жомий асарлари замони ва маконидан қадимийроқ ва кенгроқ бўлиб, уларнинг барчаси касб этган жуғрофий кенглик билан замонавий давомийлик жамулжамига тенгдир. Буюк мушаррих ва мутаржим истифода этган айрим манбаларнинг сакланиб қолмаганилигини қайта этадиган бўлсак, «Насойимул муҳабба» матнининг илмий-маънавий қиймати янада ортади.

«Насойимул муҳабба мин шамойимул футувва»нинг дебёчаси ва бир юз олтмиш икки сўфий ҳаёти ва дунёқарашини ҳақида маълумот берувчи боблари 1968 йил Алишер Навоий асарларининг 15-жилдида чоп этилган эди. Сўнги йигирма уч йил мобайнида асарни тўлиқ чоп этиш, уни илмий тадқиқотларга сазовор қилишдан ошқора чўчишининг асорати бебаддир.

«Ёшлик» ойномаси «Насойимул муҳабба»нинг 1968 йилги тўлиқ бўлмаган нашридан ва Абу Райхон Беруний номи Шарқшунослик илмгоҳининг хазинасидаги 3415 ва 5420 рақамли Самарқанд ва Хива шаҳарларида XVII ва XVIII асрларда кўчирилган қўлёзмаларидан фойдаланиб, асарнинг китобхоналарга таниш ва номаълум бобларини қайта ва илк марта нашр этаркан, унинг руҳини Сиз, азиз муштарийларга яқинроқ тутиш илинжидадир.

Бедорлик

Фурур

Кўзларимда кўзи киртайган
Соғинч мўлтирар.
Тилларимда тили соқов
Утинч гўлдиарар.
Лабларимда қотиб қолган
Улпич қалтирар.
Юрагимда кишанланган
Севги ўлтирар.
Мен фурурдан муҳаббатга
Кафан бичяпман.
Мағрурликнинг саҳросини
Яланг кечяпман.

Уйқу юз ўгирган лаҳзалар
Туннинг кокиллари тўзғийди.
Хаёллар — қоп-қора шарпалар
Тун ичра беором изғийди.
Қоп-қора қўллари беомон
Йўқликка ваҳшат-ла судрайди.
Уйлайсан: ҳаммаси омонат,
Дунё ҳам мағнисиз мудрайди.
Кўксингга ожизлик жойлашиб,
Безабон, бемажол мунғаяр.
Сен чўка бошлайсан кичрайиб.
Қаршингда шарпалар улғаяр.
Кўзингни юмасан даҳшат-ла,
Юрак тўхтар ненидир кутиб.
Судраб кетар гафлат қатърига
Қора шарпа қўлингдан тутиб.

Мехринисо
Қудрат кизи

* * *

Ғам-аламнинг паст бўйлари чўзилди,
Кўз ёшларим лашкар каби тизилди,
Бахтнинг ширингина жони узилди,
Бегим, сиз севгидан тонган ўша кун.
Орзуларим ўрди ойнинг ўроғи,
Юлдуз каби ўчди қалбим чароғи,
Жангга кирди ишқ-ла нафрат яроғи,
Бегим, сиз севгидан тонган ўша тун.
Эътиқод яланғоч, имон хас бўлди,
Ишқ дарбадар, ошиқ мунғараст бўлди,
Кўнглимнинг душмани, ёлғиз қасд бўлди,
Бегим, сиз севгидан тонганда бутун...

Жиззах

Ошиқ йигит дилрози

Дуч бўлдик... чечакдай мағсум кулдингиз,
Кўзларимда ойдек мангу тўлдингиз,
Қонимда тошади, тинар бир денгиз —
Сизни севар эдим.

Бу табассум сира кўзимдан кетмас,
Бу қошлар чимирилса, армоним битмас,
Лекин на тонг, на шом фарёдим етмас,
Сизни севар эдим.

Бахтдир — юлдузларга ҳамсуҳбат бўлдим,
Ёна-ёна сўзи чўғ бир хат бўлдим,
Ўзим қўрқоқ бўлдим, ўзим мард бўлдим,
Сизни севар эдим.

Бугун кўзларимда нурли бир хотир,
Ойдин ва меҳрли ўкинч, хавотир,
Бош эгиб, бетўхтов кетяпман, ахир,
Сизни севар эдим.

Кетдим — тирик гулхан, чўғ бўлди қўлим,
Гулим, олланди-ку, саратон — йўлим,
Ўлим, йўлим, доводир ошиққа — ўлим!..
Сизни севар эдим...

Бахтиёр Темур

Сандикдаги Тохир

Зўровонлар зорларимга боқмади,
Айирдилар — ошиқлигим ёқмади,
Оқиздилар — кўздан ёшим оқмади,
Оқин дарё,
Оқин дарё.

Билолмасман — кундузмиди, тунми бу,
Билолмасман — қаҳрмиди, хунми бу,
Билолмасман — саёзмидинг, чўнгмидинг
Оқин дарё,
Оқин дарё?

Суюк кўзлар, суюк қошлар кўринмас,
Тубингдаги гавҳартошлар кўринмас,
Балиқларим тўккан ёшлар кўринмас,
Оқин дарё,
Оқин дарё.

Ёшлик

Не алплар буколмас қаддинг бор эди,
Нурли нигоҳингга қимлар зор эди,
Ун еттида нахот дунё тор эди,
Баҳордан бош олиб кетдингму, ёшлик?

Қалбингни хазонзор этди муҳаббат,
Кўз очмай қайларга кетди муҳаббат,
Алам шаробини тутди муҳаббат,
Севгидан бош олиб кетдингму, ёшлик?

Мангуга етарли азобларинг бор,
Қайга беркитасан — қазабларинг бор.
Ҳаётдан беҳисоб талабларинг бор,
Машрабдан ёш олиб кетдингму ёшлик?

Улим-ла ҳар тунда бўлсанг рўбарў,
Даҳшатни бу дамда аллалар уйку.
Оҳингдан ранг олар қоп-қора ёғду,
Ажалдан дош олиб кетдингму, ёшлик?

Азоб-ку мардларга бергуси роҳат,
Менку бир сайдирман, сайёд — қабоҳат,
Ғар эртанг бўлмаса, керакмас тоқат,
Тоқатдан тош олиб кетдингму, ёшлик?

Бойсун
Мухтор

Тўртликлар

• • •

Соғинч исён қилди, тутибон асо,
Мозий қалъасига бордим мен танҳо.
Кўзин қош беркитган, меҳроб олдида
Пайдо бўлди Хўжа Нажмиддин Кубро.

• • •

Ошиқни жаҳонга танитган ҳижрон,
Азал-абад қалба тошаётган қон.
Висолни шарҳламоқ — ҳижронли висол,
Гирдобга тўш урган саҳродир инсон.

Қашқадарё

Қафасдаги шер

Темир қафасда шер ётибди ййчан,
Кўзларида қотиб қолган қора ғам.
Ташқарида истаб ё истамасдан
Қараб-қараб кўлр нафрат-ла ҳар дам.

Ташқарида эса гумонат одам,
Кулади, бақирар шердан ҳам баттар.
Шер боқар ва тезда яширар кўзин,
Кўнглида тугилар қандайдир хатар.

Инсонлар шунчалар ёввойими деб
Уйлар, кўзларида қотиб қолган ғам.
Қафас эшигига боқар — катта қулф,
У эса чиқишни истамайди ҳам...

Кўндан узолмасдим икки кўзинни
Самоларга илк бор қараган мисол.
Осмон поёнсиздир, замин — митти шар,
Мен буни шу лаҳза ҳис эрдим илк бор.

Осмон кенг, қоп-қора қанотлари-ла
Юзимдан ғамларни сидирар эди.
Бўронлар сочимни ййнарди юввош,
Шундоқ пешонамда ой кулар эди.

Қилмирлай олмасдим сира жойимдан,
Юздузлар қўнарди бир-бир қошимга.
Билмам шу тун ё мен фалакда эдим
Ё фалак қулаган эди бошимга...

Шухрат
Мустафо

Тарих дарсида

Нафасларни ютиб кузатамиз жим
Осиғлиқ каттакон харитани.
Минг хаёлга чўмиб тинглаймиз
Тулпорга қиёслаб партани.

Муаллим сўзлайди. Утмишга
Иул олар бир зумда болалар.
Қамчилар эсади кифтларни —
Сачрар қон, сачрайди нолалар.

Занжирлар қияди қўлларни,
Бетўхтов оҳ чекар йўрликлар.
Тасаввурни тинмай тилкалар
Андўҳлар, аламлар, хўрликлар.

Оғриқдан инграйди жимгина
Тирилган ўттиз беш мард Широқ...
Халос қилмоқ-чун уларни
Шошилмас раҳмсиз қўнғироқ.

Хоразм

Утқир Ҳошимовнинг «Ёшлик» романи

Ҳурматли «Ёшлик» ойбиги муҳарририяти! Биз ёшларга «Нигоҳ» саҳифасида эълон қилинаётган суратлар жуда маъқул келмоқда. Айниқса, севимли ёзувчимиз Утқир Ҳошимовнинг суратини кўриб ғоят хурсанд бўлдик. Бироқ, афсуски, у кишининг ҳаёти ва ижодига оид янги гаплар бермабсизлар. Ахир, «Баҳор қайтмайди», «Нур борки, соя бор», «Дунёнинг ишлари», «Икки эшик ораси» каби асарларнинг яратилиш тарихи, умуман, севимли ёзувчимиз ҳаётини яқиндан билиш кўпчилик учун қизиқарли-ку!

Сизлардан илтимосимиз, «Ёшлик» саҳифаларида шу мавзудаги мақолаларни кўпроқ бериб борсангизлар.

Тоҳир Рафиқов,
Аваз Абдувалиев,
Қодиржон Исоқов,
Чортоқ ноҳияси,
Пешкўрғон қишлоғи

У киб турганингиз, мазкур қайдлар, аслида, китобхон мулоҳазаларидир. Тўғри, минглаб китобхонлардан фарқли ўлароқ, ушбу мақола қаҳрамони — Утқир Ҳошимов ва унинг асарларини анча мукамал биламан. «Адабиётшунос, мунаққид бўлгач, адабий жараёни, барча ёзувчиларни тўлиқ билиш керак-да», — деб ўйлашингиз мумкин. Билиш, ҳатто анча мукамал, теран билиш мумкин. Лекин қалбан яқин бўлмаслик ҳам бор-да! Утқир Ҳошимовга дорилфундуна бир-икки маъруза ўқиганлигим, имтиҳон қабул қилганим — тасодиф. Лекин Утқир Ҳошимов билан дўстлашганимиз, бир-биримизни яхши тушунишимиз, икки-уч кун кўришмай қолсак соғинишимиз — худонинг марҳамати.

Утқир Ҳошимовнинг 1970 йиллардан кейин яратилган асарларини сиёҳи қуримасдан, қўлёмалигида ўқиганман, десам хато бўлмайди. Қўлёмалари ҳақида билдирган жўяли мулоҳазаларим беинобат қолмаганлиги мени баҳад қувонтиради. Ёзувчи асарларини қайта ўқиганимда, мулоҳазаларим асосида киритилган ўзгаришлар кўзимга оловдек кўринади. «Нур борки, соя бор» романидаги аксарият воқеалар, қаҳрамонлар менга таниш. «Дунёнинг ишлари» қиссаси, «Икки эшик ораси» романи, «Қалбнинг оппоқ дафтари» мақоласининг яратилиши тарихини яхши эслайман. Ёзувчининг кўпчилик асарларида тасвирланган Анҳор, Бўзсувда чўмилганман, Ширин ариғидан сув ичганман. «Дунёнинг ишлари» қиссасидаги ҳикоячи қишлоқдан шаҳарга келган йўллардан неча юз бор юрганман, Хирмон тепа атрофидан машоқ терганман. Ёзувчи асарларида тасвирланган Пошша хола, Эргаш сельсовет, Тангриберди билан неча бор суҳбатлашганман, ҳозир турадиган ҳовлимиздан юз қадамча нарида Эрман буванинг қўрғони бўлган, Ҳайдар шамолу Илҳом чойхоначи ҳам ён-веримизда яшаган.

Ўйлаб кўрсам, жумҳуриятимизнинг барча вилоятлари, аксарият ноҳияларига Утқир Ҳошимов билан бирга борган эканман. Бухоронинг Қоровул бозоридаги жазирамани, Шерободнинг Шолқон дам олиш масканидаги ҳузурни, Деновнинг Хондиззасидаги хомушака таланиш «роҳати»ни Утқир Ҳошимов билан бирга баҳам кўрган эканман. Хуллас, «Ёшлик» ўқувчиларига сўзлаб бериш мумкин бўлган тансиқ хотира, кузатишлар талайгина экан.

Санъаткор борки, ўз маънавий оламини яратади. Бу оламнинг ўз фуқаролари, ички тартиботлари, тоғу тошлари, боғу бўстонлари, сиёсатию фалсафаси ва табиийки, ўз маркази, таянч нуқтаси бўлади.

Чингиз Айтматов қаҳрамонлари бўронли бекатда, чекка тоғ қишлоғида, доводда, кенг яйловларда яшайдилар. Тўлғаной Эдигейни, Танабой Бўстонни, Анатой Камолни, Жамила Асални, Алимон Зарифани, Мўмин чол Абутолипни танимайди, улар бошқа-бошқа асарларнинг қаҳрамонлари. Лекин бу қаҳрамонларнинг ҳаммаси Чингиз Айтматов туғилган Шакар қишлоғининг фарзандлари бўлиб туюлади менга. Уларнинг ҳаммасида нуронийлик, файз, донишмандлик, қалб гўзаллиги хом сут эмган бандога хос хатолар, гуноҳ ишлар билан қоришиб кетган. Чингиз Айтматов яратган маънавий-адабий оламнинг таянч нуқтаси кичкинагина Шакар қишлоғи бўлиб туюлаверади ҳамisha.

Айнийнинг адабий-маънавий олами яратилгунча Гиждивон туманидаги булбулнинг кўзидай Соқтор қишлоғини ким ҳам биларди дейсиз? «Эсдалиқлар», «Эски мактаб», «Қуллар»ни ўқиган китобхон борки, ўзбек, тожик, араб, эронийлар оғани бўлиб яшаган қишлоқни, эртақ, қўшиқларга кон Тўта пошшани, Саидмурод устани, унинг ўғил-қизлари, қариндош-уруғларини яхши танийди. Гўзал маъшуқа Ҳабибанинг гамгин нигоҳини, аянчли тақдирини ким унутади дейсиз? Садриддиннинг етимлик йиллари, оғир меҳнати, илк байтбарак ўйини Соқтор қишлоғи билан боғлиқ эмасми? Садриддин Айний Бухорон шарифни, қадимги Кўхистонни оламга танитди. Барибир, Айний ижодида мўъжазгина Соқтор нурли нуқта бўлиб қолаверади.

Абдулла Қодирий, Ойбек, Ғафур Ғулум насрини ўқир экансиз, қадимги Тошкент — Говқуш, Қўрғонтеги, Эшонгузар, Лайлакхона маҳаллалари руҳини, нафасини ҳис қиласиз.

Одил Ёқубовнинг «Ларза», «Бир фелъетон қиссаси», «Эр бошига иш тушса...», «Излайман», «Оқ қушлар, оппоқ қушлар» асарларида ёзувчи қалбнинг ардоғи — Туркистонни, Қарноқ чўлини, Отабой қишлоғини, унинг дўвлор, сахий кишиларини кўрамиз. «Улуғбек хазинаси» романида Самарқанд томонлар тасвирланади. Романга Қаландар Қарноқий образи киритилганки, у асарга ажиб бир руҳ бахш этган. Тўғрироғи, Қарноқий образи тарихий романга Одил Ёқубов қалбидеги она-ер, қадрдон гўша туйғусини олиб кирган. Қарноқий образига боғлиқ Хуршидабону, Али Қушчи, Улуғбек характерларида ҳам қадрдон руҳ, самимийлик алоҳида сезилиб туради.

Шаҳри азим Тошкентнинг жануби-ғарби, кунботарида Дўмбиробод мавзеси бор. Дўмбиробод номи, янглишмасам, илк бор Абдулла Қодирийнинг «Улоқда» ҳикоясида тилга олинган хирмон тепаси, боғ-роғлари, оқар сувлари, серғайи

чойхонаси машҳур бўлган чекка қишлоқ сифатида таърифланган. Абдулла Қодирий ҳикоясида тасвирланган Дўмбиробод 50-йилларгача ўз фазилатларини йўқотмади. Сунгги ўттиз йил ичида Дўмбирободда ер билан осмонча ўзгариш бўлди. Бог-роғлари, ширин-шакар мева-чевалари, зилол сувлари билан машҳур Дўмбиробод қишлоғи бутунга келиб Дадахон Нурийнинг «Шаҳарга «бомба» керакми?» мақола-сининг «қаҳрамони» бўлиб қолди. Ажаб, битта одам болалик, йигитлик чоғида дам олиш, табиат кучоғида мириқиш мақсадида Дўмбирободдай хушхаво мазилга интилиб келган бўлса, тексалик дўрида шу одам ҳавоси, табиати тамоман бузилиб кетган Дўмбирободдан чиқиб кетишга, ўзга жойларда дам олиб келишга интиляпти.

Икилобгача бўлган Тошкентнинг Бешёғоч даҳасидаги аҳоли баҳордан кеч кузгача Катта Чилонзор, Кичик Чилонзор, Новза, Қатортол, Қозиробод, Дўмбирободдаги бог ҳовлисида яшар, деҳқончилик, боғбонлик қиларди. Кеч кузда аҳоли шаҳар ҳовлига кўчиб келарди. Уткир Ҳошимовнинг катта бувалари Янги маҳалладаги эътиборли, ўқимшли кишилардан бўлишган. Абулқосим мадрасасининг қурилишида, янги мактаблар очилишида, Марказий Русия, Татаристон билан савдо-сотик ишларини ривожлантиришда уларнинг ҳиссаси катта бўлган. Уткир Ҳошимовнинг отаси — Атауллоҳон ака, ота-бувалари сингари, савдо-сотик, или-маърифат йўлидан кетмади: хунармандчилик, деҳқончилик билан шуғулланди. Жамоа ҳўжалиги ташкил бўлиб, катта ерлар колхозга кўшилиб кетган, Атауллоҳон ака Дўмбирободдаги бог ҳовлисида муқим турадиган, шу ерда қишлайдиган бўлди. Унинг фарзандлари — Озода, Эркин, Тўлқин, Уткир, Ҳабибуллолар 30-40-йилларда Тошкент вилояти, Чош тепа қишлоқ шўроси тасарруфидоги Дўмбирободда туғилдилар, шу ердаги, наридан-бери қурилган уйчалардан иборат бошланғич мактабда саводларини чиқардилар. Илмига чанқок, ҳамма фанлардан яхши ўзлаштирадиган Уткир Ҳошимов ўрта мактабни Тирсақободда тугатди...

Қирқинчи, ҳатто эллагинчи йилларнинг аввалларида дўмбирободликлар ҳўда-беҳўдага шаҳарга тушавермас эдилар: от-улов масаласи мураккаб, йўл носоз ва йирок эди.

«Дунёнинг ишлари» киссасида Пошша ойи, Амма, ҳикоячи боланинг Бешёғочга, фолбиникига Бориши тасвирланган. Асарининг илк қоралама нусхасида шаҳарга борадиган ана шу йўл тасвири йўқ эди.

Кўлэмани ўқиб чиққан:

— Уткиржон, Дўмбирободдан Бешёғочга борадиган йўлни эслайсизми? Шу йўлдан одамлар юз йиллар чамаси отлик, яёв, уловда қатнашган. Уша йўлни кўрсатиб берсангиз сўз бўларкан-да,— дедим.

Киссанинг тайёр нусхасида мана бундай тасвир пайдо бўлди:

«Чой ичиб бўлгандан кейин аммам, ойим, отин хола, мен тўртовлашиб йўлга чиқдик. Бешёғочга етиб борсак бўлди. У ёнига трамвайга ўтиремизу жиринг-жиринг қилиб кетаверамиз. Мазал!

Мазаликка мазакун-я, бироқ Бешёғочга етиб олгунча анча гап бор-да! Дўмбирободга чиқишимиз биланоқ ботинкам оёғимни сиқа бошлади. Ечиб кўлимга овоздим. Езининг тонг палласида яланг оёқ тўпроқ кечиб юришининг завоқи бошқача бўлади. Ундех майин, салқин тўпроқ бармоқларингиз орасидан билқ-билқ отилиб чиқади. Кетаверасиз, кетаверасиз, ҳечам чарчамайсиз.

Лайлак тепадан ўтиб Қозирободга борганда қайнама булоқдан муздай тиниқ сув ичдик. Кейин Чилонзор келди. Йўлнинг шундоққина бўйида оқиш япроғини чанг босган, тиканлари «тиш қайраб» турган чақалқзор — чилон жийдалар (шунинг учун бу ерни Чилонзор дейилади). Йўлнинг икки четида нок кўп — наштави нок, тош нок, гулоби*нок. Нок ҳали пишмаган. Фақат тагидан ўтаётганингизда тўпроққа тўкилган барғи товунигизга ёпишиб, ғашни келтиради.

«Сиймон кўприк»дан ўтишининг ўзи бир томоша. Терак бўйи чуқурликда сув қорайиб оқади. Мўраласангиз бошингиз айланади. Ойим кўприк четига боришга кўймайди: сув қаққармиш, одам ўзидан ўзи тушиб кетармиш... Шу кўприкдан ўтилса, трамвайнинг гийқиллагани эшитилиб туради — у ёни Бешёғоч».

Тошкентликлар «Семон кўприк», «Сиймон кўприк» дейишга ўрганиб кетишган. Аслида, мазкур қурилма ҳам кўприк, ҳам

осма қувур вазифасини ўтаган: Анҳор суви кўприк остидаги қувурдан оқиб ўтади, «терақ бўйи чуқурликдан» Бўри жар оқади. Ун беш-йигирма йилдирки, биринчи семон кўприк, асосан, осма қувур вазифасини ўтапти, Чилонзорга қатнайди-ган транспорт воситалари Иккинчи семон кўприкдан айланиб кетляпти. Уткир Ҳошимовнинг «Дунёнинг ишлари», «Баҳор қайтмайди» киссаларида, «Икки эшик ораси» романида Анҳорнинг шаҳобчалари — Қонқус, Ширин ариғи, Қозирободдаги айланма ҳақида ёзилган, Музаффар ва Шерзод («Икки эшик ораси»), Эргаш ва Абжаал («Оқ булут, оппоқ булут») Алваста кўприкдан «терақ бўйи пастликда ажардайдай вишиллаётган Бўржарга» калла ташлашдан баҳс боғлайдилар.

Дўмбиробод аҳли Уткир Ҳошимов асарларидаги Ҳусан дума, Эрман бува, Пошша ойи, Эргаш сельсовет, Раҳим биргад, Парча опа, Башор тракторчи сингарларни яхши таниди, улар ҳақида яна қанчадан-қанча воқеа-ҳодисаларни гапириб бериши мумкин. Эрман буванинг урушда ҳалок бўлган икки ўғлининг номи Дўмбиробод марказида қад кўтарган Хотира лавҳасига ўйиб ёзилган. Табиийки, У. Ҳошимов асарларидаги қаҳрамонлар ҳаётда чиндан ҳам бўлган шахслардан фарқ қилади. Масалан, Эрман бува, Ҳусан дума ҳаётда бўлган кишилар, лекин У. Ҳошимов адабий оламидаги Эрман бува, Ҳусан дума тамоман бошқача характерлар. Уткир Ҳошимов ижодий лабораториясидаги сирлардан яна бири шундаки, у ҳаётда бўлган кишилар номини, лақабини асарга киритади-ю, лекин уларга тамоман ўзгача характер йўналишини беради. Илҳом чойхоначи, масалан, ҳозир ҳам Дўмбирободда яшайди: кейсики, ногирон бўлиб қолган. «Икки эшик ораси»даги Илҳом чойхоначи ҳам ёши, ҳам характери жиҳатидан тамоман бошқача одам, ўзга адабий қаҳрамон. Бу ўринда Умар закунчи ҳақида алоҳида тўхталиш лозим. Дўмбирободда оқу қорани яхши таниган, халққа кўп яхшиликлар қилган, пиру бадавлат Умар закунчи яшаган. У зотнинг фарзандлари, авлодлари обрўли-эътиборли кишилар. «Икки эшик ораси»даги Умар закунчи иймонсиз, худбин одам. У кўп жиҳатдан Абдурахмон домлага («Меҳробдан наён»), Иноят оқсоқолга («Уфқ») яқин. Умар закунчининг бойлигига рўжу қилмаганлиги, ҳашар йўли билан қурилган оддийгина уйда яшашининг фазилатидай бўлиб туюлади. Аслида зинҳор бундай эмас. Умар закунчи ҳали кўп «ишлар» қилмоқчи, халқ бошида қамчи ўйнатиб давру даврон сурмоқчи эди. Унинг шон-шўҳрат қуёши бирдан ботди, варраги учушдан тўхтади. Шармандаси чиққан Умар асл моҳиятини юзага чиқарди: ўлим тўшағидаги акасини ҳақорат қилди, пул топиш учун жирканч йўлдан тоймади, яқкаю яғона фарзандининг онаси Раънони чунонам хўрладди, инсон боласи бундай ҳақоратларга дош бериши амри маҳол эди.

«Дунёнинг ишлари» киссасидаги Далавий налугчи бешафқатлилик, тубанликда Умар закунчидан ўтса ўтадики, зинҳор кам эмас. Дўмбиробод халқи қаҳри қаттиқ, мафкуравийсиёсий сиқув авжга чиққанда роса иш кўрсатган налугчининг яхши билади. Уткир Ҳошимов ўша одамни бошқа ном билан асарига киритган. Қизғини шундаки, ҳаётдаги налугчи кейинчалик урушга кетганлиги, иттифоқдош армия жангчилари сафида курашиб донг таратгани, юксак мукофотга сазовор бўлганлиги маълум.

Ўйлаб кўрсан, Уткир Ҳошимов ижодида ўқитувчи образи энг кўп яратилган экан. Қайси киссаси, романини олманг, ўқитувчи бор; ҳикоя, публицистикасида ҳам муаллим ҳақида кўп ёзилган. Езувчи ўз ҳаёти давомида энг кўп кургани мактаб, энг кўп гаплашгани ўқитувчи, энг кўп ўйлагани маориф муаммолари бўлган экан.

Уткир Ҳошимовнинг ўзи Одил Қаюмов деган жонқуяр, тиниб-тинчимас маорифчи саз-ҳаракатлари туфайли Дўмбиробод гузариде ҳашар йўли билан қурилган кичкинагина мактабда илк бор таҳсил кўрди. Биринчи ўқитувчиларига каттик меҳр қўйди: Одил Қаюмов, Зухриддин Сирожиқдинов, Қўчқор Турсунов, Аббос Азимов, Усмон Абдуллаев ва бошқалар номи тилга олинган ўнлаб мақолалар ёзди. Езувчининг «Қалбинга қулоқ сола» киссаси асосан ўқиш-ўқитиш масалалари атрофида бўлса-да, «Қалбнинг оппоқ дафтари» мақоласи Уткир Ҳошимовнинг мактаб, таълим-таҳсил масалаларидаги қарашларининг энг чўққиси бўлди. Мазкур мақола мактаб таназзулга учраган, ўқитувчилик касби ниҳоятда оёқости бўлган бир пайтда яратилди. Ўқитувчининг ҳаётдаги ўрни, обрў-эътибори ҳақида марказий, маҳаллий матбуотда, радио-тел-видениеда кўп ёзилдиган, гапириладиган бўлиб қолди. Чин-

гиз Айтматов, Феодор Абрамовнинг мақолалари ҳақида Уткир Ҳошимов билан кўп суҳбатлашдик. «Русияда қаҳрамон қаттиқ келади,— деб ёзган эди Феодор Абрамов,— Шундай пайтдаям кўчадан ўқитувчи ўтиб қолса, каттаю кичик бош кийимини ечиб, ўнга таъзим қилади». Бундай гаплар Уткир-жонга кучли таъсир қиларди. Орадан ҳафта — ўн кунлар ўтиб Уткир Ҳошимов «Қалбнинг оппоқ дафтари» мақоласини ўқиб берди. Мақолада маориф ҳақидаги мулоҳазалар кучли ҳис-туйғу билан омухта бўлиб кетган эди. Мазкур мақола нидо бўлиб янградию, ўлиб қолаётган ўқитувчилик касбига Масех нафасидай урилди: маорифчиларнинг қади бироз тикланди, ўқитувчи кадр-қиммати оз бўлса-да, ошди.

Мақабларда, ўрта махсус ва олий ўқув юртларида адабиётнинг ўқитилиши ҳақли равишда танқид қилинапти. Танқид қилувчилар масаланинг ечимига ҳисса қўшсалар, нур устига нур бўларди. Адабиёт ўқитишдаги қисмларга, даврларга, синфларга бўлинишларни қўятарайлик-да, ижодкор ҳаёти ва ижодини ўқитишдаги ғалатликка эътибор берайлик. Кўпинча ёзувчи яшаган даврга таъриф берилади: бадий адабиёт руҳига тамоман ёт гаплар айтилади. Сўнг ёзувчи ҳаёти сўзлаб берилади. Бу масалада жиддий камчилик бор. Биринчидан, таржимаи ҳол ҳуқирон мафкура талаблари, манфаатлари нуқтаи назаридан битилган. Совет ёзувчиларининг катта авлоди инқилобдан олдин тузилган бўлиб, инқилобдан кейин ижод қила бошлаган. Биз инқилобдан олдинги ҳаётни зулмат, даҳшат, кўрқинчли туш сифатида тасвирлаб, инқилобдан кейин бахт эшиги ланг очилганлигини бўрттиришдан ўзимизни тия олмадик. Мисол тариқасида Ҳамза ва Айний биографияси яқин-яқинларгача қандай битиб келинганлигини эслаш kifоя. Деярли, барча ижодкорлар ўзларини меҳнаткаш, жабрланган одам фарзанди қилиб кўрсатишга йўл излардилар. Ҳуш, бундай сиёсий-мафкуравий таъйиқ остида битилган таржимаи ҳолларнинг бадий ижодга қандай алоқаси бор! Етук асарнинг яратилиши ижодкор ҳаётида нурли нуқта ҳисобланади. Аслида, ҳақиқий таржимаи ҳол ўша нурли нуқталар тарихини ёритишдан иборатдир. Бошқача айтганда, бадий асардан келиб чиққан ҳолда ёзувчи таржимаи ҳолини яратиб жоиз. Ҳар қандай бадий асар заминида ёзувчининг руҳий-маънавий ҳолати, ижтимоий-сиёсий-фалсафий ўйлари, изланиш, изтироблари ётади. Ёзувчи таржимаи ҳоли деганда бадий асарнинг яратилишига бавосита, бевосита таъсир этган воқеа-ҳодисалар, ижодкор ҳолатини белгиллаган омиллар асос ҳисобланилади.

Уткир Ҳошимов таржимаи ҳолида «Баҳор қайтмайди» (1970), «Қалбнинг қулоқ сола» (1973), «Дунёнинг ишлари» (1982), «Икки эшик ораси» (1986) сингари асарлар, саналар кўп учрайди. Гап далил, саноқда эмас, ўша асарларнинг яратилиш жараёни, ёзувчининг руҳий-маънавий ҳолатини ёритиб беришда.

«Нур борки, соя бор» асарида ёзувчининг ҳолати Шерзодга — бош қаҳрамонга «кўчган». Шерзод кўп жиҳатдан Уткир Ҳошимовнинг ўзи эди: газетادا ишлайди, хизмат сафарига бот-бот чиқади. Юраги хаста. Энг муҳими, Шерзод касалхонага тушишдан сал бурун Бадахшонга хизмат сафарига борган, Мурғобда қурилаётган Нурхона ҳақида ёзган эди. Дарвоқе, романда Бадахшон сафари тўлиқ, кундалик — хотира тарзида келтирилган. Бадахшон сафарига ҳолат, кайфият ўша-ўша. Лекин ижодкор санъатхонасида янги қаҳрамонлар, янги талқинлар пайдо бўлибди. Романдаги Сирожиддин ҳам, унинг таъмағир домласи ҳам, Зухра, Абдувоҳид ҳам ҳаётда бор, аммо романда бошқа юмушни бажарувчилар бўлиб киритилган. Ёзувчи етмишинчи йилларнинг бошларида, манъ шу кишилар билан муносабатда бўлган, уларнинг феъл-атвори, тийнати, табиатини ўрганган эди. Романда Сайфи Соқиевич, колхоз раиси, Сулаймон Рустамович сингари тўқима образлар борки, улар характер орқали турғунлик йилларининг белгилари тасвирланган.

«Нур борки, соя бор» — Уткир Ҳошимов ижодининг ютуғи, таржимаи ҳолининг нурли нуқтаси, айна вақтда бу роман етмишинчи йиллар Шўро адабиётининг ёрқин намунаси. Роман руҳида, бош қаҳрамон характерида коммунистик дунёқараш, онглилик манаман, деб кўриниб туради. Уткир Ҳошимов аввал ҳам, ҳозир ҳам коммунистик онглилик сиёсий-

мафкуравий ҳушёрликка муккасидан кетмаган. Унинг қизиқликлари ранг-баранг, яшашдан завқланмаган, беайиб парвардигор дегандай, тирик одам. Қарангки, роман қаҳрамони ҳамиша ижтимоий масалалар қозонида қайнайди: ҳали Сайфи Соқиевичдан жирканади, ҳали тўра раисни фош этиб фелетон ёзади, ҳали Сирожиддин, унинг домласидан ранжиб юради... «Нур борки, соя бор» романи чоп этилгач, матбуотда ҳар хил, баян-паст мақолалар босилди, китобхоналар билан учрашувларда баҳс, тортишувлар қизиди. Жиззах педагогика институтида ўтказилган муҳокамада коммунистик дунёқарашни ўта етилган китобхон савол берди:

— Асарингизга «Нур борки, соя бор» деб ном қўйибсиз. Ҳаётимизда соялар тамоман йўқолишига ишонмайсизми?

— Ишонмайман, — деди ёзувчи.

— Коммунизмда ҳам соялар қолади деб ўйлайсизми? — сиёсий ҳушёрлик йўлидан тоймади китобхон.

— Аввал коммунизмга етиб олайлик-чи, соялар бўладими, йўқми ўшанда кўраверамиз-да — деди Уткир Ҳошимов ваъзятни юмшатиб.

«Дунёнинг ишлари» қиссаси ёзувчи ижодиди, ўзбек адабиётида ўзига хос ўрин эгаллайди. Шўро адабиётида автобиография асар яратилиши анча узоқ, бой тарихи бор. М. Горькийдан бошлаб совет адиблари автобиография роман, қиссалар ярата бошладилар. Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Фафур Гулом, Назир Сафаровлар ўз болаликлари ҳақида қисса ёздилар. Уларнинг асарлари ўқишли, қизиқарли, воқеа-ҳодисаларга бой. Лекин улар социалистик реализм методи асосида ёзилган, ўтмиш ёмону янги шўро даври ҳаёти тўзал деган фикр сингдирилган. Ойбек, Фафур Гулом, Абдулла Қаҳҳорлар ҳозир атобиографик асар ёзганларида бутунлай бошқача йўлдан борган бўлардилар...

Дунёнинг ишлари — ўзига хос автобиографик асар. Унда ҳикоячи қаҳрамоннинг болалик йиллари, балоғат даври тасвирланади. Лекин ҳикоячининг қарашлари, тушунчалари бош қаҳрамон — Она образига келиб уланади. Қиссадаги Пошша ойини Дўмбирободда билмаган, суҳбатлашмаган тув жойли киши топиламайди. Пошша ойи шоҳга ҳам, гадога ҳам бир хил эди: каттаю кичик билан айланиб-ўргилиб, гиргиттон бўлиб гаплашарди. Пошша ойи касал бўлиб ётмади, озмади-тузмади: тўсатдан, лаҳзада бандаликни бажо келтирди. Бу воқеа 1980 йилнинг эрта кўкламида, 11 мартда рўй берди. 12-март куни пешин намоздан кейин Пошша холати Қозиробод қабристонига дафн этдик. Етти, йигирма, қирқ, фасли гул сингари илк маросимлар ўтди. Май ойининг бошларида Уткир Ҳошимов, Тошкент Давлат университетини доценти (ҳозир профессор) Карим Назаров ва мөн Наманганга жўнадик. Дуслар билан учрашдик. Тўйдда меҳмондорчиликда бўлдик. Кейин микрорайондаги кўп қаватли биноларнинг биридаги хонадонда тунайдиган бўлдик. Бир одамимиз бор: кундузлари қанча бирга бўлмайлик, алла-маҳалгача у ёқдан-бу ёқдан гаплашиб ётамиз. Бу гал ундай бўлмади. Иккалаимиз ҳам уйғоқмиз-у, гаплашмай ётибмиз. Уткиржон у ёққа ўгирилди «ух» тортади, бу ёққа ўтирилади «оҳ»лайди. Бўлмади. Гап қўшдик. Уткиржон тушакка ўтириб олди. Кейин менгами, ўзимга охиштагина деди:

— Соғиниб кетялман. Онамни бирам кўргим келяптики...

Эшитганим бор: яқин кишидан айрилган одам икки ой деганда ўзини қўярга жой тополмай қоларкан, соғинч ҳисси жони-жаҳонини ўртаркан. Уткиржонни юпатиш, таскин бериш бейғоҳда эди.

— Менга ўхшаган, ёзиш-чизишни ўрнига қўёлмайдиган одам кўяди, ёнади, дарди эскиргунча ўз ёнга ўзи қовурилади. Ўрагингизни ўртаётган дардини қозоғга туширинг. Енгил тортасиз, — дедим.

Бўлган гап шу. Тошкентга қайтганимизга бирон ҳафта — ўн кун бўлган эди. Уткиржон бизнига кириб келди.

— Эшитасизми, бир нарсга ўқиб бераман, — деди оғзидан сизаретини олиб.

Уткиржон «Оқ мармар, қора мармар...», «Йлтижонни ўқиди. Тинглаганим ҳикоя эмасди, шеър эмасди, армонга қорилган туйғу, дард эди. Мен лом-мим деб оғиз очмадим. Уткиржон ҳолатимни тушунди, индамай чиқиб кетди. Мана ўн йилдирки, қайси мактабга бормайлик, ўқувчилар «Оқ мармар, қора мармар...»ни, «Йлтижонни» ёдаки ўқишади. Айт-

гандай, «Илтижо»нинг сўнги банди кейин, китоб батамом ёзиб бўлингач, кўшилди. Илк қораламада «Илтижо» «Ҳозир, ҳозир ўтиб кетади...» сўзлари билан тугарди.

Икки-уч кунда, ҳафта, ярим ойда «Дунёнинг ишлари»га киритилган янги-янги ҳикояларни тинглай бошладим. Ҳикоялар юрагимга шу қадар яқин эдики, беихтиёр воқеа-ҳодисаларга аралашадиган бўлдим. Бошқа одам бўлса гаши келарди. Уткиржон бундай қилмади. Аксинча, менинг аниқ масалалар бўйича фикрларимни, баъзи далил-ашёларни миннатдорчилик билан қабул қилди. Ахир, камина Уткиржондан роппароса тўрт ёш каттаман: уруш, урушдан кейинги йилларни тиниқ эсламан. Чақарда, Бешёғоч кўчасида турардик. 82-мактабга уруш йилларида катнаб бошлаганман. Чорсу бозорига тез-тез тушардим. Трамвайга осилиш, йиқилишдан армон қолмаган. Бир кун Уткиржон «Бозор» ҳикоясини ўқиб берди. Ҳикоя яхши эди-ю, унда мен билган бозорнинг руҳи, шовқин-сурони, тала-тўпи йўқ эди. Болалик хотираларимни — бозорда сотиладиган қип-қизил, ёғи бир чеккасига силқитиб қўйилган палов, қайноқ манти, ёғлиқ ҳасип, карт думба сомса, қаноргага осиб қўйилган бўй тенги-буй тенги лаққа балиқлар ҳақида; «Қора мурч — Чёрный перец», «Муздай сув», «Папирос «Норт», чекмаганлар чёт» дея овозининг борича бақариб юрган кир-чир болалар тўғрисида гапириб бердим. Кейинчалик менинг хотираларимдан баъзилари «Бозор»га киритилганидан бошим кўкка етди.

«Дунёнинг ишларини ўқиган мен тенги китобхонлар келишиб қўйгандай: «Қиссадаги Она худди ўзимнинг оймга ўхшайди», — деганини неча бор эшитганман. Қиссадаги она менинг оймга ҳам ўхшайди. Қизиғи, қиссада менинг онамга бағишланган «Ҳавас» ҳикояси бор. Эсимда, «Ҳавас»ни Уткиржон ҳеч нарса бўлмагандай, навбатдаги ҳикоядай ўқий бошлади. Мен яп-янги «Москвич»имни, ўғилларимни танидим. Онамининг кўзлари бир йилдан ортиқроқ сира кўрмай қолди. Маъшур доктор, ажойиб инсон Муҳаммаджон Комиловга операсия қилдириб, кўзларини очиб олдик. Ҳамманинг онаси меҳрибон. Аммо мен онамининг ягона ўғиллари эдим...

— Уткиржон, — дедим «Ҳавас»ни тинглаб бўлгач, — Она-ни, сайёҳ дўстингизини, унинг «шпана» ўғилларини танидим. Майли, уларнинг номлари «тўқима» бўла қолсин. Сиздан илтимос, оймини ўз номлари билан ёзсангиз, Меҳри хола деб атасангиз, бир хотира бўлиб қоларди-да. Қолаверса, Пошша холам билан оймим ниҳоятда аҳил, дардқаш эдилар.

Утган йили менинг онам — Меҳри хола ҳам вафот этдилар. Яқинда «Ҳавас»ни яна ўқидим, онамининг «хол-хол босган кўлларини» силаб-сийпагим, кўзларимга суртгим келди. «Меҳри хола... Унинг нимасинидир ўз онамга ўхшатаман. Маънос қиёфада бошини бир ёнга ташлаб турчишим, узун қора бахмал нимчасими, қалин рўмол тагидан чиқиб турган оппоқ сочларими...» Онамининг анча-мунча сувратлари бор. Лекин У. Ҳошимов онам қиёфасини жонли, ўчмас қилиб чизган экан.

«Дунёнинг ишлари» китоб бўлиб босилгач, О. Шарафидинов, М. Қўшжонов, У. Норматов, С. Мирвалиев, Б. Фуломовларнинг жўшқин тақризлари босилди. Мунаққидлар қиссани гоҳ дoston, гоҳ қўшиқ, гоҳ мусиқа деб атадилар.

«Дунёнинг ишлари» рус тилига таржима қилинди, лекин жумҳуриятимиздагида шов-шувларга сабаб бўлмади. Аксинча, бир мунаққид қиссада жиддий гоё йўқлигини танқид қилиб ўтди. Миллий адабиётнинг ўзига хослиги бошқа миллат китобхонига дарҳол етиб бормаёйди. Абдулла Қодирий, Саид Аҳмад, Шухрат, Уткир Ҳошимов, Хайриддин Султонов асарлари ўзга муҳит, тарбиядаги китобхонга сингишиб кетмайди. Китобхонларни қўя турайлик: мазкур ёзувчилар асарларини таржима қилганларнинг ўзлари ҳам асар руҳини, туйғулар оламинини тўла қамраб ололмайдилар. Акс ҳолда, мутаржим «Дунёнинг ишларини» «Дела земные», «Икки эшик орасини» «Войти — выйти» деб таржима қилмасди. Ўзбек адабиётининг жозибаси, гўзаллиги унинг руҳида, сўзлар таратиб турган тароватда. Шунини юрак-юракдан ҳис қилмаган таржимон ҳеч қачон обрў қозона олмайди.

«Дунёнинг ишларини» ҳис қилиб, англаб ўқиган китобхондан кимлиги, қаерда яшаш, эътиқодидан қатъи назар, зинҳор оқпадар, она-безори чиқмайди.

«Икки эшик ораси» романининг яратилиши

Уткир Ҳошимов — Тошкент дорулфунунига тез-тез бориб турадиган ёзувчилардан бири. Дорулфунун У. Ҳошимов ҳаётида муҳим ўрин эгаллайди. Узи филология куллийтининг журналистика, хотини — Улмасхон Ҳошимова ўзбек филологияси бўлимини тугатган. Эр-хотин Ҳошимовлар 60-йиллар талабаси эдилар. Ўғиллари Фаррух ота-онаси ўқиган куллийтни бу йил тугатди. Қизлари Юлдуз ТошДД қошидаги Шарқшунослик институтининг ҳинд филологияси факультети талабаси.

Бир кун дорулфунун ўқитувчилари Уткир Ҳошимовни чойхона паловга таклиф қилишди. Ош баҳона ширин, самимий суҳбат бўлди. Ҳар ким қадаҳ кўтариб дил сўзларини айтди. Кимё куллийтининг ўша йиллардаги ёш домласи Исмоил Тошев филологларга хос жўшқинлик билан бу дунё икки эшик орасидай гап эканлиги, ҳар ким шу икки эшик орасида бузиш-ёришни эмас, бунёд этишликни, ўзлигини намён қилиши лозимлигини гапириб қолди. Ўша ўтириш кўпчилигининг ёдидан ҳам чиқиб кетди. Қарангки, икки эшик ораси ҳақидаги гап Уткир Ҳошимов қалбига чуқур жойлашган экан...

...Бадий асар ўзига хос олам: унинг ўз тартиботлари, фуқаролари, об-ҳавоси, йўналишлари, майллари бор. «Икки эшик ораси» романини қайта ўқир эканман, ҳаётда кўрган билган кишиларимни «таниб қолдим», қаердадир эшитган гурунгимни қайта «тингладим», сафар пайтларида рўй берган воқеаларни бошқа ҳолат, бошқа одамлар ҳаётида «учратдим».

...Романдаги «Умар закунчи ҳикояси» бобига «Тагингда отинг борми, узанги узилгунча суриб қол!» деган сарлавҳа қўйилган. Сарлавҳа ниҳоятда таниш. Ким, қаерда айтган эди уни? Эсладим. Қайсидир йили Косон ноҳиясидаги жамоа ҳўжалиқларидан бирига бордик. Бу ерда Уткиржоннинг узоқ сафарда орттирган бир дўсти яшаркан. Кундузи Қаршини кездик, Косонни айландик, дўст-қадрдонлар билан учрашдик. Кечқурун мезбоннига яқин-йироқ дўстлар, танишлар йиғилди. Ширин гурунғ бўлди. Ҳамма очилиб-сочилиб ўтирибди. Даврада яқинда амалдан тушган, ҳозир колхоз идорасида кичикроқ бир лавозимда ишлаб турган одам ҳам бор эди. Бирдан ўша одам амалдорлик даврини, кишилар билан муносабатини эслаб кетди. У кимга қандай жазо берганини, кимни қандай мулзам қилганини, айшу ишратларини хотирлай бошлади. Ҳамманинг таъби тирриқ бўлди, мисоли ошга пашша тушди. Анча қизишиб олган «кечаги амалдор» гапига яқун ясади: «Одам деган бир марта яшайди. Давлат ҳам, амал ҳам бир келиши бор. Давлат келдими, тугиб қол; амал теғдими, суриб қол; ё остингдаги отинг йиқилсин, ё узанги узилсин!» Ўша одамнинг турқи ҳам Умар закунчига ўхшаб кетарди...

Боботоққа май ойида бордик. Тоғ чунонам яшнаб кетибдики, сира таърифга сиғмайди. Ут-ўланлар белга уради. Ҳаммаёқ гулга бурканган. Қаердандир ювошгина бир отни етаклаб келишди. Уткиржон, Озод ака отни галма-гал минишди. Уткиржон отдан тушаётган эди, нима бўлдию оёғи узангига кириб қолди, чалқанча йиқилди. Биз, шаҳарлик меҳмонлар бу ҳодисага унчалик парво қилмадик: чавандозимиз лат емади, қолаверса, гиламдай тўшалган қалин ўтга йиқилди. Аммо мезбонларнинг жон-пони чиқиб кетди, каттаю кичик отнинг жиловиға ёпишди, рангларидан ранг қолмади. Бизга оддийгина кўринган воқеанинг даҳшатини кейинроқ англаб етдик. Худо кўрсатмасин, от ҳуркиб, қочиб қолса борми... «Икки эшик ораси» романида Умар закунчи отдан қандай йиқилганини Раънога бундай ҳикоя қилади: «Ёнғоқзордан ўтаётганимда... Анови табибнинг кўргони ёнидаги ёнғоқзор бор-ку, ўшандан ўтаётганимда от ҳуркиб кетди. Бошим шоҳга урилиб йиқилиб тушдим. Яхшиям оёғимни узангидан чиқариб олганим. Бўлмаса суягимгача қийма-қийма бўлиб кетарди...» (278-бет).

... «Икки эшик ораси» — қаҳрамонлари энг кўп роман. Бадий ижодда бир қонуният бор: асарга киритилган ҳар бир образ ижодкордан ўзлигини, характерици «талаб қила бошлайди». Моҳир санъаткорлар асарга мумкин қадар кам

қахрамон «киритишга» интиладилар. Асарда персонажлар кўп бўлса-ю, уларнинг моҳиятиочилмаса—ёзувчи зинҳор ютукка эришолмайди. Уткир Ҳошимов романидаги ҳар бир персонаж, ҳеч бўлмаса, битта хусусияти, белгиси билан «ярқ» этиб кўринади. Романда Афанди домла деган киши бор. Бу образ юздан бир китобхон ёдида қолган бўлса ҳам яхши, чунки у бир боргина тилга олинади. Аммо мен бу образни сира унутмайман. Сабаби, ҳангаматалаб дўмбирободликлар Афанди домла билан боғлиқ гаройиб воқеаларни кўп гапирадилар. Асли Хумсонли бўлган бу покиза инсоннинг кўп авлоди Дўмбирободда яшайди. Романда Афанди домлага ҳаммаси бўлиб икки қатор ажратилган. Мана шу бир оғиз гапта Афанди домла «кўринади»: «Узу яктаги ерга тегиб оёғига ўралаётган, кўзойнагининг бир ойнаси синган Афанди домлани бобом ёқасидан судрагандек бўлиб айвонга олиб чиқди» (310-бет).

Асардаги Эргаш сельсовет, Ҳайдар шамол, Ҳусан дума, Парча опалар ҳаётда қандай бўлган бўлишса, асарга шундай кириб кўя қолишган. Мен ёшлигимда Парча олани кўп кўрганман. Бу бўлали, семиз аёлнинг ҳеч кими йўқ эди: қаерда тўй бўлса, таниши, нотаниши — бораверарди. Овқат ейишни, хусусан, тўй овқати — моҳарани яхши кўрарди. Тортишмачоқда Парча опа иш кўрсатарди: ҳар хил хангома-ларга «қахрамон» бўларди. Романда Парча характериға жиддий вазифа юклатилган. Биринчидан, у ўзига хос характер, иккинчидан, воқеаларни уловчи, қахрамонларни бир-бириға боғловчи куч сифатида кўринади. Раъно ўғли Музаффарнинг тирикчилиги Парчадан эшитади. Қутилмаганда Парча Умар закунчини шарманда қилади. Шарбатда «чўмилтиради».

Романдаги менга энг маъқул образлардан бири Комил табибдир. Романнинг илк қоралама нусхасида кал Комил ўта мўмин, гўл, ўз қадрини зинҳор билмаган одам эди. Комил табиб гўё ўзининг шифокорлигидан қисиниб, қимтини юрарди. Эътибор берилса, Комил табиб ўз муҳитидаги энг зиёли, маърифатли одамлиги сезиларди. Мен ёзувчи билан роман ҳақида суҳбатлашар эканман, масаланинг шу томонига эътиборни кучайтиришни айтдим. Уткир Ҳошимов романини қайта ишлашда Комил табиб моҳияти, фалсафаси масаласига ургу берди. Комил буванинг ажодлари ўқимишли, зиёли одам бўлганлиги сезилди. Очилбой ҳам Комил табибнинг ўғли-да, зиёли, бадий адабиётни севади, шеър битади. Мўҳими, Очилбой Робиядаги маънавий гўзалликни, руҳий эркинликни ўзгалардан илгарироқ билди: кизга севги изҳор қилди. Олимжон томирида ҳам Комил табиб — асли зиёли қони оқаётганлиги маълум бўлади. Умар закунчи калтагини роса еган, ўлар ҳолатга келган Олимжон улуг одам бўлиб етишади. Мўҳими шундаки, у Умар закунчидан қасд олмайди: паст билан тенглашмайди.

Комил табибнинг камтару камсуқум бўлиб юришининг яна бир боиси бор: уруш, урушдан кейин ҳам эски зиёлиларга душманлик билан қаралар, табиб, фолчи сингариларга товламачи, совет фанининг рақиб сифатида муносабатда бўлинарди. Қарангки, қишлоқдаги кўпчилик одам Комил табиб қадриға етмайди. Қари билганни пари билмайди, деганларидай Ориф оқсоқолу яна бир-икки одамгина уни эъзозлайдилар. «Оқсоқол Комил табибни қаттиқ иззат қилади. Луқмони ҳақимнинг нафаси теккан дейди. Бутун Нўғойқўрғонда фақат шу одамни сизлаб гапирари. Табибнинг ўзиям чақалоқ болагача «сизлайди». Чолимнинг айтишича, табиб сигирини ҳам сизлаб чақираркан. «Чу» демай, «чуинг» деркан...» (154-бет).

«Икки эшик ораси» романидаги аксарият қахрамонлар китобхон ёдидан учмайди. Қора амма, Ориф Оқсоқол, Ҳусан дума, Робия, Башорат, Комил табибларни нега унутиб юбормаймиз? Ахир, шўро адабиётида минглаб қахрамонлар яратилган. Лекин тез ёддан ўчи кетган-ку?! Менимча, Уткир Ҳошимов ўз қахрамонлари қалбидаги гавҳарни кўрсата олган. Бу гавҳарни имоннинг бутунлиги, худонинг бандаларига хос номукамаллик, хом сут элган одамларға хос табиийлик... яна алланималарда сезиш мумкин. Халқда: «Худонинг паноҳиға топширдим», «Оллоҳнинг ўзи асрасин», — деган гап бор. «Икки эшик ораси»даги қахрамонлар Оллоҳнинг паноҳидаги бандалар: уларнинг хатти-ҳаракатини аввалдан билиш, белгилаш мумкинмас. Зухра келин ва ногирон, дудуқ жангчи-қочоқ ошиқларнинг оқсоқол томонидан тергов қилиниши, қийноқ-қистовға олиниши романдаги энг драматик ўринлардан. Воқеа нима билан тугагани ҳеч ким билмайди:

Оқсоқол ўткир болтани ёниға қўйиб олган, оломон дарғазаб, ошиқларгина ҳеч нарсаға парво қилмайдилар. Қутилмаганда Оқсоқолнинг кўнглида раҳм пайдо бўлди. У қочоқ ошиқларни жазоламади. Аксинча, уларни никоҳлаб қўйди. Бундай ечимға имонли, қалби покиза одамгина келиши мумкин.

Ҳусан думани асирға тушган жангчининг отаси бўлгани учун закунчи сиқувға олади. Шунда Ҳусан бобо ҳеч ким ўйламаган ишни қилади: у ҳовлима-ҳовли юриб, шарбат ийғади, тўлган ёғоч хумни колхоз экинзорига келтириб тўқади. Ҳусан чолнинг қўли, кийимидан қўланса ҳид анқийди. Донишманд қария нега бундай юмушға қўл уради? Аввало, Ҳусан дума ўз атрофидан олифта, имонсиз одамларни шу йўл билан ҳайдади. Иккинчидан, Ҳусан чол ҳаммиша ўзи билан ўзи бўлди: эҳтимол, яратгандан гуноҳсизлигини қалби кўрларға тушунтириб қўйишни, яқкаю ёлғиз ўғлини паноҳида асрашни илтижо қилгандир. Ҳусан дума кизик ўлим топди. Халқ уни ювиб-тараб, эҳтиром билан сўнгги йўлға қузатди. Умар закунчи-чи? Унинг қорасини юқтирган Раъно-чи? Умар закунчи ҳам, Раъно ҳам ҳеч ким кўрмайди, деб гуноҳ қилдилар. Неча-неча кишилар бахтиға, қувончига зомин бўлдилар. Умар ҳам, Раъно ҳам қинғир қилмишларнинг ажрини тортадилар.

«Икки эшик ораси» романидаги Музаффар муҳаббатни моҳаросини ўқиб, анчагина ранжиган эдим. Башорат опа кизига қўшиб Музаффарни ҳам эмизса эмизгандир, шунга ҳам ота гўри қозихонами, деб ўйлаган эдим. Ажабки, биз 60-70 йил мобайнида ҳаром-харишни, шаръий-ношаръийни унча фарқламай қолган эканмиз. Уткир Ҳошимов ўз романида ношаръийлик тушунчасини жиддий масала қилиб қўйди. Менин бу фикрларимни ўқиган баъзи ўқувчилар ҳайрон бўлиши, «Уткир Ҳошимов яратган қахрамонларни гирт диндорға чиқариб қўйишти», — деб ажабланиши мумкин. Йўқ, мени тўғри тушунишингизни хоҳлайман. Сирлилик ҳар бир қилмишимизда сезилади. Шундай экан, адабий қахрамонларнинг ҳаётдагидай мураккаб, жонли қилиб яратилишини табиий, деб билишимиз жоиз.

Мен Уткир Ҳошимов ижоди ҳақидаги баъзи кузатишларимни баён қилдим. «Нур борки, соя бор», «Дунёнинг ишлари», «Икки эшик ораси» сингари асарлар, Уткир Ҳошимов таъбири билан айтилганда, шунчаки ёзилмаган, яратилган. Ижод — сирли, муқаддас жараён. Мен ёзувчи билан кўп юрганман, бирга бўлганман, лекин Уткир Ҳошимовнинг ижод чоғидаги ҳолатини кўрмаганман.

Ижодни сирли, илоҳий ҳолат деб билган ёзувчи асарларида катта фалсафанинг бўлмаслиги мумкинмас. Уткир Ҳошимов яратган қучли, жиддий характерларда улкан фалсафа ҳам бор. Ёзувчи ижоднинг фалсафий асосларини тадқиқ қилиш адабиётшунослигимизнинг галдаги вазифаларидан биридир.

Туркис Тоғи

Сайҳон

Қоплонқирга етиб келганимизнинг иккинчи куни яқин шимол тарафда улкан булутдек чанг-тўзон кўтарилганини кўрдик*. Карвонбоши ва барча туркманлар қурол-яроғларини қўлга олдилар. Баҳайбат туман яқинлашгани сайин хавотиримиз кучая боди. Ниҳоят, ваҳимали тўданинг не эканлиги англашилди: у саф тортиб, ҳужумга шайланган отлик аскарлар кўшинига ўхшаб кетар эди. Қуроллар пастга туширилди. Мен бу манзарадан ҳаяжонга тушганимни сездирмасликка интилдим. Бунинг ҳеч иложи бўлмади. Булут яқинлашгач, эллик қадамча қолганда ажаб-товур шовқин кўтарилди. Гўё минглаб чавандозлар қўмондон буйруғи билан таққа тўхтаган эди. Чанг-тўзон тарқалгач саф бўлиб тизилган кучли, бардам ёввойи эшаклар тўдасини кўрдик. Улар бир неча дақиқа бизга синчков тикилиб тургач, бошқа зотлар эканимизга ишонч ҳосил қилгандек кунботар ёққа ўқдай елиб кетишди.

Қоплонқир текислигининг четлари уфққа уйкашиб кетган, устидан куни кеча сув оқиб ўтгандай теп-текис ва силлик эди. Бир кундан кейин Шўркўлга етиб келдик. Биз гусл қилмоқ учун тўхтадик. Бугун исломнинг улуғ байрами — қурбон ҳайити. Шерикларим тугунларини ечиб, тоза кўйлаklarини олдилар. Менинг ғамлаб қўйган кийимим йўқ эди. Ҳожи Билол янги кўйлаklarдан бирини узатди. Қашшоқлим кўзга ташланиб турса хавф-хатар камроқ бўлади, деган маънода кўйлакни олмадим. Қалин лой ва қум қатрони ёпишган юзимни ойнада кўриб, хахолаб юбордим. Саҳрони кесиб ўтаётганда юзини ўз вақтида ювиш хуш саодат эди. Қамина чанг ва лой жазирама иссиқнинг тафтини синдиради, деган хаёлда астойдил ювинмаган эдим. Аммо янглишган эканман. Бу азоб-қубатлар бир умр хотирамда сақланиб қолади. Мен ҳам, дўстларим ҳам таяммум қабул қилиб, яъни шариятга биноан қум ва тупроқ билан ювиниб, бешбаттар булғаниб олдик. Ювинганимиздан кейин дўстларим менга нисбатан башангроқ кўринарди. Ҳар хил кийим-кечак узатилганда, мен уларнинг таклифини тавозеъ ила рад этиб: «Хива хони ўз қўли билан кийинтиришини кутиб, сазор қиламан», дедим.

Эҳтиёткорлик билан сафарни давом эттирардик. Эрталаб икки ёнимизда кўлаб ўтовларни кўриб суюниб кетдим. Ҳамма ерда бизни «Омон балдингиз!», «Хуш гелибсиз!» деган қувончли хиҷқириклар билан кутиб олдилар. Бу ердагилар билан таниш бўлган ўртоғимиз Илёс зудлик билан иссиқ нон ва ҳайитлик қидириб кетди. Анчагина совға йиғиб қайтган Илёс барчамизга гўшт, нон ва қимиз улашди. Бирор соат ўтар-ўтмас бизни тақводор номадлар ўраб олишди. Улар ҳожиларнинг кўлларини тутиб, табаррук савобдан баҳраманд бўлмоқ ниятида келган эканлар. Тўрт-беш қайта дуо ўкиганимдан кейин менга бироз нон, бир бўлак туя эти, от, қўй гўшtidан ҳада этишди.

Йўлда бир-бирига туташиб кетган ёп-ариқларга дуч келдик. Тушга яқин Хонобод деган кимсасиз қароргоҳга келиб етдик. Хонободнинг тўрт бурчак шаклидаги баланд девори уч мил йироқдан кўриниб турар эди. Девор соясида бироз мудраб олиш форигбахш эдику-я, бироқ кўрпамиз тап-тақир ер, болишимиз қаттиқ тошлиги чатоқ бўлди. Хонободдан тонг

қоронғусида жўнадик. Хонободдан йигирма беш мил узоқда жойлашган бўлишига қарамай бу ерда бирорта ҳам ўтов учратмадик. Кечқурун қарвонимиз на улкан қум барханига дуч келиб, ўзимни қайта саҳро муҳитига тушиб қолгандай ҳис этдим. Биз чой ичиб ўтирганимизда яйловда ўтлаб юрган туялар кутилмаганда теварагимизда бўкириб айлана бошлади. Улар нимадандир безовта бўлганга ўхшарди. Хиёл ўтмай қароргоҳимиз келаётган отликларнинг қораси кўринди. Дастурхондан ирғиб кўпиб, кўлимизга қурол олиб саф тортиб турдик. Отликлар юришни секинлаштирдилар. Музокарадан сўнг отликлар ёвуз ниятли душман эмас, балки бизни кузатиб келиш учун Хивадан юборилган махсус муҳофаза бўлинмаси эканлиги маълум бўлди.

Эртаси куни тонгда ўзбек қишлоғига етиб келдик. Бу ерда Қумуштепа билан Хива оралиғидаги чўл тугаркан. Қишлоқ аҳолиси мен дуч келган илк ўзбеклар бўлиб, табиатан олийжаноб кишилар эдилар. Азалий удумга кўра биз барча хонадонларни айланиб чиқдик, фотиҳа ўқиб, дурустгина ҳада-лар олдик. Мен учун қадрдон Мағрибдан келтирилган баъзи бир жиҳозларни кўриб қувондим. Биз ўша кунинёқ Илёснинг хонадонига боришимиз мумкин эди. Чунки Хива ёвмутлари истиқомат қилаётган Оқиб овули шу ердан бошланарди. Бироқ дўстимиз Илёснинг ялқовлиги тутдими ёхуд бизнинг кўккисдан ташриф буюришимизни истамадими, ўша куни унинг уйидан икки мил берига, тоғаси Оллоназарбийнинг хонадонига тунадик. Оллоназарбий жуда бадавлат киши экан, бизни очиқ чеҳра билан кутиб олиб, меҳмон қилди. Илёс аёлини хабардор қилиш учун уйига кетди. Илёснинг қариндош-уруғлари, таниш-билишлари бизни кутиб олиб муборакбод этдилар. Илёс мени ихчам ва озода ўтовга таклиф этди. Бироқ, мен дарахтлар соясида ҳордик чиқаришни кўмсаб қолганлигим учун боғда қолишни лозим топдим. Анчадан бери дарахт соясида салқинламаган эдим-да!

Ярим кўчманчи туркманлар орасида икки кундан бери истикомат қиларканман, уларнинг уй-хонадон, турғун турмуш тарзини хушқўрмасликлари мени ғоят ажаблантирди. Туркманлар асрлар оша ўзбеклар билан ёнма-ён яшаб келаётган бўлишига қарамай, қондошларининг урф-одатларини унчалик ёқтирмайдилар, давраларига қўшилмайдилар.

Карвонга бироз дам бергач, пойтахтга қараб йўл олдик. Биз Ғазавот орқали юрдик. Ғазавотда ҳар ҳафта сарбазор ташкил этиларкан. Қисқаси, бу ерда Хива мадания турмуш тарзи барқарор. Биз шайхлар хонақоҳи ёвуғидаги мейсазорда тунадик. Чивинлар ҳоли-жонимизга қўймади, одамлар ҳам, ҳайвонлар ҳам тун бўйи ором топмади. Эрталаб кайфиятим жуда ёмон эди. Хайриятки, баҳор таровати уйқу-сизлик азобларини унутишга майл уйғотди. Хивага яқинлашарканмиз, чорбоқлар, экинзорлар кўркамлигидан хушнудлигимиз орта борди. Ҳали ҳам суврати кўз олдимиздан кетмай турган ваҳимали саҳродан кейин сўлим Хива шундай гўзал кўриняпти, шекилли, деб ўйладим. Йўқ, асло! Шаҳар остонаси, мустаҳкам кичик қўрғончага ўхшаган ҳовлилари, қалин экилиб, баланд ўсган тераклар, ажойиб ўтлоқлари, серҳосил экинзорлари билан Хива, ҳатто Оврўпанинг энг гўзал жойларини сайр этган киши наздида ҳам ҳаммиша гўзал бўлиб туюлади.

* Охири. Боши ўтган сонда.

Боғлар куршовида қад ростлаган Хива гумбаз ва миноралари билан бир мунча узокроқдан ҳам ёқимли таассурот уйғотади. Марв саҳросининг адоғида ястанган қумлоқ кўзга ташланади. Узунлиги бир милга етар-етмас бу яйдоқ жой гўё ҳаёт билан ўлим орасидаги кескин қарама-қаршиликни мумкин қадар кенгроқ тасаввур этиш учун атайин ўзлаштирилмай қолдирилгандай туюларди!

Хива деворлари қаршида туриб, мени нечук кечинмалар қуршаб олганлигини китобхоннинг тасаввур этиши қийин эмас. Китобхоннинг оврўпалик қиёфам хусусида, ҳатто хиёл шубҳа туғилган тақдирда ҳам менга қандай хавф-хатар таҳдид қилиши ҳақида ўйлаши асослидир. Шафқатсизлиги туфайли, тоторларнинг ўзи ҳам ёқтирмайдиган Хива хони мабодо қимлигини фож тэса, мени бошқаларга нисбатан ҳам қаттиқроқ жазога тортишига ишончим қомил эди. Эшитишимча, мазкур хон барча шубҳали ажнабийларни қулга айланттиришни одат қилган экан. Яқинда олийнасаб бир ҳинд хон буйруғи билан занжирбанд қилинган экан. Ҳозир у бечора ҳам бошқа қуллар қатори тўп судраб юрибди. Сиртдан қаттиқ асабийлашаётган бўлсам-да, зоҳиран хотиржам эдим. Доимий хавф-хатарга пировардида кўника бошладим. Мен бошлаган ишнинг жиддий тусиқларидан бири бўлган ўлим шарҳи сўнги уч ой мобайнида ҳаммиша кўз олдимда гавдаланиб турди. Мендан гумонсизранга золим даргоҳида кўриқиб титраш ўрнида мен унинг зерҳини қалғитиш, алдас воситаларини ўйлаб топдим. Сафар давомида Турк султони саройида бўлган хивалик амалдорлар ҳақида маълумот тўплашга уриниб ҳам кўрдим. Султон саройида ўн йил хизматда бўлган Шукруллабий деган кишининг номини қайта-қайта тилга олардилар. Мен уни хиёл эсладим. Чунки ҳозирги Ташки Ишлар нозирини Али Пошшо хонадонидан уни бир неча бор кўрган эдим. Шукруллабий Истамбул шаҳрини, турк тилини, усмонлиларнинг урф-одатларини ва давлат амалдорларини билади. Мен у билан танишишга ҳаракат қилиб кўраман. Хива хонининг Истамбул саройидаги собиқ элчиси ўз хузурига ташриф буюрган истамбулликдан илтифотини дариф тутмас!

Дарвоза олдида қарвонни бир гуруҳ тақводор хиваликлар кутиб олиб, қуруқ мева ва нон пешкаш қилдилар. Бунчалар кўп ҳожи Хивага аначанд бери ташриф буюрмаган экан. Халойик бизга ҳайрат билан боқар. «Қадамларига ҳасанот!», «Эй, лочинларим! Арслонларим!» деган хитоблар ёғиларди. Бозор дарвозаси олдида Ҳожи Билол такбир ўқиди. Ҳаяжонланганимданми, овозим баландроқ янгарди. Халойик менинг қўл-оёқларимни, белимдан осилиб турган жулдур жандаларимни шу қадар ихлос билан тавоф этардики, бағоят тўлқинланиб кетдим. Бу юрт удумига кўра биз қарвонсарой олдида туюлардан тушдик. Бу давлатда қарвонсарой бегона ўлкалардан келганлар ва буюмларни қаттиқ назоратдан ўтказувчи гумракхона — божхона ҳам эди. Одамларга баҳо беришда қарвонбошининг гувоҳлиги жуда катта салмоқ касб этиши ўз-ўзидан аён. Хивада гумракхона бошлиғи вазифасини бош махрам — хон қотиби бажаради. Махрам қарвонбошига одатдаги саволлар билан мурожаат қила бошлагач, шу пайт бирдан афгон олдинга чиқиб баланд овоз билан қичқирди: «Биз Хивага иккита ажойиб тўрт оёқли ва битта жуда қизиқ икки оёқли зот келтирдик!» Бу ҳазилнинг бири Хивага илк бор келтирилган иккита кўтосга тегишли бўлса, иккинчиси қаминига қаратилган эди. Ҳамма шу захоти ўғрилиб менга қаради. Шивир-шивир қилаётган одамлар орасидан «Жосус, фаранги, ўрис», деган ҳақоратангиз сўзлар қулоғимга чалинди. Мен қизармасликка ҳаракат қилиб, бурилиб кетмоқчи бўлган эдим, бироқ махрам йўлимин тўсди. Махрам афгонга қарши номахрам сўзлар айтиб, ёнимни олди. Мен бу гапларга жавоб бермоқчи бўлган эдим, бирдан Ҳожи Соли салобатли қиёфада олдинга чиқиб, бўлиб ўтган воқеадан батамом беҳабар ҳолда шаънини шундай юсак сўзлар билан таърифладики, гумракхона бошлиғи таъсирланиб, табассум билан мени ўз ёнига ўтиришга таклиф қилди. Ҳожи Соли «Ўтиринг!» деб ишора қилди. Бироқ мен қаттиқ ҳақоратланган киши сифатида махрамга ғазаб билан бир қарадим-да, қичиб кетдим. Шукруллабий хузурига йўл олдим. Шукруллабий Хиванинг энг гўзал биноларидан бири Муҳаммад Аминхон мадрасасининг мўъжаз бир ҳужрасида яшарди. Мен у зотни Истамбулдан келган бир афанди йўқлаётганини, унинг билан она юртимда учрашганини, Хивада кўниб ўтаркан, яна бир бор

учрашмоқчи эканимни айтиб, деб тайинладим эшик оғасига. Турк афандининг Хивага келиши фақуллодда ҳодиса эканлигини қария астойдил ҳайратланди. Истиқболимга юрди. Эгни жулдур, толиққан қиёфадаги қашшоқ бир кимсани кўриб ҳайрати янада ошди унинг. Лехин кўнглимни чўктирмай у мени қабул қилди. У билан Истамбул лаҳжасида бир-икки оғиз сўзлашган эдим, бирдан Шукруллабий Туркия пойтахтидаги кўпдан-кўп дўстлари ҳақида, ҳозирги султон тахтага ўлтиргандан бери турк салтанатида сиёсий аҳвол ҳақида баъзи янгиликларни суриштира кетди. Узимни ҳар қандай таҳдидлардан муҳофиза қилиш соҳасидаги тажрибаларини пухта эгаллаб олган эдим. Шукруллабийнинг танишлари ҳақидаги янгиликларни сўзлай бошлаганимдан кейин у яйраб кетди. «Худо ҳақки, афандим, дунё жаннати бўлган Истамбулдан бундай даҳшатли мамлакатга келишга сизни нима мажбур қилди?», дея сўради у эҳтиёткорлик билан. Мен чуқур нафас олиб дедим: «Эҳ, пирим қўллари билан кўзимни тўсиб, бошим оққан ёққа зибратга йўлладилар». Муруватли, бамъони мусулмон илмоқли жаовоим маъносини дарҳол англади. У менинг дарвишларнинг бирор тариқатига молик эканимни, тариқат муридлари аҳдида биноан ҳар қандай шароитда ҳам саёҳатга чиқишлари зарурлигини, шу боисдан мен ҳам жамоа пири фатвоси билан йўлга чиққанимни тўғри тушунди. У тариқатнинг номини сўради. Мен: «Нақшбандия», деган эдим, У: «Демак, саёҳатингиз Бухорога ҳам экан-да», деб таъкидлади. Шукруллабий мадрасадан менга ҳужра олиб бермоқчи эканлигини билгач, ҳамроҳларим билан бирга туршим керак, дея рози бўлладим.

Карвонсаройга қайганимда ҳамроҳларимнинг дарвишлар истиқомат қиладиган тақядан жой олганликларидан воқиф бўлдим. Тақя Тошқувоз деб аталаркан. Менга ҳам ҳужра ҳозирлаб қўйишди. Менга кўзлари тушиши биланок, нега бунча вақт кўринмай қолганимни сўраб-суриштирдилар. Улар менинг обрўйимни тўқмоқчи бўлган ичикора афгонни ҳамроҳларим, шунингдек, хиваликлар ҳам қаттиқ нафратлаб ҳайдаб юбришганини айтиб, бу жазони кўрмай қолганимдан чинқоқамга афсусландилар. Жуда соз, деб ўйладим мен, халойикнинг гумонсирраши босилган бўлса, хон билан муносабат ўрнатиш ҳам осон кечажак. Чунки Шукруллабий менинг ташрифимни хонга маълум қилади, турк султонига нисбатан муносиб иззат-ҳурматда бўлган Хива ҳукмдорлари, жумладан, ҳозирги хон ҳам, афандидан ўз муруватини дариф тутмас: Истамбулдан Хоразмга илк бор ташриф буюрган нуфузли зот алоҳида иззат-икромга сазовор бўлмаслиги мумкин эмасди-да!

Ёруғ умидларим рўёбга чиқди. Эртасига ясовул хоннинг арзимас тортиғини келтирди. «Ҳазрат улуғ мамлакатда таваллуд толган дарвишнинг дуосини олмақчи эканини, билса-баб оқшом Аркка қадам ранжида қилмоғим зарурлигини айтиди. Аркка боришга ваъда бериб, Шукруллабий ҳужрасига йўл олдим. Шукруллабийнинг уйдан уччалик узоқ бўлмаган хон саройига биргаликда жўнадик. У учрашувда ўзимни қандай туттишим ҳақида йўл-йўлакай насихат сўйиб борди. Шукруллабий меҳтар билан оралари яши эмаслигини, меҳтар уни ўзига рақиб тутиб, тирноқ остидан кир қидириб валломатни обрўсизлантиришга интилишини, хон даргоҳига мени таклиф этганлигини сезиб қолса, иккимизга ҳам совуқ муомала қилиши муқаррарлигини оғоҳлантирди. Қушбеги ва хоннинг катта ақиси чевдорларга қарши юришда қўмондонлик қилаётгани сабабли меҳтар ҳозир қушбеги — бош нозир вазифасини ҳам иккита элтаётган экан. Меҳтарнинг девони хон хузурига кириладиган эшик ёнида жойлашганлиги, шунингдек, одоб ва вазият тақозоси туфайли таъзим адоиси учун унинг хузурига киришга мажбур бўлди. Ҳар куни айни вақтда арз тинглаш жорий этилганлиги сабабли саройнинг ҳамма хоналари ҳар хил табақага мансуб турли ёшдаги эркеклар ва аёллар билан тўлиб кетган эди. Одми кийинган арзгўй эрлар, кўнчилиги йўрғак кўтариб олган аёллар хоннинг қабулини интизорлик билан кутиб ўлтирдилар. Навбатга ёзилиш жорий этилмаган экан. Халойик орасидан юлқиниб чиққан ҳар бир барзанги ва муштумзўр элдан олдинроқ кириб олиши мумкин эди. Жамоат бизни ҳеч бир қаршиликсиз ўтказиб юборди. Бир аёлнинг ёнидаги аёлга: «Истамбулдан келган дарвишга қара, хонимизни дуо қилиш учун келяпти. Дуоси тангри даргоҳида қабул бўл-

син!», деган сўзларини эшитиш мен учун гоётада мароқли эди.

Мен меҳтарни амалдорлар куршовида турган ҳолатда учратдим. Улар ўз бошлиқларининг ҳар бир сўзини ёқимли жилмайиб баробарида маъқуллаб тинглар эдилар. Меҳтарнинг кўкрагига тушган узун, бўлиқ соқоли, қорачадан келган юз тузилишидан форс эканини сезиш қийин эмас эди. Дағал кийимни, катта қорақул телпаги унинг дағал юз тузилишига анча мувофиқ эди. Меҳтар менга кўзи тушиши билан нимадир деганди, ёнидагилар гулдириб кулишди. Мен тўғри унинг олдига келиб, тазим қилгач, дарвишлар учун ажратилган фахрли ўринга бориб ўлтирдим. Кисқа фотиҳа ўқиб, «Омин!» айтгач соқолини силадим ва одатга кўра меҳтар билан ҳол-аҳвол сўрашдим. Меҳтар ўзининг билимдонлигини намойиш қилиш учун Истамбулда ҳатто дарвишлар ҳам жуда ўқимли бўлиб, араб тилида сўзлашадилар, деди. Ҳолбуки, камини фақат Истамбул лаҳжасида сўзлаётган эдим. Сўнгра меҳтар илтифот билан кўшимча қилди: «Ҳазрат (бу сўзини эшитиш билан ҳамма ўрнидан турди) Сизни кўрмоқчилар. Мабодо Султон ёки унинг Техрондаги элчисидан бир-икки сатр хат келтирган бўлсангиз аяни муддао бўлур эди». «Менинг саёхатим бирон муҳим мақсадни кўзда тутмагани учун ҳеч кимдан ҳеч нарса талаб қилмоқчи эмасман. Ихтиеримда шахсимни тасдиқловчи султон муҳри босилган фармон бор», дея муҳрли паспортимни унга тўтқаздим. Меҳтар олий ҳокимият белгиси бўлган паспортни ихлос билан ўқиди, пешонесига суртди, уни хонга тақдим этиш учун ўрнидан кўзгалди; тезда изига қайтиб, мени қабулхонага таклиф этди. Шукруллабий мендан олдинда юрди. Ичкарида ҳамма нарса тайёр бўлмагани учун эшик олдида бир неча дақиқа кутиб туришга мажбур бўлдим. Дарвишлигим ҳақида хабар етказган бўлишларига қарамай, халоскорим Истамбулдаги таниқли зотлар билан ошнолигимни ҳисобга олиб, менда ёқимли таассурот қолдиришни кўзда тутган эди. Ниҳоят, икки ясовул иззат-икром билан икки ёнимдан олиб кетдилар. Парда кўтарилди. Шунда кўзим Хоразм ҳукмдори Саид Муҳаммадхонга тушди.

Хон ва ҳозир бўлганлар фотиҳага кўл очдилар. Сўнг Курьондан жоиз сурали ўқидим. Кейин икки қайта «Оллоху мусаллони», «Оллоҳуму раббона» деб бошланадиган ва «Омин!» деб соқолини силаб тортиб қўйиш билан тугалланадиган жоиз фотиҳани ўқидим. Хон «Омин!» деб соқолини силаб қўйгач, анжуман «Қабул бўлгэй!» дея хитоб қилди. Мен хонга яқинлашдим, хон менга қўлини узатди. Музафохани бажо келтирганимдан сўнг, бир неча қадам орқага тисарилиди. Шу билан қабул маросими бошланди. Хон саёхатимдан мақсадим, сахро, туркманлар ва Хива менда қандай таассурот қолдиргани ҳақида сўз очди. Сафарда бирмунча озор чекганимни, бироқ ҳазратнинг жамолини кўришга муяссар бўлганимни тўғайли сафар машаққатлари тезда унут бўлажagini билдирдим. «Шундоқ саодатга етказгани учун Узага минг қатла шукр. Бу фараҳбахш куни қодир тақдирнинг тақозасидир деб билгим. Буларнинг барчаси саёхатимнинг қолган қисми яхши кечишидан мўжзадир, деб биламан». Узбек тилида сўзлаётганимга қарамай, хон тез-тез таржимонга мурожаат қилиб турди. У пойтахтда қанча вақт бўлишим ва саёхатни давом эттиришда ҳаражатим етар-етмаслигини суриштирди. Аввал Хоразм диёридаги сунний авлиёлар қабрини зиёрат қилмоқ ниятида эканимни, сўнгра саёхатни қунчиқар ўлкеларда давом эттиражамини айтдим. «Ҳаражат масаласига келганда, биз дарвишлар бундай ўткинчи нарсаларга эътибор қилмаймиз. Пиримнинг мададкор дуоси сафарда тўрт-беш кунлаб туз тотмасдан юриш учун kifоядир... Менинг Ҳазратимга Тангри бир юз йигирма йил умр берсин» деб дуо қилишдан ўзга ниятим йўқ, — дея сўзимни тугатдим.

Мулозамат хонга жуда маъқул бўлди шекилли, йигирма дукат ҳамма бир эшак ҳада қилишни буюрди. Мен дарвишлар ёнида пул сақлашни гуноҳ санайдилар, деб йигирма дукатни олмадим, бироқ хоннинг иккинчи ҳадаysi учун самимий миннатдорчилик изҳор қилдим. Дарвишлар учун оқ эшак миниб фарз эканини айтиб, фақат оқ эшак ҳада этишларини сўрадим. Сухбат сўнгига хон: «Пойтахтда турган вақтингизда азиз меҳмоним бўлинг», деб тайинлади. Хазинадордан ҳар кунги овқатланиш учун кибки танга пул олиб туришга рози бўлдим. Ҳукмдорга астойдил миннатдорлик билдириб, яна бир бор дуо қилди,

даргоҳини тарк этдим. Гавжум халойиқ орасидан ўтиб борарканман, одамлар менга ҳурмат билан салом беришарди. Хужрага қайтгач, якраг деворлар куршовидан эркин нафас олдим. Ич-ичимдан қувондим. Чунки қиёфасидан фақш аломатлари, ҳар бир хатти-ҳаракатидан ўзбошимчалиги, таянглиги, жоҳиллиги яққол сезилиб турган золим менга нисбатан одоб ва илтифот билан муносабатда бўлган эди. Натижада мен мамлакатда қийналмай юриш имкониятига эга бўлдим. Ботиқ кўзлари, тепалак боши, гезарган лаблари, қалтироқ овози билан хон қиёфаси тун бўйи кўз олдимдан нари кетмади. «Яхшиямки, бундай золимларнинг ёвузлиги ва ҳокимияти қамрови шарият билан чегараланади», дер эдим қайта-қайта ўзимга ўзим.

Пойтахтдаги диққатга сазовор жойларнинг барчасини қисқа фурсатда кўздан кечирдим. Бироқ хоннинг саройига тез-тез таклиф этиши, амалдорлар ҳамда тижорат аҳлининг ҳашамдор уйларидаги меҳмондорчиликлар кўп вақтимни олди. Ҳукмдорнинг мурувват ва саховатига сазовор бир одам сифатида мен билан бирга барча ҳожиаларнинг ҳам ўз хонадонларида меҳмон бўлишларини кистар эдилар. Ҳар куни олти, етти, саккиз кишининг уйида меҳмон бўлиш ва удумга кўра ҳар бир хонадондан нимадир тановул қилиш нақадад мушкуллигини фақат бундай кўргуликка сазовор бўлган қимсагина ҳис эта олади! Эрталабдан қўй ёғида сузиб юрган хирмондай гурунчлар уюми олдида ўлтириб олиб, нима қилиб бўлса-да бир ошам тамшаниб ютишга мажбур эканимни эсларканман, сочларим тим-тик бўлади ўз-ўзидан. Саҳронинг қуруқ патир нонини шу қадар соғинган эдимки, бундоқ бадаг урган мўл-кўлчиликдан хайри эҳсон билан кун кечириладиган қашшоқлик минг марта афзалроқ туюларди менга.

Туркистонда оддий меҳмонга ҳам дастурхон ёзадилар. Рангин, қалин матодан тикилган дастурхон кўпинча кўр бўлади. Дастурхонга одатда икки кишига мўлжалланган нон қўйилади ва тамойилга кўра меҳмон аввал нондан бир бурда тановул қилиши фарз. Урта Осиёда «ортиқча ея олмайман» деган ибора ғайриодатий саналиб, кишининг паст табақадан эканини билдиради. Ҳамроҳларим бу ернинг меҳмондорчилик удумларига ҳамма юксак даражада амал қилувчи кишилар эканликларини кўрсатдилар. Унчалик тўлиқ бўлмаган қайдларимга кўра уларнинг ҳар бири нон, сабзи, турп ва шолғомни ҳисобга олмаган тақдирда ҳам бир фунтдан қўй ёғи, икки фунтдан гурунч тановул қилди, устидан ўн беш ёки йигирма марта катта пиёлада кўк чой ичилди. Улар бунчалик мўл-кўл паловни қандай ҳам қилар экан, деб ҳайратланардим. Бу соҳада, аёнки, мен ўзимнинг ожизлигимни фош қилдим. Улар шундоқ олим меҳмондорчиликка доир оддий ҳурмат ва одамшавандаликни билмасе-я, деб ажабланишарди.

Менга, озор етказган ҳодисалардан яна бири Хиванинг «ҳозиржавоб» уламолари бўлди. Туркия ва Истамбулни жаҳонда энг юксак маданиятли мамлакат, деб билган бу тэнтиқ зиёлилар турк-ислом таълимотиининг магзини қақшини — кўплаб диний масалаларнинг изохини мендан билиб олишни истар эдилар. Қўл-сўкни, юз ва бўйини қандай ювиш, дин қондаларига биноан қандай ўтириш, туриш, юриш, ётиш, ухлашни сўрайвериб, ҳоли-жонимга қўймас эдилар. Қоядай салла ўраган ўзбеклар кистовидан терлаб-пишиб безор бўлар эдим. Султон (Муҳаммад пайғамбарнинг ҳақиқий вориси) ва аъёнлари Хивада барча муҳим диний ақидаларни амалда бажо келтиришда намуна ҳисобланадилар. Туркия султони жақоби олииларини Хивада эллик қатлам салла ўраган, соқоли кўкрагига тушган, товонига тегадиган узун тўн кийган мусулмон деб тасаввур этадилар. Мабодо мен Султоннинг соқоли оярувача кузалган, Парижда тикилган камзул кияди, деб айтганимда ҳаётим ҳавф остида қолган бўларди! Очиққўн-гил, самимий одамларнинг барча сўроқларига жавоб бериш имкониятига эга эмаслигим алам қилди. Ахир, тушунча ва дунёқарашимиз бир-биримиздан катта фарқ қилган бир шароитда мен уларнинг талабини қандай қилиб тўлиқ изохлаб бера олар эдим! Биз истиқомат қилаётган Тешабой тақачи ҳовлисида ҳовуз ва мечит бор экан. Шу бондан бўлса керак, бу ерда ҳар куни эркак-аёл гавжум бўлар эди. Бошига баланд думалоқ қорақул — чуғирма, оёбига катта чарм этик кийган эркаклар кўпинча битта ёзлик узун ва кенг кўйлақда уёқдан-буёққа юрардилар. Мен ҳам ўзимга шундай бир кўйлақ топиб олдим. Чунки бу кўйлақни ранги

ўчиб кетмагунча кийиб, ҳатто бозорларга ҳам бориш мумкин эди. Аёллар бошларига ўн беш ёки йигирма ўрис пешанебоғига тенг келадиган қасвава ўраб юрадilar. Улар кенг кўйлак, қалин этик кийиб, кунинг энг жазирама иссиғида катта челақда сув ташийдилар. Уларнинг қиёфалари ҳозир ҳам кўз олдимида турибди. Улардан баъзилари ҳужрам эшиги олдида тўхтаб, чин ёки ясама дардлари учун менадан бироз хоки шифо сўрар ёки дам солиб кўйишимни илтимос қилар эдилар. Мен бу бахтикарларнинг илтимосларига йўқ, дейишга журъат этолмас эдим. Уларнинг кўплари хайратда қоладиган даражада олмон аёлларига ўхшаб кетар эдилар! Аёллар ҳужрам эшиги олдида тўплониб олишар, мен гўё дуо ўқиётгандай лабимни қимирлатиб, оғридан кейин кўпчилик ўзини бирданга яхши ҳис этаётганлигини билдирар эди. Оврўпада ишқемас текинхўрлар йиғилладиган жой қаҳвахона бўлса, Хивада масжид супаси шундай бир маскан. Масжид ҳовлиси ўртасида ажойиб хурмо ва ғужум дарахтлари соясида кўпинча ҳовуз бўлади. Июн ойи бошларида жазирама иссиқ бўлиб, мен деразаси бўлмаган ҳужрадан деярли ташқарига чиқмай ўтирардим. Мабодо ташқарига чиқиб, ҳузурбахш соя-салқинга қараб йўл олсам, одамлар дарров ўраб олиб, бемаъни саволлар билан ҳоли-жомимга қўймас эдилар. Бирини диний-шариат қондалари ҳақида сўраса, бошқаси дунёда Хивадан ҳам гўзалроқ бирор жой борми, деб эзмаланарди. Учинчи бирови Султонга ҳар кунни тушлик ва кечки овқатни чиндан ҳам Маккадан келтирадilarми, Каъбадан таомни бир дақиқадаёқ унинг саройига олиб келишлари ростми, деб сўрар эди. Эҳ, азиз ўзбеклар, подшо Абдул Мажиднинг саройи дастурхонида кимлар ҳозир бўлиб, нималар истеъмол қилинишини билганингизда эди!

Фужумлар соясидаги гурунларда толган дўстларим орасида Ҳожи Исмоил жуда ажойиб инсон эди. Ҳожи Исмоилни менга асл истамбуллик деб таништирдилар. Дарҳақиқат, Ҳожи Исмоил кийинини, нутқи, хулқ-атвори, муомаласи билан истамбулликка шу қадар ўхшар эдики, мен уни ўз ватандошим деб билиб, кучоқлаб ўлдим. Турк пойтахтида чорак аср яшаган, кўлаб эътиборли хонадонларда меҳмон бўлган Ҳожи Исмоил фалон-фалон хонадонларда фалон вақтларда сиз билан учрашганман, деб ишонч билан сўзларди. Ҳожи Исмоил ҳатто тўпхонада мулла бўлган отамни ҳам билишини айтди. Мен Ҳожи Исмоилнинг ёлғонларини фош этиш ўрнида, аксинча, истамбулликлар ундан миннатдор эканини ва қайта ташриф буюришини сабрсизлик билан кутётганликларини айтдим. Ҳожи Исмоил Босфор соҳилларида васий, ҳаммом бошлиғи, ҳатто кимёгар ва қизикчи бўлиб хизмат қилганини айтди. Ҳожи Исмоил ўз юртида бағоят хурматли шахс, айниқса, сеҳрли кимёвий тажрибалари билан жиддий эътиборга сазовор бўлган. Унинг уйда сув тозалайдиган бир неча кичик идишлар мавжуд. У мена ва бошқа ҳар хил нарсалардан ёғ олишни билгани учун юртдошлари ундан ҳар хил малҳамлар олиб турадилар. Туркия ва Эронда «куватсизликка» серталаб шифо ҳисобланган маъжун, ўт димламаси бу ерда ҳам катта ихлос билан қўлланилади. Ҳожи Исмоил мазкур малҳамдан хонга узоқ вақт тайёрлаб берган. Пирвардида хон бу дорини истеъмол қилишга заифлик қилаётганини сезиб, ундан воз кечади. Хон заифлашиб, қўлоқлари қизишиб зирқираб оғрийдиган дардга чалинади. Шундан кейин сарой табибидан хафа бўлиб, уни ҳайдаб юборади. Урнига ихлосмандлари орасида шўхрат қозongan Момони сарой табиби этиб тайинлайди.

Жонкуяр Момо машҳур қадимги дунё шоири — ҳукмдорининг қувватсизлигига шифо бахш этган бир доридан хонга беш юз марта ичирмоқчи бўлади. Ҳатто Оврўпада бежо келтириш анча мушкул ҳисобланган бундай муолажани Хива хонлигида амалга ошириш анча энгил кечади. Мазкур доридан эзлик-олтмиш марта қабул қилган бемор унинг тамомила тескари таъсир кўрсатганлигини сеза бошлағач, табибнинг бемаъни маслаҳати ўз умрига завоқ бўлди. Хон уни ўлимга буюрди. Бу воқеа бизнинг Хивага келишимиздан бироз олдинроқ бўлиб ўтган эди. Сўнги тиббий муолажа юқоридаги кўтос сутини истеъмол қилишдан иборат бўлди. Мен Хивада турган вақтда хон Ҳожи Исмоилни сеҳргар, табиб ва доринуос сифатида аввалги вазифасига тикламоқчи бўлган эди. Бироқ Ҳожи Исмоил рози бўлмади.

Ҳа, айтганча, Хивада меннинг ҳожилик мавқеим ўзим ҳамда ҳамроҳларимга анчагина даромад келтирди. Хива ўзбеклари сиртдан дағал бўлиб кўринса-да, аслида Урта Осиёдаги энг очикқўл одамлар эдилар. Меҳтар билан Шукруллабий ораларидаги рақобатдан бир мунча хавфсизраган бўлишимга қарамай, Хивада бўлган кунларим саёхатимнинг энг масъуд дамларидир. Меҳтар Шукруллабийга душманлиги сабабидан менга зиён етказиши, турклигимга тўла ишонч ҳосил қилганидан кейин ҳам мени Султон томонидан махфий топшириқ билан Бухорога юборилган ёлғончи дарвиш деб хонни ишонтириш мумкин эди.

Мен мазкур можаро нишонларини кузатиб бордим. Шу сабабли биринчи учрашувдан кўп ўтмай хон ҳузурига иккинчи бор таклиф этилишим мен учун қутилмаган воқеа эмас эди. Кун иссиқ. Одатдаги ҳордигимдан воз кечиб, асир олинган чавдорлар соқланаётган ва ёлпасига қатл этилаётган сарой илбонидан ўтиб, хон ҳузурига йўл олмақ мен учун жуда ноҳуш ҳодиса эди. Уз аъёнлари қуршовида ўтирган хон менга қараб, сизни дунёвий илмда жуда билимдон киши, гоят гўзал, чамандай ҳуснихатингиз бор деб эшитдим, деди. Бу — менинг билимдонлигим ҳақида ҳожилардан эшитган, ўзи ҳам хатотликда эътиборли меҳтарнинг хонга таъсири белгиси эди. Мен таклиф этилган нарсаларни қўлга олиб, қуйдагиларини ёздим:

«Улуғвор, қудратли, қаҳрли подшоҳ ва фармонбардор! Сизнинг улуғвор муруватингиз паноҳидаги энг қашшоқ бандан мўминларингиздан бири ҳамма «хатотлар тубан ва аҳмоқдирлар» (араб мақоли) деган фикрга ҳамиша амал қилиб, хатотлик билан ҳазиргача жуда нам шугулландим. Ваҳоланки, «подшога маъқул бўлган ҳар қандай нуқсон ҳимматга айланади» (форс мақоли) деган ҳикमत унга аён бўлганлиги туфайли у ушбу фахрли сатрларни Сизга тақдим қилишга журъат этади».

Унсонларнинг аслида фақат истамбулликлар нутқиға хос шундай фавқулодда баландпарвоз ифодаси хонни ҳаяжонга солди! Меҳтар менинг киноя — қочирғимни англашдан йироқ тўнка бир шахс эди! Нон ва чойдан кейин ҳам кетишга рўхсат этилмади. Хон мени суҳбатга таклиф этди. Суҳбатимиз фақат сиёсий мавзуда кечди. Дарвишлик удумига биноан ўзимни камгап тутиб, хонни ҳар бир сўзини дил тубидан тортиб чиқаришга мажбур этдим. Меҳтар ўз шубҳаларининг тўғрилигига далил излаб, ҳар сўзимни диққат билан тингларди. Бироқ унинг барча уринишлари пучга чиқди. Хон мен билан самимий ҳайрлашиб, хазинадордан кунлик овқат учун пул олишни таклиф этди.

Хазинадорнинг қаерда туришини билмаганим учун менга ясовулни қўшдилар. Бошқа бир қанча юмушлари бўлган ясовул билан бирга юриб қўрганларимни эсласам ҳануз йўнглим бузилиб кетади. Адоқдаги ҳовлиға етганимизда жулдуз кийимли уч юзта ҳарбий асирлар орасига тушиб қолдим. Бир неча кундан бери ўлим даҳшати ва очлик азобида эзилган асирлар шу қадар каттиқ ваҳиматга тушган эдиларки, уларнинг турк-важохати гўё мурдаға ўхшарди. Асирлар икки гуруҳга ажратилган эди. Биринчи гуруҳ қирқ ёшгача бўлган ва кул қилиб сотишга ёҳуд ҳада этишга мўлжалланган кишилар бўлса, иккинчиси қатлга маҳкум этилган оқсоқол сардорлар эди. Бакуават занжирларга ўн-ўн бештадан қилиб боғланган биринчи гуруҳ бошқа жойда алоҳида сақланаётган бўлса, қолганлари тақдирга тан бериб қатлни кутар эдилар. Булар қўрбонлик қилувчи кишилар қўлидаги қўзичоққа ўхшар эдилар. Уларнинг кўплари кундага тортилди ҳамда дорға осилди. Мен шундай манзаранинг гувоҳи бўлдим. Саккизта қария жаллод ишораси билан ерга чалқанча ётқизилди. Уларнинг оёқ-қўллари боғланди. Жаллод бахтикарларнинг кўкрагига навбат билан тиззасини қўйиб, кўзларини ўйиб олабошлади. Ҳар бирининг кўзини ўйғач, пичоқнинг қонини энди бир умр кўр бўлиб қолган бечоранинг оқ соқолига артди!

У, нақадар даҳшатли хотира! Кўзи ўйилган асирни оёқ-қўлини ечиб озад қилар, улар қўлларини ёзиб, оёқлари билан ерни пайпаслар эдилар. Қўллари шу ондаёқ бир-бирининг устига ташланар, бир-бирига тўқнашар, ҳазин оқ-воҳ овоз чиқариб ерга қулар эдилар. Бу манзарани эсланганда бир умр даҳшатга тушаман. Ушбу манзара, табиийки, китобхонга жуда даҳшатли туюлади, албатта. Бироқ шунга айтиш керакки, бундай шафқатсизлик чавдорларнинг ўтган қишда бир

ўзбек карвонига нисбатан бундан ҳам ортиқроқ ваҳшийликларига жавобан интиқом эди. Уренбургдан Хивага келаётган икки минг туядан иборат гоят бадавлат карвонга чавдорлар ҳужум қилиб, уни тамомила тор-мор этадилар. Очкўз туркманлар барча молларни тортиб оладилар. Асосан Хива ўзбекларидан бўлган савдогарларнинг кийим-кечаклари, озиқ-овқатларини тамомила талайдилар. Уларнинг девярли барчаси совуқда очликдан ҳалок бўлади. Олтмиш кишидан фақат саккиз кишигина тирик қолади. Мен шоҳиди бўлган асирларни жазолаш манзараси чинакамига даҳшатли эди. Бироқ бундай ҳол яққа-ярим учрайдиган мустасно ҳодиса эмас. Бутун Урта Осиёда, шунингдек, Хивада ҳам ҳар қандай шафқатсизлик атайлаб қилинган деб ҳисобланмайди. Ҳар бир шафқатсизлик воқеасини урф-одатлар ҳам, қонун ва дин ҳам мутлақо табиий, деб ҳисоблайди ва ташвиқ этади. Ҳозирги Хива хони ўзини дин ҳомиysi, деб эълон қилиб, дин ақидаларини бузган кишиларни шафқатсизлик билан жазолашни асосий мақсад қилиб олганди. Аёл кишига чачвон остидан бир марта қараш шарият бўйича жазолаш учун кифоядир. Эркани дорга осадилар, аёлни эса, дор остида кўкрагига ерга кўмиб, тошбўрон қиладилар. Хивада тош бўлмагани учун кесак отадилар. Уч мартадан отанларидан кейин батамом кесак остида қолган эълоник юзлари шу қадар даҳшатли қонгалаш тусга кирар эдики, уни бу кийноқлардан фақат ўлимгина халос қилиши мумкин эди.

Хон фақат оилавий хиёнатга йўл қўйганларнигина эмас, динга шак келтирганларни ҳам ўлимга буюрар эди. Дастлабки ҳукмдорлик йилларида уламолар унинг диний хуружларини бироз юмшатишга мажбур бўлган эдилар. Чунки хоннинг қабулига келганлардан биронтасини «Олиб боринг!» деб ўлимга буюрмага кучи кам эди.

Кунлик озиқ-овқатга тайинланган пулни олиш учун ясовул мени ҳазинадорга олиб боргани ҳақида айтиш эсимдан чиқибди. Менинг юмушим шу ондаёқ бажарилди. Бироқ ҳазинадорни шундай бир ғалати юмуш устида учратдимки, бу ҳақда гапирмасдан ўта олмайман. Ҳазинадор урушда жасорат кўрсатганларни мукофотлаш учун қароргоҳга юбориладиган фахрли тўнларни саралаётган экан. Катта зарҳал гуллар тўкилган шоҳи тўнлар тўрт хилдан иборат эди. Булар тўрт бошли, ўн икки бошли, йигирма бошли, қирқбошли тўнлар деб аталарди. Мен кўрган кўплаб тўнларда ўмушман на чизилган, на тўкилган бош сурати бор эди. Бундай номлашнинг сабабини сурадим. Душманинг тўртта боши учун энг оддий тўн, қирқ бош учун энг чиройли тўн мукофот берилди, деб айтишди. Агар Туркияда бундай одат бўлмаса, сиз эртага саҳарлаб шоҳ хиббонига борсангиз, бундай мукофот таксимотини ўз кўзингиз билан кўрасиз, деди кимдир. Эртаси кун эрталаб ҳақиқатан қароргоҳдан қайтаётган, юзларини чанг босган юзга яқин отликларни кўрдим. Уларнинг ҳар бири от думига ёки эгарга боғланган асирни, аксарияти аёл ёки ёш болани етаклаб келмоқда эди. Улар жасоратини белгиси — душман калласи солинган қоп эгар қошига боғланган эди. Асирларни хонга ёки бирор йирик амалдорга совға қилиб берганларидан сўнг қопларнинг оғзини очдилар. Қопнинг тагидан ушлаб, бамисоли сабзини ерга тўкаётгандай силжитдилар. Соқолли, бесоқол бошлар санокчи олдига думалаб тушди. Санокчи уларни ҳисоблагач, оёғи билан тепиб нарироқ суриб қўйди. Кўп ўтма бир неча юз бошлардан уйилган катта тепалик ҳосил бўлди. Шоввозларнинг ҳар бири топширган бош учун санокчидан қоғоз олди. Бир неча кундан кейин ўша ҳисоб-китобларни қайтариш маврида етиб келаркан!

Хива ва унинг вилоятларида ўтказган кунларим бундай ваҳшёнга удумлар, юракни ларзага келтирадиган ҳодисаларга қарамай саёҳатимнинг энг қувончли кунлари эди. Хиваликлар умуман ҳо-жиларга жуда меҳрибон бўлиб, хусусан менга жуда катта меҳрибонлик ва илтифот кўрсатдилар. Кўчада пайдо бўлишим биланоқ йўловчилар камина томонидан ҳеч бир илтифот кўрсатилмаган ҳолда ҳар хил нарсаларни менга ҳада этар эдилар. Мен бундай ҳолларда ҳеч қачон катта миқдордаги пулни олган эмасман. Барча ҳадяларни мендан камбағалроқ ҳамроҳларим билан бўлишардим. Энг яхши, чиройлироқ нарсаларни уларга улашиб, ҳақиқий дарвишга хос кўрimsизроқ, оддийроқ нарсаларни ўзимга олардим. Бундан қатъи назар, менинг аҳволим анча яхшилланган эди. Эндиликда яхши эша-

гим, пулим, кийим-бош ва озиқ-овқатим бор, қисқаси, саёҳатга зарур бўладиган барча нарсаларга эга эдим. Очигини айтганда мен гоят мамнун эдим бу юрт одамларидан.

Тўрт ярим йил дегандан пойтахтдан Қўнғиротга етиб келдим. Қайтишда қуруқликдан юришга икки баравар кўп вақт сарф бўлар эди. Шу сабабли Амударё оқими бўйлаб куйига қараб юрдим. Дарё чап соҳилининг Қангли қаршисидаги Султон Увайс тоғи қад кўтарган қисминини ҳисобга олмаганда Қўнғиротдан Хивагача икки соҳил ҳам кўп жиҳатдан текислик бўлиб, тор экинзор ерлар ва аҳоли яшайдиган кишлоқлардан иборат эди. Қангли ва Қўнғирот оралиғидаги чўл уч кунлик йўлдан иборат. Нариги соҳилда, айниқса, қорақалпоқлар яшайдиган жойлар ёш ўрмон билан қопланганди. Хивага қайтганимда, билдимки, дўстларим мени зориқиб кутаётган экан. Улар Хивадан эртагаёқ жўнаймиз, деб мени қистай бошладилар. Чунки куннинг тобора қазиси Бухорога қиладиган саёҳатимизни қийинлаштириши мумкин эди. Хивада бўлган вақтимда менга кўплаб муруват кўрсатган Шукруллабий билан хайрлашиш учун унинг ҳузурига ошиқдим. Меҳрибон қариянинг Бухорои шарифнинг ноҳус жиҳатларини бўрттириб таърифлаб, мени Бухорога сафар ниятидан қайтаришга ҳаракат қилганидан каттиқ таъсирландим. Бухорои миршаби гоят шубҳали ва доғули бўлиб, инглизларгагина эмас, барча хоринийларга ҳам душман. Шундан кейин Шукруллабий бир неча йил илгари Рашид пошшо томонидан Бухорога ҳарбий муаллим сифатида юборилган усмонли турк икки йилдан кейин Истамбулга қайтмоқчи бўлганда амир буйруғи билан ўлдирилди, деди у «Бу гап ораимизда қолсин», деган маънода сирли қилиб.

Дарвишлигимга аввал тўла ишонч ҳосил қилган Шукруллабининг бу ҳаяжонли гаплари мени фавулодда ҳайратлантирди. Тез-тез учрашувларимиздан кейин менинг махфий шахс эканлигимга тўла ишонмаган бўлса-да, ҳар ҳолда шубҳаланган, эндиликда эса, тамомила шубҳали фикрда эди. Шукруллабий 1839 йилда Хиротта майор Тедди ҳузурига юборилган бўлиб, бир неча бор Петербургда ҳам бўлган. Истамбулда у фаранглар орасида яшаган, овруполиқлардан гоят мамнун бўлган эди. Уларнинг ҳақиқий турмуш тарзи, илмий машғулот ва асарлари ҳақида баъзи тушунчага эга бўлган Шукруллабий мени ўз ҳомийлгига олишда ички махфий қондаларга амал қилган бўлса ажаб эмас. Мен у билан хайрлашавётганимда кўзига ёш олди, бу ёш қандай туйғуларнинг нишонаси эканини худо билади! Хонни ҳам сўнги бор дуо қилдим. У Хивага албатта, қайтинг, деб ўтинди. У ўз хонлигининг одатдаги сармоя солиғи ундирувчи ҳужжатини тасдиқлатиш хусусидаги янги Султонга ёзилган номани Истамбулга бериб юбормоқчи эди. Мен: «Ҳамма нарса тақдирга боғлиқ, олдидан бир нарса дейиш гуноҳ. Тақдирда нима бўлса, шуни кўралиш», дедим. Барча дўстларим ва таншларим билан хайрлашиб, Хивадаги бир ойлик муқимликни тарк этиб жўнадим.

БУХОРО

Манзилимиз Бухоронинг кунботаридаги ҳазрати Имом дарвозасига олиб келди. Биз тушмоқчи бўлган тақия шаҳарнинг шимолий-шарқ қисмида жойлашган экан. Бозор теварағида изғиб юривчи оломон орасидан юришни хоҳламай Дарвозаи Имомга кирмасдан шаҳар деворини айланиб ўтишга қарор қилдик. Шаҳар деворининг аксарият қисми ташландик эди. Мозор дарвозасидан кириб, тез орада тақияга етиб келдик. Тўрт бурчак шаклида қурилган, атрофига дарахатлар экилган тақия биносининг пастки қаватида қирқ саккизта хужра бор.

Машҳур авлиё халифа Хусайннинг номи билан аталган мазкур тақияда ҳозирги вақтда унинг невараси халифалик қиладди. Халифа Хусайн хонадонининг ҳурмат-эйтиборга сазовор бўлганлигига сабаб шуки, бобоси Халифа Хусайн амир саройида хатиблик қилган эди. Халифа Хусайннинг муриди, яъни унинг тариқатда солиқи Ҳожи Соли мени халифа билан таништирди. Бошига қордай оппоқ салла ўраган, юпка шоҳидан ёзги куйлак кийган, чехрасидан нур ёғилиб турган, ҳушмуомала, бообрў руҳоний мени очик чехра билан қабул қилди. Мен у билан тавҳид ва ғайб шеваларида ярим соатча суҳбатлашганимдан сўнг у бағоят хурсанд бўлди. Бадавлат, яъни амир жаноби олийлари Бухорода бўлганида мени унга

зудлик билан таништирмоқчи эканини айтиб афсусланди. Халифа каминани олиймақом ҳужралардан бирига жойлаштирди. Бир ёнимдаги ҳужрада йирик мулла, иккинчи ёнимдаги ҳужрада Ҳожи Соли жойлашган эди. Тақияда таниқли кишилар турардилар. Қисқаси, беҳитёр Бухородаги ислом мутаассиблари уясига тушиб қолган эдим. Бу жойнинг хосияти шунда эдики, мабодо мен унинг руҳига кириша олсам, фуқаронинг маъмурият билан бўладиган нохуш тўқнашувларидан омон сақлаб қола олиши мумкин эди. Воқеанавис менинг Бухорога келишимни муҳим воқеа сифатида қайд этди. Амирнинг Қўқонга юриши вақтида Бухоронинг мутаассидиси, давлатнинг бош амалдори Раҳматбий менинг ҳақимда ҳожиларнинг фикрларини зудлик билан суриштириб билиш керак, деган қарорга келган. Бироқ амирнинг фармойишлари тақияда жорий этилмади. Шу боисдан Раҳматбийнинг топширигига тақияда шу қадар эътиборсиз қаралдики, пиروардида бу ҳол унинг ўзига ҳам аён бўлди. Шариат пешвосининг гумонларига жавобан: «Ҳожи Рашид дуруст мусулмон бўлиши билан бирга уламо ҳамдир, ундан гумонсираш катта гуноҳ бўлур эди», деди менинг дўстларим. Шу билан бирга, дўстларим ўзимни қандай тутишим ҳақида маслаҳатлар беришди. Мен уларнинг маслаҳат ва бебаҳо тасаллилари туфайли Бухорода бир қанча таъқиблардан қутилдим. Мендан олдин бу ерга келган саёхатчиларнинг аянчилик қисмати ҳақида гапирмаган тақдирда ҳам мен турган шаҳар фақат оверупаликлар учунгина эмас, балки барча ажнабийлар учун қоят хавфли жой туюлди. Чунки давлат миқёсидаги айбончилик аҳолининг ҳар хил ярамак ва тубан хатти-ҳаракатларига мувофиқ равишда муқаммал даражада тараққий топган эди.

Эртаси кун саҳардан Ҳожи Соли ва ҳамроҳларимдан тўрт киши шаҳар ва бозорларни айланмишга чиқдик. Шаҳар кўчалари, хонадонлар мен кўрган кўпгина Эрон шаҳарларидан қашшоқ ва хароб эди. Кўчаларда қорак газ калинлиқдаги чанг-тупроқ салобатли Бухоро ҳақида нохуш таассурот уйғотарди.

Бухоро кўчалари Техрон, Табриз, Исфаҳон кўчалари сингари улғувор, ҳашаматли эмас, бироқ ҳар хил ирқ, урф-одат, кийим-кечақларнинг хилма-хиллиги четдан келган кишига қоят ғаройиб кўринар эди. Кўчаларда оқ ва қўқ салла ўраган (аслзодалар ва мулалар оқ салла, савдогарлар, ҳунарманд ва хизматчилар қўқ салла ўрайдилар) халойиқ орасида эроний қиёфадаги кишилар кўпчиликини ташкил этади. Эронийлардан кейин туркийлар кўпроқ учрайди. Туркийларнинг зоти анча ўзгаришга учраган ўзбеклар, бадавий турмуш тарзини тўла сақлаб қолган кирғизлар сингари турли қавмларига дуч келдим. Туркларни эронийлардан фарқ қилмоқ учун уларнинг юзларига назар солиш шарт эмас. Қатъий ва салобатли қадам ташлашларидан турк эканликлари сезилиб туради. Қиёфадаги бу икки асосий ирқ орасида бир қанча ҳинд (уларни бу ерда мўлтони деб атайдилар) ва яҳудийлар учрар эди. Ҳиндлар ҳам, яҳудийлар ҳам ип белбоғ боғлаб, поляк калпоғи кийиб юрадилар. Пешонасига қизил тамга босган ёкимсиз заҳил қиёфадаги ҳиндлар бамисоли полизга ўрнатилган ҳурковчини эслатади. Яҳудийлар эса олийжаноб гузал юз тузилиши, ажойиб кўзлари билан бизнинг оверуполик артистларимизнинг ҳар бири учун гузаллик намунаси бўла олади. Қароқчилик фезл-атворига мувофиқ гўё оломон орасида мўл ўлжа кўргандай бургут қараш билан атрофга зийрак ва сергак назар солаётган туркманлар ҳам кўп эди. Устида узун кир кўйлак, ифлос сочлари елкасига тушган, қадимги рим русумида кийинган афгонлар ёнғинда уйқудан сапчиб туриб кучага отилиб чиққан кишиларни эслатарди.

Бухоролик, хивалик, қўқонлик, кирғиз, кипчок, туркман, ҳинд, яҳудий ва афгонлардан иборат қўрама аҳоли шаҳарнинг барча йирик бозорларида учрайди. Уёқдан-бўёққа юғуриб-елиб, тинимсиз ҳаракат қилаётган халойиқ руҳиятида эрон бозорларида кўзга ташланган қаймоқ ҳаёт нафасини ҳис эта олмадим. Мен кўпроқ ўрис моллар, оз миқдорда бўлса-да оверупа моллари қўйилган бозор расталарига кўз солиб, ҳамроҳларимдан бир қадам ҳам орқада қолмай борардим. Оверупалик саёхатчи учун бу манзаранинг унчалик қизиғи йўқ! Бироқ, буюмларнинг асл ватанини кўрсатувчи ҳар бир қалин сурп парчаси, ҳар бир савдо ёрлиғи, ҳар бир муҳр ўзга мамлакатда ватандош билан учрашгандай таассурот қолдиради. «Манчестер», «Бирмингем» деган сўзларни ўқиганда қалбим нақадар тулқинланиб, ҳаяжонимни ошқор

этиб кўйишдан чўчирдим. Бухорони Урта Осиёнинг маркази деб аташларига қарамай, бу ерда йирик мол бозорлари, кўтара савдо билан шуғулланувчи савдогарлар озчилик эди. Икки юз саксон тўрт дўқондан иборат чифтурушлар растасидагина эмас, шаҳарнинг бошқа жойларида ҳам қалин сурп, доқа ва бошқа ип газламалар Табриздаги савдогар дўстларим Ҳенҳарт ва сафдошлари дўқонларидаги молларга нисбатан жуда ғариб эди. Шунинг айтиш керакики, Ҳенҳартнинг бир омборидаги моллар бутун Бухородаги молларнинг жамидан ортироқ эди. Бухоро бозорларининг эътиборли томони шундаки, бу ерда маҳаллий хунармандчилик моллари, масалан, йўл-йўл олча, шоҳи матоларнинг ҳар хил турлари, ўргимчак ўясидай юпқа рўмоллардан тортиб, бир кийимлик вазмин матогача, аиникса, чарм буюмлари билан савдо қилинади. Чарм буюмлари бу ерда юксак надрланади. Эркак ва аёл этиклари анча бежирим тикилган. Эркаклар этиклари баланд пойшали, учи ўткир, аёллар этиклари эса, анча кенг кўнжли бўлиб, купинча ҳар хил ипақдан нақш солинган.

Харидорларни ўзига жалб этувчи яркироқ рангдаги матолар кўйилган бозор ва дўқонларнинг нақ эсдан чиқараёзибман. Бухорода ўз азалий миллий хусусиятларини сақлаб қолган шарқ аҳолиси шитирлаб овоз чиқарувчи матоларни жон-дилдан ёқтиради. Сотувдаги кўйлакни кийиб, унинг қандай шитирлаб овоз чиқаришини уёқдан-бўёққа юриб харидорга намойиш қилаётган савдогарларни ҳаммаша алланечук бир ҳузур ва мамнулик билан кузатдим. Бу ўлкада барча кийим-кечақлар ўз юрти газламаларидан тикилади. Мазкур бозорда кўйлақлар жуда арзон туради. Туркистоннинг энг узок ўлкаларидан келган мусулмонлар Бухоронинг ҳашамдор кийимларини харид қиладилар. Саҳролардан ўтиб, бу ерга келган барвақолат, қисқикўз кирғиз, кипчок, қалмиқлар ва бадавий тоторлар ҳам от терисидан тикилган пўстинини ечиб, енгил ятакни кийиб кўриб, шодлиқидан қаҳ-қаҳ отиб куладилар. Енгил ятак бу кишилар орзу қилган маданиятнинг юксак чўққиси, Бухоро эса, улар учун бамисоли Париж ёки Лондон эди.

Уч соатча айланиб юрганимиздан кейин йўл бошловчи дўстим Ҳожи Солидан дам олиб ҳордиқ чиқарадиган бирор жойга олиб боришини утиндим. Чой бозоридан ўтиб, машҳур Девонбеги Лаби Ҳовузига келдик. Лаби Ҳовуз Бухородаги энг гузал жой. Тўртбурчак шаклидаги Лаби Ҳовуз ўртасида узунлиги юз, кенглиги саксон футдан иборат сув тўлдирилган чуқур ҳовуз бор. Ҳовузнинг четларига тўрт бурчакли тошлар ётқизиб сув юзасига олиб чикувчи саккизта пиллапоё барпо қилинган. Тўртбурчак атрофига ўтқазилган кўркма қайрағочлар соясида чойхона бор. Русияда Бухоро учун махсус ясалган, пиво бочкасидай келадиган самоварлар қайнаб турибди. Чойхонадагилар одамларни бир пиёла-чойга астойдил тақлиф этадилар. Лаби Ҳовузнинг қолган уч томонида бордон соясида нон, мева ва ҳар хил пиширилган ширинликлар ва бошқа таомлар билан савдо қилинади. Шу муносабат билан ўз-ўзидан бунёдга келган юзлаб дўқонлар ёнида оч-яланғоч кишилар асал қутиси атрофидаги арилардек ғуж бўлиб ўралашади. Бу ҳол Бухоро ҳаётига ҳос манзара эди. Лаби Ҳовузнинг Мағрибга қараган айвон тахлитда қурилган тўртинчи томонида Девонбеги мадрасаси жойлашган. Мадрасага қириладиган эшик олдидаги дарахтлар остида дарвишлар, маддоҳлар насро ва назмда ҳикоя сўзлайдилар, артистлар машҳур жангчилар, пайғамбарларнинг жасоратларини мадҳ этадилар. Лаби Ҳовуз бу воқеаларни қизиқиб билан эшитиб, тамоша қилаётганлар билан ҳаммаша гаўжум.

Мен келган вақтда Нақшбандий маъҳабига молик дарвишларнинг гўё атайлаб уюштирилгандай ҳафталик маросими ўтаётган эди. Узун от юнгидан тўкилган кулоҳ кийган, сочлари тўзиган, бадавий шайдоиларнинг қўлларида узун таёк тўтиб, оқсоқол пири айтаётган байтларни такроран қўйлаб, жиннилардек жазавага тушаётганликлари ҳеч қачон эсимдан қинмайди. Барча эшитган ва кўрганларим чарчоғимни эсимдан чиқариб юборди. Дўстим Ҳожи Соли мени дўқонга киришга қистади. Қимматбаҳо шинни чойи пиёлага қўйилгач, Ҳожи Соли кайфиятим ҳушлигидан фойдаланиб, елкамга туртиб: «Бухорои шариф ҳақида қандай фикрдасиз?» деб сўради. «Бухоро менга жуда ёқадим», деб жавоб бердим. Туркистонли Ҳожи Соли айна пайтда Бухоро билан уруш ҳолатидаги Қўқонда тўғилган бўлишига қарамай, Туркистон пойтахти Бухоро менда яхши таассурот қолдирганидан беҳад хурсанд

эди! У эрта-индин Бухоронинг диққатга сазовор гўзал жойларини менга кўрсатишни ваъда қилди.

Бухоро тўнини кийиб, офтобда мириқиб қорайган бўлишимга қарамай, мени ҳамма ерда текин томошага ўчлар тўдаси куршаб олар, қўлимни қисиб, силкитиб кўришар, қучоқлашар, хуллас, ўлғудай жонимга тегар эдилар.

Бошимга катта салла ўраган, бўйнимга қалин «Курьон» осилган; шу ҳолатда мен эшон ёки шайхга жуда ўхшардим. Менинг келишимни кутиб турган халойиқ иродасига беихтиёр бўйсунушга мажбур эдим. Улуғсифат руҳоний қиёфамни кўрган халойиқ менга ҳар хил саволлар беришдан истиҳоло қилди. Тўпланганлар менинг ҳамроҳларимдан нималарнидир сўрар, ҳар хил фикр-мулоҳазаларини бир-бирларига шивирлаб етказар эдилар. «Нақадар ажайиб ҳудожўй киши,— дер эди улардан бири,— Баҳовуддинимизга сизнинг учун Истамбулдан Бухорога юриб келган».

«Худди шундай,— деди бошқа бири,— биз ҳам энг муқаддас жой Маккага эркин бориб келамиз-ку? Бу одамларнинг ҳам иши (у мен томонга ишора қилди) муқаддас жойларни саёҳат ва зиёрат қилишдир». «Офарин! Тўғри ўйлабсан», дедим мен ичимда руҳоний қиёфада кийинганимдан қувониб. Дарҳақиқат, Туркистон пойтахтида бўлган вақтимда умуман, идрокли, зийрак ва мугомбир бу халқда бирон марта ҳам шубҳа ўйотмадим. Бағдодлик улуғ шайх Абдул Қодир Гилоний тарихидан ваъз ўқиганимда ҳам майдонга кўплаб одам йиғилиб тинглади, маъқуллаб фотиҳа қилди. Бухоро халқи менинг шаънимга мақтовлар айтиб, мадҳ этди, бироқ бирор нарса ҳам ҳада этмади. Шаҳар аҳолисининг ясама тақводорлиги Хива ўзбекларининг самимий тақводорлиги ва очик-ўнгиллигига ажабланарли тарзда қарам-қарши эди.

Бироқ ҳукуматнинг кўзини чалғитиш мен учун осон эмас эди. Юқорида қайд этганим Раҳимбий мен билан тўғридан-тўғри муносабатга кириша олмагач, тинимсиз равишда айғоқчилар юбориб турди. Бу кишилар сўҳбат мавзунини кенроқ олишга интилар, кўкирсдан бирор сўз ёки ифода айтиб юбориб сиримни очиб қўйишимни истаб, ҳаммиша Фарангистондан сўз очар эдилар. Уэлари қўйган тузоққа ҳеч нарса илинмагач, улар фарангиларни муқаддас Бухорода қандай қарши олганликлари, фаранги айғоқчилари, айниқса, инглиз Канелли ва Стоддартнинг қандай жазоланганликлари ҳақида сўз очдилар. Шунингдек, улар бир неча кун олдин Бухорога келган ва ҳибсга олинган фаранги (бахтиқора бечора италянар) воқеасидан сўзладилар. Айтишларича, фарангилар олмос упаси сепилган бир неча қути чой келтириб, муқаддас шаҳарнинг бутун аҳолисини захарламоқчи бўлганлар. Шунингдек, кундузни қоронғи кечага айлантира оладиган сеҳрли кучга эга бўлган бу фарангилар яна бир қанча нозик буюмлар ҳам олиб келганлар. Айғоқчиларнинг кўплари Истамбулда яшаган ҳожилар бўлиб, ўз тиллари ва турмуш тарзи бўйича менинг савиямни синг кўрмоқчи эдилар. Айғоқчиларни сабртоқат билан узоқ тинглагач, бу гаплардан ҳазар қилгандай юзларимни буриштириб, фарангилар ҳақидаги гап-сўзни бас қилишларини сўрадим. «Мен иблисларнинг улфати бўлган фарангилардан ҳалос бўлиш учун Истамбулдан чиқиб кетганман. Худого шукрки, эндиликда Бухорои шарифдаман, шундай муқаддас жойда туриб, фарангиларни эслаб кайфиятимни бузишни истамайман».

Урис элчихонаси томонидан бир неча йил муқаддам тузилган китоблар рўйхатини менга кўрсатган китобфурушлар бошлиғи маккор мулла Шарофиддин билан ҳам юқоридаги сингари муомала қилдим. Рўйхатга истар-истамас кўз югуртириб дедим: «Худого шукр, мен фаранги илими ва китоблари билан ўз идрокимни буллаган эмасман. Афсуски, Истамбулдаги турклар орасида бундай шакколик тез-тез содир бўлиб туради».

Бир кун вакир хизматкори буришган бир кичик «мардак»ни ҳузуримга олиб келиб, «бу кишининг асда ким эканини биласизми, ўзининг айтишига қараганда дамашқлик араб экани ростми?», деб сўради. Эшиқдан кирганда унинг юз тузилиши мени фавқулодда ҳайратда қолдирди — худди оврўпаликка ўхшарди. Унинг сўзларини тинглаганимда иштибоҳим янада ортди. Чунки нутқи арабчага ҳеч бир ўхшамас эди. У Хитойда Хўтан деган жойдаги Жаъфар ибн Содиқ қабрини зиёрат қилгани сафарга чиқганини, шу кунгича яна йўлга равона бўлмоқчи эканини айтди. Сўзлаганда қиёфасида ташвишли хижолат

сөзларди. Афсуски, мен уни иккинчи бор кўрмадим. Бу одам зиммасига ҳам менинг савдом тушганга ўхшайди, деб ўйладим.

Раҳматбий ўз айғоқчилари орқали мени айблашга бирор баҳонаю сабаб топа олмагач, мени ўз ҳузурига таклиф қилди. Шу муносабат билан Бухоронинг барча уламолари йиғилди. Хонага киришим билан бу учрашув чинакам синов эканини, вазирам ғоят оғир, қаттиқ зарбага бардош беришим зарурлигини ҳис этдим. Таҳдид қилаётган хатарни олдиндан сезиб, менга бериладиган фавқулодда ғарзли саволларнинг олдини олиш мақсадида ўзимни ҳамма нарсага қизиқувчан қилиб кўрсатишга интилдим. Исломдаги тўрт фарз, суннат, вожиб ва мустаҳабнинг бир-биридан фарқи ҳақида даврадаги жанобларга устма-уст саволлар бера бошладим.

Менинг саволларим хайрихоҳлик билан қабул қилинди. Исломнинг тўрт арқони масаласига доир «Ҳидоят», «Шарҳи воқеи» ва бошқа китоблардаги ҳар хил моддалар ҳақида тез орада қизгин баҳс бошланди кетди. Мен Бухоро муллолари шаънига ошқора мақтовлар изҳор этиб, уларнинг Истамбул муллоларидан, жумладан, мендан ҳам устунлигини тан олган ҳолда жуда ётиғи билан баҳсга аралашдим. Оқибати шу бўлдики, мен бу синовда ғолиб чиқдим. Дўстларим Рашид Дарвиш ўзлари даражасидаги забардаст мулла бўлмаса-да, ҳар ҳолда чин билим ёғдусига фавқулодда ақин шахс эканлигини, миришаб айғоқчилар ундан шубҳаланиб қаттиқ янглишганларини сўз ва имо-ишоралар билан Раҳматбийга ағлатдилар.

Шундан кейин Бухорода эркин юришимга рухсат берилди. Мен эрталаб даравишлик удумларини бажо келтирардим. Шундан кейин йигирма олтита дўкандан иборат бўлган китоб бозорига йўл оламан. Бу ерда босма китобга дуч келиш бир олам қувонч эди. Ушбу китоб дўконаларида, китобфурушларнинг уйларидаги оиборхоналарда бизнинг филологлар, тарихчилар учун қимматли бўлган кўплаб нодир асарлар мавжуд эди. Менинг вазирам бу китобларни қўлга киритишдан иборат эмас эди, албатта. Биринчидан, китоб сотиб олиш учун менда етарли даражада маблағ йўқ эди. Иккинчидан, дунёвий билимларга мойиллигимни сездириш хуфя шахс эканлигимни ошқор этиши мумкин эди. Бухоро ва Самарқандда бир неча қўлёзмаларни анча машаққат билан қўлга киритдим. Бироқ оврўполик Шарқ мавзуи тадқиқотчилари учун янгилик бўлган материалларни қолдириб келганлигимни эслганда «ҳай аттанг», деб афсус чекаман. Китоб бозоридан одатда майдонга қараб борардим. Майдон юқорида иншо этилган Лаби Ҳовуздан кенг ва гажвум бўлса-да, бироқ ундан файзли эмас эди. Майдон атрофида ҳам чойхоналар жойлашган, шунингдек ҳовузи ҳам бор. Бу ердан рўпарада анчагина баландликка жойлашган амир арки кўрнини туради. Арқ дарвозаси пештоқида соат осилган, бутун бино ноҳуш таассурот қолдирди. Зулм ўчоғи ёнидан ўтаётганимда сесканиб кетдим. Мендан олдин бу ўлкага келган саёҳатчилар балки шу ерда қатл этилган, балки шу дақиқаларда бу ерда уч нафар оврўпалик ўз ватанидан йироқда наҳотсиз бир ахволда азоб чекмоқда. Арқ дарвозаси ёнида турли нақшлар билан безатилган ўн тўртта мис тўп ётарди. Бу тўпларни Қўқон хони устидан қозонилган ғалаба муносабати билан қўлга киритилган ўлжа сифатида амир юборган эди. Арқнинг сўл томонида Бухородаги энг йирик Масжиди Калон қад кўтарган. Бу бино Абдуллахон Шайбоний томонидан қурилган эди.

Майдондан турк-тотор тилининг билимдони, энг эйтиборли мусулмон ҳисобланган ёрқентлик хитойнинг чойхонасига қараб юрдим. У мени очик чеҳра билан кутиб олди. Чойхоначи ўз юртининг гўзалликлари, урф-одатлари ва таомлари ҳақида сўзлади. У чой дамлашнинг кўплаб сир асрорларини яхши билар экан. У чой ўсадиған майдонлар, чойнинг хилма-хил ранги ва хосиятлари ҳақида ҳаяжон билан сўзлади. Унинг дўқонида чойнинг ўн олтига яқин навлари мавжуд бўлиб, уларнинг турини бир қўл тегизиш билан аниқлай оларди. Техрондан Бухорогача саёҳат давомида бу шаҳар ҳақида ҳар хил гаплар эшитган эдим. Бир ҳафтадан сўнг ўзимни Бухорода худди она юртимда юргандай ҳис этдим. Дастлабки вақтларда Ҳожя Соли шаҳарнинг диққатга сазовор жойлари билан мени таништирган бўлса, кейин шаҳар бозорлари, мадрасалари ва бошқа жойлари билан яқка ўзим танишиб, тадқиқ эта бошладим. Бухорога кўчиб келган бир хитой тоторининг умумий таклифига мувофиқ унинг хонадонига дўстларим билан бирга бордик. Бундай хонадонларда бизни одатда миллий

таомлар билан сийлар эдилар. Дўстларим (Ҳожи Билал ва унинг одамлари) бундай зиёфатларга узок вақт кўниқолмай юрдилар. Бундай таомлардан бирини оврўпалик китобхонларга жуда мазали овқат сифатида тавсия этмоқчиман. Уни манти деб атайдилар. Бизнинг пуддингга ўхшаш, чопилган гўштага зирворлар кўшиб тайёрланади. Мантини махсус идишда пиширадилар. Қозонга сув солиб, муштдек тешик қолдириб озини зич ёпиб, оловга кўядилар. Уша тешик устига уч ёки тўртта элакдай тешик темир асбоб кўядилар. Сув қайнаб чиқиб, етарли даражада буғ ҳосил бўлгач, аввал юқоридаги элакка, сўнг пастки қисмларига манти териб чиқилади. Пастки элакдаги пишгунча сақланади. Хитойнинг таом тайёрлашда буғдан фойдаланиши ажаблანарли? Қайнатилган мантини кўпинча ёгда қовурадилар. У ҳолда таомнинг номини занбуси (аёл бусаси) деб атайдилар.

Бухорода турган вақтимда ҳаво иссиқ бўлди. Иссиқликдан ташқари ришта касалидан хавфсираш ҳам мени ташвишга соларди. Чунки йилнинг бу мавсумида кўпчилик ришта билан оғриydi. Риштадан сақланиш учун мен ҳамisha қайнатилган сув ва чай ичиб юрдим. Ришта Бухорода кенг тарқалган касаллик бўлиб, унга оддий тумов сингари эътиборсизлик билан қарайдилар. Беморнинг оёғида ёки бошига бирон жойида кичима пайдо бўлади. Сўнг оғриган жойдан ипдай ингичка чувалчанг — курт ёриб чиқади. Бир неча кундан сўнг узунлиги бир газча келадиган бу куртни одатда бадандан тортиб, суғуриб чиқарадилар. Риштани даволашнинг бундай содда усули беморга ҳеч бир озор етказмайди. Риштани суғуриб олаётганда мабодо узилиб кетса, ярада яллиғланиш пайдо бўлади ва бир чувалчанг курт ўрнида ўнчачаси пайдо бўлиб, бемор қаттиқ озор чекиб, бир ҳафтача ётиб қолади. Баъзилар баданида ришта пайдо бўлиши биланоқ мардоналик кўрсатиб, уни кесиб ташлайдилар. Бухоро сартарошлари риштани даволашнинг ўстаси ҳисобланадилар. Қичиётган жойни қовлаб, куртни суғуриб чиқарадилар ва яра ўрнини даволайдилар. Бундан ташқари Бухорода ярамас оби-ҳаво ва сувнинг ифлослигидан юз берадиган яна кўплаб хилма-хил дард ва касалликлар ҳам мавжуд. Доим бир жойда ўлтиришдан бўлса керак, аёлларнинг қарийб ҳаммасининг юзида доғ ва ҳуснбузар бежама тушган.

Бухорони шимолий-шарқ томонда оқувчи Зарафшон сув билан таъминлайди. Дарёнинг сатҳи шаҳардан паст бўлиб, сув ғоят чуқур қазилган каналлар орқали анча ифлосланган ҳолда Бухорога етиб келади. Анча бўлган бўлса-да, сувнинг келиши аҳоли учун ҳамisha шодибна ҳисобланади. Каттаю кичик ҳамма каналлар ва ҳовузларга ўзини уриб, юзларини ювадилар. Кейин от, сигир ва эшак, ҳатто итларни чўмилтирадилар. Шундан сўнг сувга кириш ман этилади. Сувни тиндириб мусаффо ҳолга келтирадilar. Ваҳоланки, юқоридаги чўмилиш ва ювнишлардан ифлосланган сувнинг тозаланиши учун анча вақт талаб этилади.

Бухоро халқи ва ҳукуматининг, айниқса, диннинг поклиги борасида кўраётган чора ва тадбирлари туфайли бу шаҳар менда унутилмас таассурот қолдирди. Бухорони исломнинг таянчи, деб атаганларини кўп эшитганман. Бундай таъриф ожизлик қилади. Макка ва Мадина диннинг энг муқаддас маркази ҳисобланганидек, Бухорони исломнинг Руми деб аташ тўғри бўлур эди. Бошқа мусулмон халқлари, ҳатто, диннинг расмий вакили ҳисобланган турк Султони назарида ҳам Бухоро диннинг поклиги жиҳатидан устун туради. Ваҳоланки, Султоннинг Туркияда кўп тарқалган фарангиларга нисбатан муруват кўрсатаётганлигини мусулмонлар хуш кўрмайдилар. Мени усмонли турк деб билганлари туфайли куйидаги масалаларни ҳал этишим лозим эди.

Биринчидан, Султон Туркияга бож тўламай яшаётган фарангиларни нима учун қатл этмайди? Уз ҳудудда кофирлар яшаётганлигига қарамай нега ҳар йили газавот эълон қилмайди?

Иккинчидан, усмонли турклар диннинг ҳанафий мазҳабига мансуб сунний бўлишларига қарамай, нега шариятга мувофиқ салла ўрмайдилар, тоvonларигача тушадиган тўн киймайдилар? Нима учун улар бутун инсониятнинг шон-шарафига ҳисобланган пайғамбаримиз каби узун соқол, қалта мўйлов кўймайдилар?

Учинчидан, Истамбул ва Маккадаги суннийлар баланд овоз билан азон айтишни нега гуноҳи азим ҳисоблайдилар? Нега

уларнинг бари ҳожи эмас ва муқаддас жойлардан йироқда яшайдилар ва ҳ. к.

Мен усмонли туркнинг шон-шарафини ҳар тарафламе ҳимоя қилишга интилдим. Шу билан бирга, ўзгартишга учраган ислом таълимоти таъсирида шунча ибратли хусусиятларни сақлаб қолган туркларни дилдан олқишладим. Узларнинг покиза имонга яқинлиги билан мактанувчи бухоролик мусулмонлар қашшоқлик, мунофиқлик ва ёлғончиликлари билан ўз қардошлари усмонли турклардан фарқ қиладилар. Мен бидъатчи шоввозларнинг бир-бирларига ёндошиб ўлтириб олиб, таважжўхга берилиш ёки мағриблик мусулмонлар ибораси билан айтганда, Оллоҳнинг буюклигини, пайғамбарнинг шон-шарафини, оддий кишилар умрининг бебақолигини идрок этиш маросимига, яъни самовъда бир неча бор иштирок этганман. Улкан саллали, бошларини ҳам қилиб ўтирган бу кишиларга четдан қараган одам бу дунё ташвишларини ўз гарданидан соқит қилиб, мусаффо руҳга айланишни ихтиёр этган энг пок ва масъум шахслар, деб ўйлашлари мумкин. Шу ўринда «бу дунё қабоҳат, унга фақат итларгина махлиё бўлишлари мумкин» деган араб маколини эслаш жоиздир.

Бироқ уларга яқинроқдан қарасангиз, чуқур ўйлар оқибатида уларнинг аксарияти мудраётганини, ҳатто баъзилари узок югуриб-елган овчи итлардек хуррак отаётганини кўрасиз. Бироқ таъна қила кўрманг, бухороликлар «бу кишилар хуррак отаётганларида ҳам худо ҳақида ўйлайдилар» деб сизга эътироз билдирадilar. Бухорода фақат ташки қиёфа эътиборга олинади. Ҳар бир шаҳарда динни муҳофаза этувчи раис бўлиб, қўлида мушук думидек тасбеҳ ушлаган ҳолда куча ва майдонларни айланиб юради, дуч келган кишини шарият юзасидан синовдан ўтказиб, нодонларни ҳатто бундайлар орасида оқ сочли қариялар бўлган тақдирда ҳам бир ёки икки ҳафта муддат билан мактабга ёки намоз ўқиш учун масжидга юборади. Бу кишилар мактабга бориб таълим оладиларми ёки кундалик тирикчилик юмушларидан кўчкисдан маҳрум бўлиб қолганликлари ҳақида ўйлайдиларми, бу ёғи билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Ҳукумат фақат юзакиликни талаб этади, ташки кўриниш замирида не синоат амал қилаётганлигини ёлғиз худо билади.

Диний маслакнинг ҳукумат ва жамиятга таъсири жуда катта. Маҳаллий аҳолидаги эроний хусусият (Бухоро аҳолисининг учдан икки қисмини форслар, марвликлар ва тожиклар ташкил этади) бозор ва оммавий жойларга ҳам айрим ўзига хосликни вужудга келтирган. Диний ва маъмурий расмиятчилик зулми турмушдаги ҳар қандай қувноқлик, хушчақчақлик изларини ўчирган. Амир айғоқчилари хонадонларгача кириб борган. Диний тариқат ёки давлат шаънига шак келтирган кишининг боши балога қолади. Йиллар давомида амал қилиб келадиган зулм халқни шу қадар ваҳимага солиб қўйганки, ҳатто эр-хотин ёлғиз қолганларида ҳам амир номини «Худо унга бир юз йигирма йил умр берсин» деган иборасиз тилга ололмайдилар. Шуни ҳам айтиш керакки, бечора халқ амирга нисбатан нафрат туйғусини ҳам унутган. Чунки авом халқ ҳукмдорнинг жабр-зулмлари ғайрихалқий ҳодиса бўлмай, балки амирликнинг зарурий хусусиятидир, деб ҳисоблайди. Ҳозирги амирнинг отаси амир Насрулла умрининг охирида энг ярамас кирдикорлар билан шуғулланган эди. Ахлоққа зид ҳатти-ҳаракатларга йўл қўйган, кишиларни ўлим жазосига буюрган амирнинг ўзи фуқаронинг ор-номусига сурбетлик билан таҳдид қилди. Жуда кўплаб хонадонларнинг номуси барбод этилган бўлса-да, бироқ ҳеч ким айбдорни қоралаб тилга олишга журъат эта олмас эди. Ҳозирги вақтда ҳумкорлик қилаётган амир Музаффариддин диний, ахлоқий қонун-қондаларга шак келтирганларни қаттиқ таъқиб этиб, хайрият ўзи ҳам ҳеч бир ғайри ахлоқий ҳатти-ҳаракатга йўл қўймаган жуда олийжаноб инсон. Шу туфайли амир халқнинг беҳад мактов ва олқишларига сазовор бўлган.

Мен амирни Самарқандда кўрдим. Қирқ икки ёшда, ўрта бўй, қотмадан келган киши. Қора кўз, қалта соқол бу кишининг гўзал қиёфаси жуда ёқимли эди. Қаршида бир йил, Қарманда ун саккиз йил ҳокимлик қилган ёшлик йилларида назокат ва хушмуомалалиги билан яхши таассурот қолдирган эди. Отасининг сиёсий тарикатларига амир сифатида қатъий риоя қилади, мулла ва тақводор мусулмон сифатида ҳар

қандай, ҳатто фойдали янгиликларга ҳам шафқатсиз муносабатда бўлади. Тахтга ўтираётганда адолатни ўз фаолиятининг шиори, деб эълон қилган эди ва ҳозиргача бунга қатъий риоя қилиб келмоқда. Амирнинг адолатпарварлиги ҳақида халқ орасида тарқалган гап-сузлар ҳам бунинг далилидир. Амирнинг адолатпарварлиги, назаримда, баъзан ошириб ҳам кўрсатилган. Масалан, канизакларидан бирига хиёл кўз ташлагани учун амир ўз меҳтарини ўлим жазосига буюрган эди. Назаримда, ўзини одил ҳукмдор ҳисоблаган амир Қўқонда турганда бу қадар ноҳўя хатти-ҳаракатларга йўл қўямаслиги керак эди. Бироқ Бухоро хони учун бу нуқсонлар узрлидир. Амир камбағалларга анча мурувватли бўлгани ҳолда умуман юксак лавозимдор шахсларга ғоят қаттиққўл, арзимаган ноҳўя хатти-ҳаракатлари учун уларни ўлим жазосига буюради. Шу боисдан халқ орасида уни филларнинг қотили, сичқонларнинг ҳимоячиси, деб атайдилар.

Амирнинг ўз фуқорасининг оддий, камтар, ҳозирги турмуш даражасини ўз назарида бахтли, деб ҳисоблаб, уни шу ҳолатда саклашга жон-жаҳди билан ҳаракат қилиши ажабланирлидир. Турмушда шинам ёки бошқа зарур буюмларни қўлаш, уй шароитида, кийинишда ҳашамга берилиш қатъий таъқиқланган. Бундай таъқиб ҳамма табақаларга баробар жорий этилган. Амирнинг сардори эрон шаҳзодалари авлодидан бўлган Шоҳруҳхон эронийлар тарзида турмуш кечиришни ҳаёл қилиб, Техрон уйларига монанд, бироқ бир мунча камтарроқ бир қаватли уй қурдиради. Бухорода катта пул ҳисобланган 15.000 тиллога бунёд этилган мазкур уйда бошқа ҳашаматли қулайликлар билан бирга деразаларига ойна ҳам ўрнатилган эди. Уй қурила бошлаганда амирга хабар қилган эдилар. Бироқ амир уйнинг тўла қурилиб битказилишини кутиб турди. Шундан кейин Шоҳруҳхонни дин-шароитга хилоф иш—жиноят қилганликда айблаб қамоққа олди ва Бухородан сургун қилди. Қурилган уй давлат фойдасига мусодара этилди. Уйни ўз баҳосидан ҳам ошиқроқ пулга сотиб олувчи харидорлар бўлишига қарамай, амир турмушда дабдабали ҳашамга берилувчиларга ибрат бўлсин учун уйни тағ-замингача кавлаб, тамомила бузиб ташлаш ва ёғоч-ускуналарини нонвойга икки юз тиллога сотиш ҳақида фармойиш берди. Амир Музаффариддин оилавий турмуш шароити жиҳатдан ҳам отасидан кескин фарқ қилади. Унинг мулозимлари амир Насрулла саройида жаноб Хоников кўрган мулозимларнинг ярмича ҳам бўлмаса керак.

Музаффариддиннинг тўрт қонуний хотини ва ўн олтита (ўнтаси қиз, олтитаси ўғил) фарзанди, фақат болаларга қаровчи йнгириматача канизаги бор. Иккита катта қизи Сарипул ва Оқча ҳокимларига турмушга чиққан. Бу шахарлар афғонлар томонидан забт этилгани туфайли куёвлар ҳозирги вақтда амир хонадонида вазирлар сифатида меҳмон бўлиб турибдилар. Амирнинг ҳарамига бошчилик қилувчи кекса онаси ахлоқ-одоб, тартиб-интизом устидан қаттиқ назорат ўрнатган. Оддий кишиларнинг ҳарамга кириши ўлим таҳлиқаси воситасида ман этилган. Фақат нафаси муборак тақводор шайх ва муллаларгагина ҳарамга киришга руҳсат этилади. Масалан, дўстимиз Ҳожи Соли Мадинадан келтирилган шифобахш кукун-хокни ичириш учун ҳарамга тақлиф этилган эди. Ҳарамнинг кийим-кечак, озиқ-овқат ва бошқа эҳтиёжлари учун жуда кам миқдорда маблағ ажратилган. Амир хотинлари ўз кийимларини ўзлари тикиш билан бирга барча харажатларни қатъий назорат остига олган эрнинг кийим-бошини ҳам тикадилар. Саройнинг кундалик озиқ-овқат харажати 16-20 тангани ташкил этади. Бу рақамнинг ҳақиқатга яқинлиги шундаки, саройда асосан бир хил овқат — кўй гўштидан пиширилган палов қайта-қайта такрорланиб, бошқа хушхўрроқ овқат жуда камдан кам пиширилади.

Урта Осиё саҳросидан ўтиб, Бухорога ташриф буюрган киши унинг қашшоқ ва ифлос жиҳатларидан қатъий назар, бу шахарда пойтахтни эслатадиган айрим хусусиятларга ҳам дуч келади. Менинг озиқ-овқатим нон, чой, мева-чева ва турли хил ширинликлардан иборат эди. Иккита кўйлагим бор. Бухорои шарифда истиқомат қилиб, маданий турмуш кечириш шу қадар ёқиб қолган эдики, кишгача ўз юртларига етиб олиш учун шошилаётган дўстларим сафарга тайёргарлик кўриш ҳақида айтганларида мен ростдан ҳам ранжидим. Улар билан Самарқандгача боришни ихтиёр қилдим.

Эшмўмин
Али Мардон

Соғинч

*Термуламан йўллarga интиқ,
Сўқмоқларга синиб кетаман.
Бир хаёлга айланиб сўнгга
Интиламан, сенга етаман.*

*Остонанда михланар Соғинч,
Кўзларингда эриб кетар жон.
«Салом, хайр», қайтаман ёлғиз,
Қалба тигдек ботади ҳижрон.*

*Мен қайтаман ва тор хонамга
Камаламан танҳою гариб.
Тирқишлардан мўралаб яна
Соғинч келар мени ахтариб...*

Шаҳар

*Оқу қора, кенгу тор шаҳар,
Орзуларим осган дор шаҳар,
Юрагимга мангу ёр шаҳар,
Севгию мунг, ўтинч, зор шаҳар.*

*Олов истаб келгандим, топдим,
Умид билан тўрт гараф чопдим,
Силқиб турган ярмни ёпдим,
Бир лаҳзалик меҳри бор шаҳар.*

*Хайр, жоним, шаҳри умидим,
Хайр, севгим, самовий дилбар.
Сенсиз балки ўтмас-ку, куним,
Лек сиғмадим бағрингга, шаҳар.*

Муҳаббат

*Биз икки қитъада яшаймиз,
Уртада темирдан арғамчи.
Интиқиб ҳар томон қараймиз,
Арғамчи аврайди — алдамчи.
Уртада сарсари хаёллар,
Денеиздай инганиб, кўпчийди.
Тош қотган дилзада муҳаббат
Сукутни ютолмай йўқчийди.
Ва секин кўзларга маржонлар
Тизилиб-тизилиб келади.
Ва шунда невидир ахтариб
Армонлар зор қақшаб елади.
Тошлар-да сел бўлар кўз ёшдан,
Сув каби қалқийди, оқади.
Ва дилда йлмаган бардошлар
Қалбларга яна йт ёқади...*

«ЁШЛИК» ЖУРНАЛИНИНГ 1991 ЙИЛГИ СОҢЛАРИ¹ УМУМИЙ МУНДАРИЖАСИ

НАСР

Амиро хикоялари	6-22
Неъмат АРСЛОН. Хикоялар	6-7
Вали БОБОМУРОД. Сешанбадан чоршанбагача. Қисса	9-6
Лукмон БҮРИХОН. Қўноқ. Хикоя	4-16
Саломат МУҲАММАД ВАФО. Хикоялар	1-17
Хуршид ДУСТМУҲАММАД. Сўроқ. Қисса	6-50, 7-57
Абдурахмон ИБРОҲИМОВ. Ансамбл. Қисса	8-16
Абул Ҳасан ал-КИСОИЙ. Оламнинг аввали, охири ва пайғамбарлар ҳаёти	1-44, 4-48, 5-66
Қунчиқар юртдан мужда. Япон хикоялари	5-49
Озод МҮМИН. Юксак чўкки. Фантастик хикоя	8-59
Алишер НАВОИЙ ҳақида ривоятлар	5-60
Бобораҳим ОМОН. Навоий бирла Хусайний. Драма	2-7
Раҳим ОТАҲЛИ. Отажон. Хикоя	
Муҳаммад ОЧИЛ. Шапалоқ. Хикоя	5-27
Ғайрат РАҲМАТУЛЛАЕВ. Интиҳо. Қисса	5-12
Тўхтамурад РУСТАМОВ. Икки хикоя	11-6
Аббос САИД. Тўлашбек. Қисса	7-8
Юсуф САМАД ўғли. Катл кўни. Роман	2-49, 3-51, 4-55
Нодира СОДИҚОВА. Мактуб. Хикоя	8-10
Исажон СУЛТОНОВ. Еғи фарзанди. Хикоя	9-28
ТЕМИРБЕК. Қўшилар. Хикоя	5-69
Бахтиёр ТУРСУН. Оқ гуллар. Хикоялар	9-62
Менглибой ҲОЛИБЕРОВ. Қадр. Хикоялар	1-65
Эшқобил ШУКУР. Оқибат оқшоми. Қисса	9-49
Номоз ЭРҒАШЕВ. Ой билан суҳбат. Хикоя	3-12
Гулноза ЭРНАЗАРОВА. Робия. Хикоя	4-10
Бикир ЮЛДУЗ. Қарбало фожиаси. Қисса	9-76, 10-70, 11-55
Насрулло ҚОБУЛ. Амир Музаффар. Хикоя	10-7
Абдулла ҚОДИРИЙ. Нега ерга қарайсан, Раъно?	11-31
Ойдин ХОЖИЕВА. Болалик байрамлари. Бадиъа	3-4
Раҳмон ХОЖИМУРОД. Деворий газета. Қисса	1-48, 2-21
Ғаффор ҲОТАМ. Тохир ва Зухраининг қулаган бахти. Қисса	10-12

НАЗМ

Умида АБДУАЗИМОВА	4-15
Абдумажид АЗИМ	8-8
Усмон АЗИМ	3-2
Сотим АВАЗ	9-27
Садриддин АЙНИЙ	1-13
Фахриддин АШУРОВ	3-50
Музаффар УСМОН АҲМАД	3-16
Ёқубжон АҲМАДЖОНОВ	8-68
Максуд БЕКЖОН	4-8
Баҳодир ЁҚУБЖОНОВ	9-18
Расул ЖУМАЕВ	5-64
Абдурахмон ЖҮРАЕВ	7-49
Шухрат ИКРОМ	10-49
Аъзам ИСМОИЛ	8-58

Муҳаммад ИСМОИЛ	3-22
ИҚБОЛ	6-72
Абдуқаюм ЯҮЛДОШ	7-32
Мирзо КЕНЖАБЕК	10-4
Уктам МИРЗАЕР	2-68
Зулфия МУМИНОВА	4-22
Алишер НАВОИЙ. Арбаин	9-4
Навоий ғазалларига муҳаммаслар	8-27
Алишер НАРЗУЛЛО	10-49
Қўчқор НОРҚОБИЛ	7-25
Анвар ОБИДЖОН	6-5
Абдулла ОРИПОВ	4-2, 36
Нурилло ОСТОН	1-63
Бахтиёр ОСТОНАКУЛОВ	9-65
Икром ОТАМУРОД	5-5
Зебо РАҲИМОВА	6-20
Ўткир РАҲМАТ	11-30
Жонибек СУБҲОН	5-58
Рауф СУБҲОН	6-15
Азим СУЮН	2-31
Ойгул СУЮНДИКОВА	1-32
Тирик сатрлар	11-2
Толиб диллар давраси	10-10
Яхё ТОҒА	2-7
Гуландом ТОҒАЕВА	49
Исмоил ТУЛАКОВ	3-29
Шухрат УМАРОВ	5-63
Зубайда УСМОНОВА	6-27
Вафо ФАЙЗУЛЛА	6-49
Санобар ФАХРИДИНОВА	10-75
ЧОРШАЪМ	1-15
Худойберди ЧОРШАНБИЕВ	8-15
Бобомурад ЭРАЛИЕВ	5-65
Аъзам УҚТАМ	8-14
Мирза ҚАЙНАР	4-32
Қардошларнинг қалб тори	8-50
Салима ҚИЛИЧЕВА	9-19
Шукур ҚУРБОН	1-14, 11-23
Абдулла ҚУШБОҚ	2-62
Насиббек ҲАЙИТ ўғли	5-59
Саъдулла ҲАКИМ	7-6
Холмамат ҲАСАН	11-29
Улмас ҲУСАЙН	3-11

МАҚОЛА НАВИСЛИК

Евгений БЕРЕЗИКОВ. Зардушт туғилган дийр	8-28
Ҳерман ВАМБЕРИ. Туркистонга саёҳат	11-73
Дадамни кўришни истамайман	3-49
Шонийз ДОНИЁРОВ. Мадамнибек ким эди?	4-24
Расул ЖУМАЕВ. Суяги қотмаган қотиллар	2-64
Абдуқаҳҳор ИБРОҲИМОВ. Мустақилми ё мустамлака?	1-4
Наим ҚАРИМОВ. Ҳамзани ким ўлдирган ёхуд Шохмардоннинг қора баҳори	10-50
Қаюм ҚАРИМОВ. Календар-таквим-йиллойкун	5-72
Баҳодир ОРИПОВ. Тилингни асранг, яхшилар!	5-70
Савобдан бебаҳра қолманг	8-6
Ҳалим САИД. Туғилдингми, бу дунёда толибсан	1-67
Исмоил САЪДУЛЛАЕВ. Орол болалари	8-2
Илгизар СОБИРОВ. Оқибатсизлик оқибатлари	2-67
Тарих давомли мангу сабоқдир. Шоир Муҳаммад Али билан суҳбат	4-4
Эмин УСМОН. Масъуллик	5-7
Уюшган жинойтчилар, мафия ва унинг ҳомийлари	3-18
Халқ истаги: озод бўлсин бу ўлка	10-2
Эй, Навоий авлоди!	2-2
Урта Осиёнинг забт этилиши ҳақидаги тарихий-солномавий маълумот	7-26, 76
Гуломхон ҒАФУРИЙ. Бозор — адолат тарозиси	10-65
Мажид ҲАСАНИЙ. Ваган бағридаги сувайдо	7-26, 74

АДАБИЙ ТАНҚИД

Ботирхон АКРАМ. Аторуд равои айлаган қалам	2-73
--	------

¹ 12-сон ва «Елпигич» руқни бундан мустасно

Баҳром БАҒОЕВ. Аҳмад КАРИМОВ. Табаррув икки юз минг мисра	2-70
Муҳаммад ВАЛИ. «Уйлайманки, мен ҳақман!»	11-68
Наргис ДАВУРБӨЕВА. «Жажман»нинг жилвалари.	5-42
Дарсликлар талабалар нигоҳида	3-38
Хуршид ДУСТМУҲАММАД. Азозилга алданмайдиган авлод	1-37
Нусратилло ЖУМАЕВ. Манфаат исқажасидаги «илм»	1-72
Нажмиддин КОМИЛОВ. Бир асар тахлили. Тасавуф ва бадий ижод	2-71, 8-73
Вадул МАҲМУДИЙ. Алишер Навоий	5-2
Низомиддин МАҲМУДОВ. Она тилим — дилдаги дардим маним	7-2
Шойра НОРМАТОВА. Эркин адабиёт дарахчлари	4-42
Шухрат СИРОЖИДДИН. Навоий кимми севган?	5-33
Шерали ТУРДИЕВ. Тонг юлдузи қисмати	3-23
Шомирза ТУРДИМОВ. Ок, кизил, қора	1-76
Мунаввара ФАРМОҶОВА. «Баҳор зеби олам бўлғай	3-32
Афтондил ЭРКИН. Қолидаги фан	2-76
Замира ЭШОНОВА. Ҳақ йўли, албатта, бир утидгуси	3-25
Яшар ҚОСИМ.Олис иштироблар тафти	10-60
Дилмурод КУРОН. Икки роман — икки талкин	6-28
Раҳмон ҚУЧҚОР. Саробнинг пайдо бўлиши	9-66
Иброҳим ҒАҒУРОВ. Қўнғилнинг нозиклиги. Икки дебеча аро. Нола ва нома	2-42, 6-17
Халоллик ва холислик — бош мезон	10-69
Зиёдулла ҲАМИДОВ. «Лисон-ут-тайр»да инток санъати	5-75
Илхом ҲАСАН. Ҳақиқат турланмайди, тусланмайди	7-50
САНЪАТ	
Неъмат АРСҶОН. Оксарой фарёди	9-2
Навоийнинг сурати қандай бўлиши керак?	9-20
Навоийнинг мусиқий олами	8-70
Садриддин САЛИМ. Девор босиб қолган кампир	4-30
София СОБИРОВА. Тиббиёт ва мусиқа	8-44
Театримизнинг келажаги порлоқми? Драматург Шароф Бошбеков билан суҳбат	6-2
Абдурауф ФИТРАТ. Турк мусикаси	10-45
НИГОҲ	
Қўшон АБДУЛЛА. Шеърлар	3-45
Масъуд АБДУЛЛАЕВ. Отанинг қабри қаерда?	10-35
Абдурашид АБДУҒАҒУРОВ. Беш юздан ошган беш ғазал	4-38
Мўмин АВАЗ. Шеърлар	3-45
Нормурод АВАЗОВ. Туркистонда ҳақ олинмади, берилди	10-38
Мураббос БАҒИРЗОДА. Амир Темурнинг Фарангистонга мактуби	1-35
Амриддин БЕРДИМУРОДОВ. Амир Темур битиси	6-35
Билгисиз учар жисмлар: афсонами ёки ҳақиқат?	9-34
Ашурали БОЙМУРОДОВ. Шеърлар	4-40
Ғиёс БОЙТӨЕВ	8-40
Иван БУНИН. Хотиралар	7-34
Муҳаммад ВАЛИ. Армонга ошно умид	2-40
Ватан кайғуси	2-45
Шонийез ДОНИЁРОВ. Ака-ука Нобеллар ва Туркистон нефти	9-45
Дуторчи қизлар ансамбли	3-42
Санжар ЖАББОРОВ. Жаҳон маданияти бебаҳо обидаси	6-45
Абдул ЖАЛИЛ. Шеърлар	7-46
Расул ЖУМАЕВ. Муҳаббат йук экан	8-36
Зиёли ким?	6-33
«Елғиз умидим сиздан!»	11-36
«Ешлик» анкетаси	9-33
«Ешлик» почтаси	6-47
Албер КАМЮ. 1957 йил 10 декабрда сўзланган нутқ	9-42
Охун МАДАЛИЕВ	5-44

Мақтаб — миллат тақдирин	4-33
Равшанбек МАҲМУД. Юзми ўқиш санъати	5-41
Алишер МИРЗАЕВ	11-34
Тўра МИРЗО. Чингиз Айтматовга очик хат	1-33
Волф МЕССИНГ. Ўзим ҳақимда	11-40
Мусиқа тоқи — 91	11-48
Рустам МУСУРМОН. Кактус минқоридан таралган наво	8-46
Муҳаббатнома	7-33, 10-48
Турсун Али МУҲАММАД. Хар кунинг Наврўз ўлсин!	3-34
Мухаррир минбари	10-33
Алишер Навоий ҳикматлари	2-36, 9-48
Навоий ва ёшлар	2-33
Навоийнинг «Тил сандиғи»дан	3-46
Алишер НАВОИЙ. Сирож ул-муслимин	11-49
Саодат НАИМ кизи. Шеърлар	3-44
Абдураҳмат НОРҚОБИЛОВ. Наврўз — янгилаиш, поклаиш байрами	3-33
Ойла сирлари	5-46, 7-41
Олис-яқин овозлар. Шеърлар	8-42
Олмаҳондан сўранг	8-33
Очигини айтганда	11-32
«Ох, бу золим ҳукумат бизга нелар қилди»	10-39
Муҳаммад Латиф ПАРТАВ. Мухаммаслар	4-44
Рауф ПАРҒИ. Шеърлар	9-38
Ойбек РАҲИМ. Шеърлар	1-40
Жалолиддин РУМИЙ	3-48
Баҳром РУЗИМУҲАММАД. Шеърлар	5-39
Муҳаммад Сиддик РУШДИЙ. Ислол олами ривоятлари	2-44
Сирожиддин САИИД. «Ўтган кунлар» ёди	11-33
Жамила СУВОҶОВА. Шеърлар	1-41
Олмаҳон ТӨЖИБОЙ кизи. Фол кўриш гуноҳми?	4-41
Денов ТӨШАНОВ. Ҳийла. Ҳажвия	7-48
Ҳаёт ТУРДИ. Шеърлар	2-37
Исмомл ТУХТАМИШЕВ	2-41
Вафо ФАЙЗУЛЛА. Тупроқдан эшик очган рух	4-46
Бахтиёр ХОЛХУЖАЕВ	7-44
Зoir ЧОРНЕВ. Мардикорлар	5-36
ШАРИҒЖОН. Ҳикоялар	6-42
«Шарк Юлдузи» — 60	6-40
Швартснеггер бўлай десангиз	11-38
Эл тақдирин кўлда тутганлар	1-42
Метин ЭРҒУН. Туркистон бизнинг ўз ўчоғимиз	1-36
Олимжой ЮНУСОВ. Қонуи халқ учун хизмат қилсин	8-38
Зулфия ЮНУСОВА. Шеърлар	3-44
Муҳаммад ЮСУҒ	2-38
Баҳодир ҚОБУЛ. Авлодлар таънисига қолмайлик	6-37
Жаҳонгир ҚУЧҚОРОВ. Нострадамус, башоратчими ёхуд пайғамбар	11-44
Дилбар ҲАЙДАРОВА. Шеърлар	3-41
ТАНИШУВ	
Холмурод АБДУРАҲМОН. Шеърлар	1-2
Ҳабиба АБДУҲАКИМОВА. Шеърлар	2-6
Мархабо АҲМЕДОВА. Шеърлар	4-7
Мавлуда АВАЗОВА. Шеърлар	5-32
Шухрат ДЕҲҚОН. Қалдирғочлар қайтмаган баҳор.	
Ҳикоя	3-30
МОҲИНИСО. Шеърлар	8-69
Нурмуҳаммад МУҲАММАДИЕВ. Шеърлар	1-3
Даврон РАЖАБ. Шеърлар	6-21
Сабоҳат РАҲМОҶОВА. Ҳикоя	1-29
ХАЙРУЛЛО	1-24
Мирзаумар ХАЛИЛОВ. Ҳикоялар	1-27
Юсуф ХУДОЙҚУЛ. Шеърлар	4-23
Нормўмин ЭРҚАЕВ. Шеърлар	5-26
Ғофир ҚУРБОН. Шеърлар	1-3
Ҳабиба ҚУРБОНБӨЕВА. Шеърлар	3-21
Илхом ҒАНИ. Шеърлар	2-20
ТИЛ САНДИҒИ	
2-48, 4-21, 54, 5-68, 74, 6-71, 7-56, 8-26, 79, 10-67	

Мундарижа

НАСР

Шодмон ОТАБЕК. Биркам дунё. Қисса . . .	14
Зулфия ЙУЛДОШЕВА. «Енаётган аёл» сура- ти. Ҳикоялар	5

НАЗМ

Чори АВАЗ	6
Темур ХУЖА	13
Сулаймон ШОДИЕВ	32
Замира РЎЗИЕВА	49
Наби ЖАЛОЛИДДИН	53
Меҳринисо ҚУДРАТ ҚИЗИ, Бахтиёр ТЕМУР	62
Бойсун МУХТОР, Шухрат МУСТАФО	63
Эшмўмин АЛИ МАРДОН	77

УСТОДЛАР САБОҒИ

Алишер НАВОИЙ. Рубойлар	4
Низомий ГАНЖАВИЙ. Достонлардан боб- лар	54
Алишер НАВОИЙ. Насойимул муҳабба мин шамойимул футувва	56

НИГОҲ

Олмахондан сўранг	33
Юлдузингизни биласизми?	35
Буржий мучал	38
Хў-ў-ш хабарлар	40
Узга сайёраликлар билан қачон тил топи- шамиз	42
Швартснеггер бўлай десангиз. Давоми	46
Топқирлик машқи	48

МАҚОЛАНАВИСЛИК

Мухаррир минбари	2
Расул ЖУМАЕВ. Талабалик — «тилло» дав- рим	8
Ҳерман ВАМБЕРИ. Туркистонга саёҳат	69

ТАНҚИД ВА АДАБИЕТШУНОСЛИК

Абдуғафур РАСУЛОВ. Ижоднинг сирли ибтидоси	64
«Ешлик» журналининг 1991 йилги сонлари умумий мундарижаси	78

ЕШЛИК

«Молодость»
ежемесячный
литературно-художественный
общественно-политический журнал

на узбекском языке

Мусаввир: Р. ЭГАМБЕРДИЕВ
Техник муҳаррир: Р. ЖУМАЕВ
Мусаҳҳиҳ: М. ТУРСУНОВА

Манзилимиз:
700113, Тошкент, Катортал кўчаси, 60 уй

Телефонлар:
Бош муҳаррир — 78-94-05
Бош муҳаррир ўринбосари — 78-49-83
Масъул котиб — 78-97-07
Наср бўлими — 78-97-58
Назм бўлими — 78-77-16
Мақоланавислик, адабий танқид ва санъат
бўлими — 78-17-47
Фотомухбир — 78-97-58

Тахририят ҳажми 12 босма табақдан ортиқ
роман ва 8 босма табақдан зиёд қиссалар
кўлёмасини қабул қилмайди. Бир босма та-
баққача бўлган асарлар муаллифларга қайта-
рилмайди. Тахририят ўз тавсиясига кўра амал-
га оширилган таржима асарлар кўлёмаси-
нигина қабул қилади. Ойбитикдан кўчириб
босилганда «Ешлик»дан олинди, деб изоҳла-
ниши шарт.

Босмахонага 21.10.91 йда туширилди.
Босишга 29.11.91 йда руҳсат берилди.
Офсет босма. 1 офсет қоғози.
Қоғоз ҳажми 5. 00 босма табақ
Шартли босма табақ — 8,4.
Наشريёт ҳисоб босма табағи — 12,1.
Шартли буюқли босмада нашр ҳажми 11,76.
146432 нусхада чоп этилади.
Буюртма № 6169
Баҳоси обуначиларга 80 тийин
Сотувда 1 сўм.

Ўзбекистон ЕИ Марказий Қўмитаси «Кама-
лак» нашриёт-матбаа бирлашмаси. Ўзбекис-
тон Компартияси Марказий Қўмитаси наш-
риётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли
босмахонаси.

© «Ешлик» № 12, 1991.